

**Транснационална стратегия за устойчиво
териториално развитие на Дунавския регион с
фокус върху туризма
DATOURWAY**

Резюме

**ПРЕГЛЕД НА РАЗВИТИЕТО НА ТУРИЗМА
България**

София, февруари 2011 г.

СРАВНИТЕЛНА ОЦЕНКА НА ПОТЕНЦИАЛИТЕ ЗА РАЗВИТИЕ НА РАЗЛИЧНИ ВИДОВЕ ТУРИЗЪМ В ДУНАВСКИЯ РЕГИОН НА БЪЛГАРИЯ

Цел и задачи.....	4
Методика и информационна осигуреност	5
Избор на методи и подходи за оценка	6
Избор на показатели и критерии за оценка на потенциала	7
Обща оценка на туристическия потенциал по области, общини и видове туризъм.....	12
ОБЛАСТ ВИДИН	14
Природогеографски и ресурсен потенциал	14
Културно историческо наследство и потенциал.....	16
Оценка на материалната база и туристическата осигуреност.....	19
Инфраструктура и туристически маркетинг.....	19
Възможности за туризъм	20
Изводи	22
ОБЛАСТ МОНТАНА	23
Природогеографски и ресурсен потенциал	23
Културно-историческо наследство и потенциал	26
Оценка на материалната база и туристическата осигуреност.....	29
Инфраструктура и туристически маркетинг.....	30
Възможности за туризъм	30
Изводи	32
ОБЛАСТ ВРАЦА.....	32
Природогеографски и ресурсен потенциал	32
Културно-историческо наследство	36
Оценка на материалната база и туристическата осигуреност.....	38
Инфраструктура и туристически маркетинг.....	39
Възможности за туризъм	39
ОБЛАСТ ПЛЕВЕН	41
Природогеографски и ресурсен потенциал	41
Културно-историческо наследство и потенциал	43
Оценка на материалната база и туристическата осигуреност.....	45
Възможности за туризъм	46
ОБЛАСТ ВЕЛИКО ТЪРНОВО	48
Природогеографски и ресурсен потенциал	48
Културно-историческо наследство и потенциал	50
Оценка на материалната база и туристическата осигуреност.....	53
Инфраструктура и туристически маркетинг.....	54
Възможности за туризъм	55
Изводи	57
ОБЛАСТ РУСЕ	58
Природогеографски и ресурсен потенциал	58
Културно-историческо наследство и потенциал	60
Оценка на материалната база и туристическата осигуреност.....	62
Възможности за туризъм	64
ОБЛАСТ СИЛИСТРА	66
Природогеографски и ресурсен потенциал	66
Културно-историческо наследство	70
Оценка на материалната база и туристическата осигуреност.....	73

Инфраструктура и туристически маркетинг.....	74
Възможности за туризъм	74
ОБЛАСТ РАЗГРАД.....	77
Природогеографски и ресурсен потенциал	77
Културно-историческо наследство	78
Инфраструктура и туристически маркетинг.....	80
Оценка на материалната база и туристическата осигуреност на областта.....	80
Възможностите за туризъм.....	81
ОЦЕНКА И ДИФЕРЕНЦИРАНЕ/ГРУПИРАНЕ НА ОБЩИНИТЕ ВЪЗ ОСНОВА НА ЦЯЛОСТНИЯ ПОТЕНЦИАЛ И СТЕПЕН НА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА.....	83
Изводи и препоръки.....	89
Приложение – критерии	92

ЦЕЛ И ЗАДАЧИ

Основните **задачи**, които се поставят за постигането **на целта**, включват:

- Избор, обработка и анализ на подходящи и обективни показатели и критерии за оценка на ресурсите;
- **Оценка и класификация на общините/областите в крайдунавския регион съгласно ресурсите и потенциалите им за развитие на различни видове туризъм;**
- Разработване на **комплексна оценка на потенциала за развитие на различните видове туризъм** в крайдунавските общини на проекта, в т.ч. **конкретизиране на общините с най-голям туристически потенциал;**
- Визуализация и обобщение на получените резултати;

Дейностите, осъществени за постигане на тези цели включват:

- Преглед на съществуващата документация по проекта;
- Преглед на нормативни, планови и други стратегически документи, очертаващи приоритетите и потенциалите на туризма в страната;
- Преглед на нормативни, планови и други документи, очертаващи приоритетите на политиката за регионално развитие;
- Преглед на съществуващи проучвания и стратегии на туристическия потенциал на изследваните общини, в т.ч. и програми за развитие на туризма;
- Избор на подходящи критерии (респ. показатели и прагови стойности) за оценка на туристическия потенциал и тяхното групиране по степен и потенциал за развитие на туризма;
- Използване на различни методи и критерии за изготвяне на комплексна оценка и класификация на общините по туристически потенциал;
- Прилагане на критериите и изготвяне на списък на общините с най-голям **туристически потенциал в няколко варианта – по избраните показатели ;**
- Необходимост от въвеждане на допълнителни критерии за оценка, свързани с дейностите по проекта.

МЕТОДИКА И ИНФОРМАЦИОННА ОСИГУРЕНОСТ

Туристическите ресурси и потенциалът за развитие на туризъм в България са предмет на множество изследвания и анализи през последните години ¹. **Независимо от различията в подходите, критериите и направените оценки, всички проучвания препотвърждават факта, че България разполага с изключително богат и разнообразен рекреационно-туристически потенциал.**

От гледна точка на пространствената концентрация на ресурсите за развитие на туризма, проучванията констатира следното:

- *Около половината от територията на страната притежава голям ресурсен потенциал за туристическо развитие;*
- *На практика няма по значителна територия (област и дори община), която да не разполага с повече или по-малко благоприятни рекреационни ресурси.*

Практически почти всяка община има ресурсни възможности да развива някакъв вид отдых и туризъм. Това не означава обаче наличие на условия за предлагане на цялостни туристически продукти, привличащи посетителите във всички общини на страната.

Налице са редица проблеми и слабости, задържащи развитието на туризма в голяма част от общините в България, включително и в тези от разглеждания регион. **Към тях се отнасят:**

- Изразена диспропорция в изграждането и концентрацията на туристическата база и ресурси;
- Изоставане в развитието на националната и регионалните инфраструктури, и използването на възможностите на съвременните технологии, информационни и резервационни системи;
- Все още слабо развити са дейностите, свързани с маркетинга и рекламата на дестинациите;

¹ Евреву, 1988, 1999; Маринов, 1997, 1998, 2000; Тишков, 1985; Христов-Станков, 1982; Бъчваров, 1985; Дарданова, 1992; Казачка, 1986; Попова, 1989; Петров и др., 1994, 1998; Костов, 1996, 1998; и много други;

- Недостатъчно добра координацията на национално, регионално и местно ниво, както и между частния и държавния туристически сектор и браншовите асоциации и сдружения. Не се използва ефективно възможността за създаване на мрежа от различни маршрути с цел експониране и оползотворяване на различни потенциали;

Избор на методи и подходи за оценка

Основно изискване към **методиката на настоящата** оценка е тя да **бъде максимално обективна** и да се **основава на лесно проверими критерии и показатели**.

Изборът на показатели се основава на проучване и разглеждане на значителен брой възможни критерии, от **които са избрани ограничен брой преценени** като най-подходящи и най-добре информационно осигурени за целите на разработката. За постигане на по-голяма достоверност и прозрачност са предпочетени критерии и показатели, които са широко разпространени, проверени и използвани и в други аналитични материали, изследващи туристическите ресурси и потенциали на дадено пространство.

Обект на оценка и анализ в настоящото изследване са 79 общини, попадащи в обхвата на 8 административни области, така както са определени за трансгранични зони съгласно регламент 1059/200. От осемте области само една (Разград) няма пряк излаз на р. Дунав, но тя е тясно свързана с историята и развитието на разглежданата територия.

Идентифицирането на цялостния потенциал за развитие на туризъм се извършва в последователни стъпки, като са отчетени и следните групи подходи и критерии за оценка на туристическия потенциал:

1. **Равнище на развитие на туристическата функция.** Въз основа на статистически данни за състояние на материалната база и посещаемост на туристическите обекти в дадена община, изчислено и сравнено на базата на избрани количествени показатели с определени прагови стойности;
2. **Оценка на туристическия ресурсен потенциал, степен на усвоеност и възможност за формиране на завършени туристически продукти.** Изчислен чрез анализ и оценка на атрактивността и използваемостта на различните ресурси и дадености – *природни и антропогенни като база за развитие на различни видове туризъм.*
3. **Оценка на инфраструктурната (транспортна достъпност) и кадровата осигуреност и маркетинга** на дестинациите като фактори, привличащи туристопотока;
4. **Комплексна оценка на туристическия потенциал на общините от българското дунавско пространство** - чрез комбинация на показатели и критерии от избраните подходи. Ранжиране и групиране на общините **по степен на усвоеност и потенциал за развитие на туризъм.**

Без да се подценява значението на туристическата база, транспортната достъпност и кадрови ресурси, при идентифицирането на показателите, и **оценката на общия туристически потенциал, е дадена по-голяма тежест на природния и културен потенциал**, като **фактор за развитие на различните видове туризъм** и източник на приходи за местните общности. Това разбира се, е свързано с необходимостта от изграждане на подходяща настанителна база и съответна инфраструктура (в т.ч. за лесна достъпност). Влиянието на тези фактори е причина за по-големия брой **показатели за оценка на природния и културен потенциал.**

Специално внимание заслужава дублирането на едни и същи обекти и ресурси за туризъм в дадена територия (*музеи, резервати и паметници*) при изчисляване на потенциала им в повече от една категория. Така част от туристическите ресурси и потенциали са обект на **посещение и база за развитие на различни видове туризъм** (*напр. екологичен, селски и вело туризъм*). В същото време те са база за развитие и опознаване на други видове туризъм. Това още повече налага интегрирането на ресурсите и предлагането им като съвкупен туристически продукт, което е свързано и с изграждането на необходимата за това база и инфраструктура.

Визуализацията на резултатите позволява икономично представяне на информацията в нагледна и удобна за ползване форма.

Избор на показатели и критерии за оценка на потенциала

След преглед на голям брой възможни показатели и в съответствие с определените цели и подходи, са избрани показатели и критерии (някои от тях комплексни), които са достатъчни да покажат и опишат различните измерения на туристическия потенциал на дадена община.

– ***Показатели за оценка на равнището на развитие на туристическата функция***

Не бива да се забравя, че в голяма степен всяка една оценка или мнение е субективно, което още веднъж налага използването на максимално проверими и достоверни показатели, олицетворявани в най-голяма степен от данните на официалната статистика.

Съгласно разпоредбите на Закона за туризма (ЗТ), статистически данни за туризма и туристическа информация са:

1. средствата за подслон (в т. ч.):

- а) материална база на туризма;
- б) реализирани нощувки;
- в) пренощували лица;
- г) легла на денонощие;
- д) продължителност на престоя;
- е) организация на пътуването;
- ж) приходи от нощувки и допълнителни услуги в средствата за подслон - общо, от българи и от чужденци;

Основен проблем на така структурираната статистическа информация е, че няма официална диференциация на данните по видове туризъм.

В настоящото изследване са използвани следните **количествени показатели от официалната статистика** (брой средства за подслон, капацитет на легловата база, брой нощувки и брой посетители и ниво на заетост). Като определящ показател е изведен броя “реализирани нощувки” и дела на общините в съответната област.

Показателите са групирани в 4-степенна скала – от добре развити, до такива без регистрирана туристическа дейност. значение категоризация

За да се осигури по-голяма актуалност на информацията, са използвани последните налични данни (2008 и 2009 година) за туристическия сектор в страната и състоянието му на общинско ниво.

– **Показатели за оценка на туристическия ресурсен потенциал, степен на усвоеност и възможност за формиране на завършени туристически продукти.**

Прегледът на нормативната уредба и главните стратегически документи, формулиращи туристическата политика на страната, извежда следните характерни черти като база за оценка степента на развитие на туризма.

Законът за туризма изброява изрично видовете туризъм (ваканционен, културно-исторически, екологичен, здравен и балнеоложки, спортен, селски, конгресен, друг – чл. 3 ал. 4). В настоящата оценка с оглед спецификата на територията са използвани други определения като – воден, круизен, орнитоложки и т.н.

Законът описва изчерпателно и понятието “туристически обекти”, в т.ч. не само обслужващите, но и ресурсните (определящите туристическия интерес към определени места) , които включват:

- плажовете;
- ски-пистите;
- центрове и местата за предлагане и потребление на допълнителни туристически услуги: балнеоложки, спортни, развлекателни и др.;

- *музеите, резерватите, паметниците на културата и на историческото наследство* по Закона за паметниците на културата и музеите, както и културните институти по Закона за закрила и развитие на културата;
- *националните паркове, природните паркове, резерватите, поддържаните резервати, защитените местности и природните забележителности* по Закона за защитените територии.

Основната цел при анализа и оценяването на туристически ресурси в избраните области и общини е: установяване на тяхната атрактивност (привлекателност), възможностите за включването им в туристически маршрути, особеностите и проблемите, свързани с тяхното използване и опазване.

Атрактивността на туристическите обекти и явления се разбира като субектно-обектно отношение. **То се определя от същността (характера) на обектите, съвременното туристическо търсене (по-специално избирателността на действителния и потенциалния туристически контингент), географското положение и готовността на обектите за участие в туристическото потребление (Бъчваров, 1987).**

В настоящото изследване на потенциала на туристическите ресурси са използвани традиционни методи за изследване и оценка (описание, сравнение и анализ, картографски метод и др.)

Още на този етап се прави оценка на обектите и явленията, т.е. извършва се определен подбор, част от тях се изключват от по-нататъшното изследване.

Особено внимание заслужава характеристиката на антропогенните туристически ресурси. Значителна част от тях са подробно описани и изследвани, но тяхната характеристика е твърде обща и не е насочена пряко към нуждите на туризма. Необходимо е да се изберат само тези особености на обектите, които имат отношение към туристическото използване.

Подборът на параметрите, които подлежат на описание и анализ, зависи от вида на обекта, но някои от тях са задължителни за всички.

Например за културно-историческите паметници и места е необходимо да се посочат наименованието, видът на обекта, неговото местоположение и транспортна достъпност, историческия период или конкретното събитие или личност, с които е свързан, физическо състоянието на обекта и прилежащото му пространство, организацията на посещенията (ако обектът се използва в момента), наличието на обслужващ персонал, произход на туристическите потоци и контингент, който може да се привлича, видове маршрути, в които ще се включва или може да се включи обектът, наличие на специален статут на охрана, литературни източници за обекта и т.н.

Въз основа на тази информация, която не винаги е налична, може да се направи сравнение с други обекти и да се направят изводи за неговата значимост, уникалност и атрактивност.

Особено внимание трябва да се обърне на съответствието между показателите за оценка на културно-историческата значимост на обектите и показателите, определящи възможностите за използването им (по-голямата част, от които могат да се променят).

Наличието на развити туристически обекти и локализации/курорти е един от показателите с най-голяма тежест при оценка на туристическия потенциал със следните аргументи :

- дава добра представа за ресурсите на общините с особено висок потенциал, по-специално по дунавското крайбрежие и в планинските райони.
- свързани са пряко със съществуващото или възможно туристическо усвояване и с цялостното устройство на сравнително големи пространствени образувания, а не само с ресурсните обекти
- включват не само съществуващи, но и потенциални локализации, т.е. ареали, в които е възможно значително развитие на туризма в бъдеще

Недостатък на показателя е, че данните за отделните туристически локализации (курорти, обекти и т.н) не се обявяват официално или често пъти са компроментирани или конфиденциални. Въпреки това концентрираността на такива центрове веднага променя обстановката и ситуацията в дадена територия на общинско и дори областно ниво.

При анализа на туристическите ресурси се използват следните основни принципи (География на ..., 1985, с. 112):

Хронологичен – типичен е при изследване на културно-историческото наследство; обектите се групират и изследват в зависимост от историческия период, към който се отнасят;²

Типологичен – основава се на различните класификации на туристически ресурси, характеристиката им по видове; основната цел е установяването на общите особености, характерни за всеки вид (например, много пъти едни и същи ресурси са обект на селски

² При приложението на хронологичния подход възниква въпросът за периодизацията на паметниците – по-правилно е те да се отнасят към периода (събитието), във връзка с което са изградени, а не към периода на изграждането им.

и еко туризъм);

Функционален – ресурсите се изучават във връзка с тяхната функция и по-специално във връзка с видовете туризъм, които се развиват на тяхна основа и на параметрите на обслужващите ги съоръжения и привлечените посетители;

Пространствен – набляга се върху особеностите на териториалното разпределение на туристическите ресурси, тяхното райониране, определяне на съчетанията им от различен йерархичен ранг, **интегрирането (допълването) им с други туристически ресурси и т.н.**

Въз основа на анализа и оценките на отделните туристически ресурси и териториалното им разположение, може да се направят изводи и препоръки за подобряване на използването им, за формирането на комплексни или специализирани маршрути.

Силно изразената диференциация и субективност на предпочитанията (избирателността) на различните сегменти на туристическия контингент (по национална принадлежност, възраст, образование, професия и др.), обуславя необходимостта и от диференцирано оценяване на туристически ресурси за различни групи туристи, когато това е възможно.

Според чл. 4 от закона за туризма **туристическата информация включва освен данните, описани в чл. 3 на закона и вписани в националния регистър, и информация за:**

1. *общината (обща характеристика);*
2. *туристическите ресурси;*
3. *инфраструктурата със значение за туризма;*
4. *туристическите услуги и атракции.*

Това отново показва, че туризмът е комплексна сфера, зависеща от състоянието, развитието и атрактивността на множество други компоненти и фактори.

В концепцията за териториално развитие на туризма (2003)³ се подчертава, че в голяма степен туристическото развитие е свързано с политиката на регионалното развитие и неговото планиране. Нараства ролята на туризма за социално-икономическото развитие на страната и за постигане на балансирано развитие на нейните региони. **Туризмът може да повлияе положително на свързаните с него икономически сектори и да бъде един от основните фактори за икономически растеж** в немалко общини в страната и възможност за подпомагане на местното и регионалното развитие (пример Банско-Разлог, Черноморско крайбрежие).

От своя страна, успешното развитие на туризма, зависи пряко от развитието на други сектори – икономика, култура, образование, околна среда, транспорт и комуникации и т.н.

От гледна точка на настоящото проучване е важно:

- **Оценката на туристическия потенциал да обхваща не само видовете туризъм и обекти така, както са описани в Закона за туризма**⁴, а да разглежда спецификата на местните туристически ресурси като възможност за социално-икономическо развитие и подобряване стандарта на живот

³

⁴ в т.ч. на базата и на други закони като Закона за защитените територии, Закона за паметниците на културата и музеите, Закона за закрила и развитие на културата и др.

- Цялостната оценка на туристическия потенциал да е съобразена с реалните възможности и ресурси за развитие на туризъм в дадена община, доколкото тя е диференцирана териториално или по видове туризъм

Оценка на транспортната достъпност, кадровата осигуреност и маркетинга на дестинациите като фактори, привличащи туристопотока;

Едва ли има съмнение за това каква е ролята на транспортната инфраструктура и достъпността до туристическите обекти за тяхното развитие и посещаемост.

За по-голяма обективност е добре транспортната достъпност да бъде оценявана по две групи показатели – първата отразява достъпността до района на обекта (най-често до селището), а втората – достъпността от разпределителния център на туристическите потоци в района (селището). Като все по-важен фактор се откроява свързаността и достъпността между туристическите обекти в дадена община, област или регион.

Особено важна при оценката на потенциала е физическото състояние на обекта и адаптирането му за туристически посещения. Доказано е, че дори известни и добре експонирани обекти, могат да загубят атрактивността си от нелицеприятна среда и обратно, подредената и добре устроена среда, може да стане част от атрактивността на обекта, т.е. **самата среда се третира като туристически ресурс.**

Туризмът се характеризира с високо потребление на човешки ресурс за създаването, поддържането и предоставянето на туристически продукти. Дейностите в туристическите услуги се реализират неизбежно чрез личен контакт. Професионализмът и качествата на човешкия ресурс са все по-значима част от туристическия продукт.

ОБЩА ОЦЕНКА НА ТУРИСТИЧЕСКИЯ ПОТЕНЦИАЛ ПО ОБЛАСТИ, ОБЩИНИ И ВИДОВЕ ТУРИЗЪМ

Обект на настоящата оценка са общините от 8 области, по 4 от двата района на ниво 2, попадащи в определението на регламент 1059 за трансгранично сътрудничество в Дунавския регион на България.

Анализът на потенциала на общините се насочва главно към природните ресурси и културно-историческото наследство като основни условия и предпоставки за развитието на различни видове туризъм. Вниманието се обръща на осигуреността и състоянието на средствата за подслон и използването на легловата база.

При систематична обработка на данните по едни и същи показатели е използван географският подход за оценка на потенциала по области и общини от българския дунавски регион (не само от крайбрежието), **последователно в посока запад - изток.**

Почти всички области в района са оценени като територии със средноблагоприятни условия за развитие на туризъм, но със сериозен потенциал.

По **основни туристически показатели** областите, попадащи в дунавския район, взети заедно са съпоставими или дори с по-ниски стойности от всяка една развита **туристическа община** по Черноморието (Несебър, Варна, Балчик, Бургас и т.н), което само по себе си е показателен факт за нивото на развитие на туризма в тях.

Въпреки отбелязаният напредък на двата района се пада твърде малък дял от легловата база и реализираните нощувки. През 2009 година общият дял на реализираните нощувки е 608 378 души, а броят на пренощуващите лица е 367 392 души, което все още е твърде незадоволително ниво на заетост на туристическата база в региона.

Сравнено с 2008 се отбелязва намаление в почти всички области, с изключение на Видин (влияние Белоградчик). Въпреки намалението, с водещо значение за туризма в разглеждания регион остават областите В.Търново и Русе съответно с 31% и 21% от нощувките, или над половината от всичко реализираните през годината. На трето място се нарежда област Плевен с 12% от нощувките и 13% от лицата.

С най-малък принос към нощувките през 2009 година са областите Силистра и Разград, които въпреки сериозните си ресурси и туристически потенциал, са привлекли съответно 5,8% и 4,1 % от пренощуващите лица.

Брой средства за подслон, нощувки и ниво на заетост на туристическата база през 2009г.

Област	Средства за подслон	Легла	Реализирани нощувки		Пренощували Лица		Заетост на базата
			Общо	Дял обл.	Общо	Дял обл.	
Видин	38	758	48492	9.1%	28967	6.4%	18.2
Монтана	26	1355	55243	8.0%	23632	7.9%	11.7
Враца	27	1869	54674	9.0%	25745	7.0%	16.0
Плевен	13	1161	73459	12.1%	47684	13.0%	18.1
Велико Търново	86	4883	189660	31.2%	114124	31.1%	11.4
Русе	50	1903	130607	21.5%	90930	24.8%	19.8
Силистра	22	702	33015	5.4%	21349	5.8%	13.8
Разград	20	831	23228	3.8%	14961	4.1%	8.8
Общо	282	13462	608378	100.0%	367392	100.0%	

Източник НСИ

ОБЛАСТ ВИДИН

Общо описание на ресурсите

Областта включва природни обекти с разнообразен релеф и ресурсен потенциал. В посока от североизток към северозапад се редуват части от **следните морфографски единици**: Дунавска хълмиста равнина, Предбалкан и Главна Старопланинска верига, които обуславят постепенно увеличаване на надморската височина на релефа в същата посока. Обширните крайбрежни низини – Видинска и Арчаро-Орсойска, са най-плодородните площи в областта. Стара планина освен географска граница е и климатична преграда, оказваща влияние върху микро климата и природната среда на териториите.

Изразени височини в областта са Рабишката могила (461 м) и рида “Белоградчишки венец” (1125 м), изграден от твърди варовици и прорязан на много места от притоците на р Лом. В тази част на Предбалкана широко са разпространени повърхностни и подземни карстови форми (пещери - около 30 на брой) и свързаната с тях подземна карстова хидрография. Най-известна е пещерата “Магура”, разположена северозападно от с. Рабиша при Рабишката могила (Община Белоградчик).

Територията на областта **включва териториите на 11 общини**: Видин, Бойница, Брегово, Белоградчик, Грамада, Димово, Кула, Макреш, Ново село, Ружинци, Чупрене.

През областта преминават два транс-европейски коридора - № 4 Крайова /Р. Румъния - Видин – София – Кулата/ и № 7 Рейн-Майн-Дунав.

Естествената северна ганица на областта и страната - **река Дунав, обуславя множество неизползвани възможности за създаване на социално-икономически връзки с всички страни от Дунавския басейн** (в т.ч. и туристически маршрути).

Природогеографски и ресурсен потенциал

На територията на областта са разположени множество защитени територии, които са определени съгласно чл.29, ал.1 от ЗЗТ (в т.ч. 1 биосферн резерват Чупрене, 3 защитени местности Връшка чука, Липака и 12 природни забележителности). Тези територии представляват запазени екосистеми с многообразие на растителни и животински видове с техните местообитания. Териториите са ценни и с характерните си и забележителни ландшафти и обекти на неживата природа. В тях се съхранява богато биологично разнообразие, включващо и редки екземпляри, вписани в Червената книга на ЮНЕСКО. Това важи особено много за **биосферния резерват – Чупрене, който е** с площ 1439 хектара и е включен в списъка на ЮНЕСКО към ООН.

Въпреки особения си режим и не голяма популярност те представляват интерес за много изследователи и любители на природата.

Природни забележителности, които са потенциален ресурс за туристически посещения, са следните: “Боров камък” в територията на с.Боровица, община Белоградчик, заема площ от 1,30 хектара; водопадите “Петков церак”- на територията на с. Бойница, община Бойница, площ от 20 хектара; “Бялата вода” – на територията на с. Стакевци, община Белоградчик, площ от 1.00 хектар; “Петков церак” – на територията на с. Тополовец, община Кула, с площ от 0.20 хектара.

Към природния потенциал на областта попадат и прочутите – Белоградчишки скали и пещерите Магура и Венеца, които са сред най-известните и посещавани туристически

обекти не само в областта, а и в целия Северозападен район през последните 2-3 години.

Като основен обект на посещение и туристически интерес през последните години се явява **пещера “Магура”**, особено след преоткриването и социализирането на Белоградчишките скали като туристическа дестинация. **За това спомага и близкото ѝ отстояние на само 17 км. от гр. Белоградчик.**

Пещерата е издълбана във варовиковата Рабишката могила на 461 м надморска височина и е една от **редките по своята красота и разнообразие природни забележителности в България**. Пещерата е благоустроена, подземните ѝ лабиринти имат дължина около 2.5 км., с импозантни зали, сталактити и сталагмити и редки пещерни образувания. Скалните рисунки, запазени в нея, датиращи от IX-VIII в. пр. Хр., са уникални шедьоври на праисторическото изкуство в Югоизточна Европа. Пещерата е електрифицирана, има и обособена зала за дегустация на уникалното шампанизирано вино “Магура”, което е ресурс за разнообразяване на туристическия продукт.

Особенно ценни и предизвикващи интерес са рисунките, датиращи от различни епохи - епипалеолит, неолит, енеолит, начало на раннобронзовата епоха. Слънчевият годишен календар от късния енеолит и добавки през раннобронзовата епоха са с голяма точност и прецизност на записите. Благодарение на тези рисунки са се съхранили много ценни данни и информации за регионалния календар и празниците с техните символични и конкретни персонажи

С добър потенциал главно за краткотраен туризъм дава местността Божурица, която е разположена на 18 км. югозападно от гр. Видин. Зоната е отлично и много посещавано място от местните жители като зона за отдих, разполагащо с настанителна база

В близост до гр. Белоградчик, в община Чупрене се намира **ловно - дивечовъдно стопанство “Миджур”**. Стопанството предлага отлични условия за лов на редки видове животни, което го прави привлекателно място за български и чуждестранни туристи.

Река Дунав предлага отлични условия за развитие на воден и круизен туризъм. Всяка година през месец август Видин е домакин на традиционната международна регата ТИД, която през 2005 год. навърши 50 години от създаването си и има много почитатели от различни страни.

Река Фалковец предлага много добри условия за развитието на екстремни спортове, като воден слалом, рафтинг и др.

Рабишкото езеро – най-голямото карстово езеро у нас с площ 1,5 кв.км. Езерото предлага идеални условия за сърф и плуване и има добре оформена плажна ивица На 100 м от южният му бряг е разположен къмпинг.

Язовира в с. Полетковци – подходящ за развитие на спортен риболов и лов, и е един от най-чистите язовири в региона.

На територията на област Видин, в близост до с. Сланотрън, е открито находище на високоминерализирани термални води с високо съдържание на йод, бром и др., подходящи за добив на химически компоненти за фармацевтичната промишленост, добив на геотермална енергия и използването им за балнеолечение. Прогнозните експлоатационни ресурси на източника са 5.00 л/сек или 158 680 м³/год. при температура на водата 41⁰С. Към момента потенциала на тези ресурси на находището са практически неизползваеми.

Културно историческо наследство и потенциал

На територията на областта има редица обекти, които представляват интерес за посещение и са с потенциал за развитие на културно-познавателен туризъм.

Територията, попадаща в обхвата на сегашната област Видин, е с богата история. В продължение на 2 хилядолетия областта е била важен военен, транспортен и търговски център.

Свидетелство за това са многобройни паметници, архитектурни фрагменти, скулптурни фигури, произведения на изкуството (бронзолеярство и грънчарство), олицетворяващи и днес възхода през римско време на античните Рациария (с. Арчар) и Бонония (гр. Видин).

Бонония продължава своето съществуване и през Средновековието под името Бдин. **През XIII - XIV век Бдин е не само политически, но и важен стопански център на северозападните български земи със силно развити занаяти и приложно изкуство**, голям производител на зърнени храни и наред с това, център на оживена книжовна дейност. Бдинската крепост пада последна под властта на османските нашественици.

В град Видин се намират редица културни паметници и обекти, които представляват интерес за посещение. Най-известни и атрактивни сред тях са:

Замъкът “Баба Вида”, едно от най-запазените **отбранителни съоръжения в България**, е паметник на културата от национално значение. Основите му са положени в края на X в. върху една от кулите на антична Бонония. Завършен вид добива през XIV в., когато е бил владетелски замък на видинския цар Иван Срацимир (1352-1396/97 г.). Замъкът заема площ от 9,5 декара заедно със защитния ров.

Замъкът е един от най-посещаваните обекти не само в община Видин, но и в областта. Все по-голям интерес предизвикват и инициативите за провеждане на различни културни мероприятия внего.

Интерес за посещение в град Видин са и редица обекти с религиозно значение, носещи в себе си духа и архитектурата на миналото.

Катедрален храм “Свети Димитър” - един от най-големите православни храмове в България – втори след “Александър Невски” в София.

Църква “Света Петка” - построена през 1627 г. върху основите на по-стар храм и е вкопана дълбоко в земята.

Обекти на посещение са Църквите “Свети Пантелеймон” и “Свети Николай”

Църквата е построена на мястото на стара камбанария и пристройка към църквата “Свети Пантелеймон” през 1926 год. по проект на арх. Коста Николов.

Палата на Видинската митрополия. Областният център е административно средище на **Видинската Света Митрополия**, която обхваща района на Северозападна България. Митрополията е построена през 1924 год.

Джамия и библиотека на Осман Пазвантоглу - масивна каменна постройка със строго ориенталска архитектура. Изградена е през периода 1800-1801 г.

Синагога - намира се в близост до замъка “Баба Вида”. Сградата е построена през 1894 г. за еврейски молитвен дом. Днес е в процес на реставриране.

Синагогата

Кръстата казарма - построена през 1801 г. от Осман Пазвантоглу, независим турски феодален владетел. Използвана е от еничарите. Днес в нея е уредена етнографска експозиция.

Турски конак “Колука”- построен през втората половина на XVIII в. Конакът е значително видоизменен през вековете.

Турска поща - сградата е единствената запазена стара поща в страната.

Интерес за посещение представляват останките от римска крепостна стена и кула в квартал “Калето” на гр. Видин и многобройните **капии** – “*Видболска*”, “*Еничар*”, “*Флорентин*”, “*Телеграф*”, “*Пазар*”, “*Стамбол*”.

Много от културните институции, намиращи се в град Видин, представляват обект на посещение. Най-посещавани сред тях са:

театъра - построен е през 1891 г. - първата в България сграда, построена специално за театрални нужди;

Художествената галерия “Никола Петков” - основана през 1963г. - има богат фонд художествени творби - живопис, графика, скулптура и приложни изкуства.

Паметници на културното наследство има и в останалите общини на областта. По – известни сред тях са:

Кастра Мартис. Римски кастел, изграден в края на III в. и началото на IV в. Намира се в центъра на **гр. Кула**. Разрушен през V в. при нашествията на хуни и други варварски племена. Възстановяван неколkokратно, но е недостатъчно социализиран и промотиран обект, съдържащ голям потенциал за развитие.

Рациария. Античен град на брега на р. Дунав. Намира се на 30 км. източно от Видин. Главен административен и културен център в района през периода I-VI в.

В град Белоградчик се намират едни от най-интересните обекти в областта, съчетали в себе си природни и културни ресурси, които предизвикват изявен интерес у туристите.

Белоградчишка крепост. Изградена сред непристъпни скали, когато нашите земи са влизали в пределите на Римската империя (III в.). Използвана била и през Средновековието, а днешният си вид добива в периода 1805-1837 г.. През последните години е един от най-посещаваните и атрактивни обекти в страната. Явява се естествено продължение на един от **уникалните природни феномени на територията на Белоградчик - белоградчишките скали**. Скалният комплекс Белоградчишки скали се простира от запад на изток на 30 км дължина и 5 км ширина. Народът е оприличил скалните образувания на хора и животни, като всяка от скалите е свързана с определена легенда и има характерно име.

Област Видин се отличава с **богата културна програма**. Ежегодно областта е домакин на изложби на живопис със скулптура, дърворезба, областни и международни фестивали за народни песни и танци и др.

Международния фолклорен фестивал “Танци край Дунава” се провежда за пръв път през 1997 г. в град Видин. В него участват фолклорни ансамбли от различни страни, които демонстрират националното си богатство и традиции в областта на народното творчество.

Събора за автентичен фолклор “Дунавски ритми” се провежда за пръв път през 1998 г. В него участват фолклорни певчески и танцови групи, групи за народни обичаи, индивидуални изпълнители - разказвачи, баячи и т.н. от читалищата в областта и региона. Целта е да се съхранява, популяризира и предава от поколение на поколение богатото фолклорно наследство на видинския регион.

Международния фестивал на ромската песен и танц “ЗА МИР” се провежда за пръв път през 2000 год. В него вземат участие ромски изпълнители от страната и чужбина.

В областта ежегодно се провежда и Международен фестивал на българо-румънския фолклор **“Фестивал на влашката песен и танц”**.

Други популярни празници, които се организират в областта са:

- *Събор на народното творчество “От Тимок до Миджур”;*
- *Международен панаир Салаш – Ново Корито;*
- *Димитровден – Ден на град Видин;*
- *Международен пленер “Дунав АРТ”;*

- *Майсторски клас за диригенти;*
- *Виенски бал.*

Оценка на материалната база и туристическата осигуреност

Общият брой на средствата за подслон, броя на леглата и най-вече нивото на заетост в областта, е твърде незадоволително.

Туризмът се посочва от повечето общини в областта като стратегически отрасъл. Наличието на обекти с потенциал не е достатъчно условие за развитие на туризма и предизвикване на туристически интерес в региона. Когато не съществува адекватна инфраструктура, а ресурсът за развитие на туристическата индустрия като икономически отрасъл е недостатъчен, трудно може да се приеме, че този отрасъл в обозримо бъдеще ще стане първостепенен или водещ за местното развитие. От друга страна, известно е, че туризмът като икономически отрасъл е комплекс от широк спектър продукти и услуги, които един без друг не са ефективни.

Брой средства за подслон, нощувки и ниво на заетост на туристическата база през 2009г.

Общини	Средства за подслон	Легла	Реализирани нощувки		Пренощували Лица		Ниво на заетост
			Общо	Дял обл.	Общо	Дял обл.	
Белоградчик	17	114	3361	6.9%	2773	9.6%	8.2
Видин	20	634	44946	92.7%	26009	89.8%	20.2
Димово	1	10	185	0.4%	185	0.6%	5.1
Общо Видин	38	758	48492	100.0%	28967	100.0%	18.2

Източник НСИ

Както е видно от таблицата, основната част от легловата база и **реализираните нощувки е съсредоточена в община Видин**, допълвана във все по-голяма степен от община Белоградчик (по непотвърдени данни в периода 2008-2010 Белоградчишките скали са посетени от над 500 хил. души). Именно това е причината за увеличения брой посетители и пренощували лица в областта на регионално и национално ниво. Въпреки това увеличение на посетителите, броят на нощувките в община Белоградчик е увеличен с едва около 50% и през 2009 те са 3361 – брой, който минава само за ден през крепостта. Този факт показва, че въпреки подобренията база, по-голямата част от посетителите все още преминава транзитно или ношува на друго място (напр. Видин, Монтана, Враца).

Останалите общини от областта, въпреки интересните си и запазени ресурси, практически са с нулев принос към развитието на сектора, най-малкото поради липсата на средства за подслон и възможност за задържане на посетителите.

Инфраструктура и туристически маркетинг

Състоянието на техническата инфраструктура и особено на пътната мрежа в областта не е особено добро, което затруднява достъпността и намалява

привлекателността на туристическите ресурси, особено на по-периферно разположените от тях като общините Чупрене, Макреш, Кула и Бойница.

Настоящата икономическа стагнация, ниското ниво на туристическата база и техническата инфраструктура и периферното географско положение **са най-сериозните проблеми пред развитието на туризма в областта.**

Предприети стъпки за развитие на туристическия отрасъл в област Видин:

- Учреден е Областен съвет по туризъм ;*
- Разработени са редица проекти в областта на туризма;*
- Осъществени контакти със Сърбия, Румъния, Германия и Италия за партньорство по проекти в сектора.*

Възможности за туризъм

Природните и културни забележителности на областта, допълнени от нейната богата история, я превръщат в интересно място за посещение и развитие на различните видове туризъм. Като препятствие пред сектора в областта се очертава географската отдалеченост, недобрият транспортен достъп и недостатъчно развитата материална база, което налага предимно краткосрочни или еднократни пътувания с цел посещение на даден обект или забележителност.

Областта има условия и ресурс за развитие на туристическия сектор **слабост е и невъзможността за съчетаване на няколко вида атракции и ресурси за посещение.**

Река Дунав и нейното крайбрежие като естествен ресурс за воден, круизен и риболовен туризъм, включително и **балнеоложки туризъм**, но засега липсва цялостна стратегия и изградена инфраструктура, която да способства развитието на туристическа индустрия.

Човешкият фактор също не е достатъчно подготвен да се включи адекватно в този тип икономическа дейност.

Областта разполага с разнообразни природни ресурси, характерни забележителности и културно-битови черти за **развитие на селския туризъм**. Въпреки тези дадености, развитието му в областта е много слабо застъпено. *Отлични предпоставки за селски туризъм предлагат голяма част от населените места в общините Белоградчик, Чупрене, Брегово, Димово, Ружинци.* Особено характерни за този край са слабо познатите етнически групи на турлаците и власите, които се отличават с редица специфични черти, богати обичаи и традиции. Този ресурс също е недостатъчно използван и експониран, а би предизвикал интерес особено у чуждестранните туристи.

Общините с потенциал за развитие на туризъм в областта са

- **културно-познавателен туризъм** – общини Белоградчик и Видин и в по-малка степен общините Димово и Кула;
- **еко туризъм** – общини Белоградчик, Чупрене, Брегово, Бойница;
- **селски туризъм** (+ дегустации – винени и кулинарни) – Макреш, Димово, Белоградчик, Чупрене, Ново село
- **воден туризъм** – Брегово, Видин, Кула, Ново село

Общата оценка на туристическият потенциал в областта показва, че той се оценява като среден, а неговото ниво на усвоеност е дори под средното, а за някои видове туризъм е практически нулев. **Най-голямо е несъответствието между потенциала и усвоеността при екологичния и речно-круизния туризъм в областта. Общините Видин (круизен) и Белоградчик (екологичен) разполагат със значителен потенциал, който към момента практически е почти неусвоен.**

Най-добри ресурси и потенциали за развитие в областта имат културно-историческият и еко туризма, допълвани в различна степен от останалите видове туризъм. Настоящата икономическа стагнация, недостатъчното ниво на туристическата инфраструктура и подготвените кадри са най-сериозните бариери пред по-осезателното развитие на туризма в област Видин на този етап.

Оценка на потенциала и степента на усвоеност по видове туризъм

Видове туризъм	Община	Оценка	
		Потенциал/ Капацитет От 1 до 4	Степен на развитост/Усвое ност
<i>Общи условия и потенциал</i>		3	2
<i>речен/воден туризъм</i>	Видин	4	1
	Ново село	2	
<i>круизен туризъм</i>	Видин	4	1
<i>Екологичен туризъм</i>	Белоградчик	4	1
	Чупрене	3	

селски туризъм	Белоградчик, Макреш, Чупрене, Димово	2	1
културно-исторически туризъм	Белоградчик, Видин, Димово, Кула	4 2	3
орнитоложки туризъм	Видин, Белоградчик, Чупрене	2	1
спа и уелнес туризъм	Видин	2	0
конен туризъм	Видин	1	0
ловен туризъм	Чупрене, Ружинци, Белоградчик	2	1
вело туризъм	Чупрене	1	0
планински туризъм	Чупрене, Белоградчик	2	0
Други допълнителни форми на алтернативен туризъм (алпинизъм, делтапланеризъм, винен и т.н)	Белоградчик, Чупрене, Брегово, Бойница, Н.село	3	1

Легенда:

4 Висококачествени ресурси, с необходимо качество и потенциал. **Усвоени** с малки ограничения (национално и международно значение)

3 Висококачествени ресурси. **Недоусвоени**, необходимо количествено и качествено подобрене (регионално значение, с потенциал за национално)

2 Качествени ресурси, с потенциал. **Слабо до средно усвоени**. Значителни инвестиции за подобрене на качеството и потенциала (местно значение, с потенциал за регионално)

1 Нисококачествени ресурси. **Практически неусвоени** слабо познати и експонирани (локално значение)

Изводи

Видин е сред областите със скромни икономически резултати в сектора на туризма, но разполага със значителен неизползван потенциал за развитие.

Природното (п-ра Магурата, Белоградчишки скали, БР Чупрене ез.Рабиша) и културно наследство (паметници в гр.Видин) е отлична възможност за превръщането им в качествени туристически продукти.

Плюс за областта е, че е екологично чист и съхранен район без големи замърсители, с благоприятни природни, културни и антропогенни туристически ресурси.

Проблем пред туризма в областта е, че голяма част от туристическите обекти в област Видин, не са включени в маршрутите на националните и международните турове и маршрути, което показва необходимостта от маркетинг и реклама на природните дадености и културните паметници на областта. Добър пример в тази насока е политиката на община Белоградчик, която дава все по-видими резултати за развитието на туризма не само в общината, но и областта.

Въпреки редица неблагоприятни тенденции в развитието на отрасъла, повечето общини от Видинска област има добри условия и значителен потенциал за развитие на туризъм, който да е със сериозен принос за местната икономика.

ОБЛАСТ МОНТАНА

Природогеографски и ресурсен потенциал

Област Монтана заема централната част на Северозападна България с обща площ от 3 635 кв. км, което е 3,2 % от територията на Република България. Северна граница на областта е река Дунав, която е и държавна граница с Румъния. На югозапад областта граничи със Сърбия, на юг е ограничена от северните склонове на Стара планина. Съседна област в западна посока е Видин, в източна - област Враца и в южна посока - област София.

Важно предимство на областта, свързано с местоположението ѝ, е фактът, че през територията ѝ минават два от европейските транспортни коридори от мрежата TINA - коридор № 4(път Е 79) Видин-Монтана-Враца-София-Кулата(РП I-1) и коридор № 7(река Дунав). През територията на област Монтана преминава и най-краткият път от Видин за София – второкласен път II - 81 през Старопланинския проход Петрохан.

Релефът на област Монтана е много разнообразен. Северната част на областта е разположена в Дунавската равнина, а в южна посока релефът постепенно преминава в планински, като обхваща части от Предбалкана.

Южните части на областта включват територията на най-масивния дял на Западна Стара планина с най-висок връх Ком 2 016 м. Тук се намира и Петроханската седловина, през която минава най-краткият път от Северозападна към Югозападна България. Склоновете на Стара планина са обрасли с широколистни и иглолистни гори.

Климатът в региона е умереноконтинентален, със студена зима и топло лято.

Главните реки са Огоста, Цибрица и Лом. Те са с малки водни количества и практически имат малко значение за напояване. На територията на област Монтана се намират язовирите “Огоста” и “Среченска бара” и около 50 броя микроязовири с местно значение.

Язовир “Огоста” е изграден на р. Огоста, замислен като част от напоителна система, която днес не функционира. Язовирът е най-големият в България със земно-насипна стена и един от най-големите на Балканския полуостров, с водовместимост 500 млн. куб.м. Язовир “Среченска бара“ е изграден като източник за водоснабдяване на областните градове Монтана и Враца, градовете Берковица, Мездра и други селища от двете области.

Минералните извори са сред най-ценните природни богатства на областта.

С национално значение са топлите минерални извори в община Вършец - гр. Вършец и с. Спанчевци, използвани за лечение на сърдечно-съдови заболявания, заболявания на централната и периферната нервна система, ендокринно–обменни, на опорно-двигателния апарат и др. Извори с топла минерална вода, които могат да имат по-голямо стопанско значение, *са разкрити в с. Бързия, община Берковица.* В селата Боровци и Замфирово също има минерални извори, но те не се използват и практически нямат приложение към момента.

Най-общо област Монтана се характеризира със следните **природо-географски условия и ресурси, представляващи потенциал за развитие на туризъм:**

–*Наличие на минерални извори (в общините Вършец и Берковица)*

–Голяма част от южната част на областта е заета от Западна Стара планина – естествено запазена и разнообразна природна среда и ресурси с отлични условия за планински, еко, селски и ловен туризъм.

–Река Дунав и нейното крайбрежие като естествен ресурс за воден, круизен и риболовен туризъм

–Наличие на много реки и водни басейни (естествени и изкуствени) и вторият по големина язовир “Огоста”.

*–В областта има паметници на **културно-историческото наследство** – четири манастира от национално значение, останки от антични крепости, архитектурни шедьоври като часовниковата кула в гр. Берковица, и къщите ансамбли в гр. Лом. Привлекателни за посещение, с голям потенциал са манастирите - Клисурски манастир “Св. Св. Кирил и Методий” в община Вършец, Чипровски манастир “Свети Йоан Рилски”, Лопушански манастир “Свети Йоан Предтеча” в с. Георги Дамяново, Добридолски манастир “Света Троица“ до с. Добри дол, община Лом ;*

Природно-географските условия и историческото наследство на област Монтана позволяват в общините на нейна територия да се развият различни видове специализиран туризъм (еко, ски, културен, селски, ловен и риболовен, спа и балнеолечение и т.н).

Предпланинската част на областта съдържа редица туристически ресурси със скромна реализация, но голям потенциал за развитие на качествени и атрактивни продукти.

Много подходящи условия за **ски и планински туризъм** има в община Берковица, (ски комплекс под връх Ком) и околностите на гр. Берковица (местност Ашиклар). Връх Ком (2016 м) е изходен пункт за много туристически маршрути, включително и международен пешеходен маршрут Е-3 (от Атлантическия океан до Средиземно море), делтапланеризъм и рекреация (2 хижи и един почивен дом).

Изградени са няколко екопътеки, които привличат любителите на екотуризма и детствената природна красота. В община Г. Дамяново има екопътека в района на връх Копрен и с. Копиловци, в община Чипровци – екопътека Деяница, в община Берковица – екопътека до с. Бързия и до местността „Хайдушки водопади”.

Природни паркове, защитени местности и природни забележителности

По реда на закона за защитените територии за природни паркове се обявяват територии, включващи разнообразни екосистеми с многообразие на растителните и животински видове и на техните местообитания, с характерни и забележителни ландшафти и обекти на неживата природа.

Природен парк “Врачански Балкан” обхваща територията на три области – Монтана, Враца и София. Общата му площ за обл. Монтана възлиза на 4097,7 ха и обхваща землищата на селата Горна и Долна Бяла речка и Долно и Горно Озирово на територията на община Вършец.

Режимът на стопанисване на защитените местности забранява дейности, противоречащи на изискванията за опазване на конкретните обекти, предмет на защита. По известни защитени местности в областта са следните:

Защитена местност “Копрен - Равно буче – Деяница - Калиманица” - с обща площ 536,4 ха горски фонд, обединяваща четири живописни местности в Копиловския

дял на Западна Стара планина, *община Г.Дамяново*. Разнообразният ландшафт, включващ вековни широколистни и иглолистни гори, пъстроцветни поляни, осеяни с много защитени и редки представители на флората, скални зъбери и кристално чисти изворни поточета и реки, прави гледката неповторима и привлича целогодишно стотици туристи и любители на дивата природа. С разрешението на МОСВ са изградени две екопътеки. В границите на защитената територия се намират и два от най-красивите в Северозападна България водопада – “Дуришин” и “Водният скок“, обявени за природни забележителности.

Защитена местност “Ускето” - с площ от 1.9 ха. Намира се в *Дългиделския участък на Западна Стара планина община Г. Дамяново*, на 1550 м надморска височина и представлява естествена вековна смърчова гора, остатък от съществуващите някога тук иглолистни гори. Биоразнообразието е богато, но не е добре проучено.

Защитена местност “Уручник” - Обхваща вековни гори с над 150 г. естествени смърчови, смърчово-букови и букови насаждения в горната планинска зона в Западна Стара планина с девствен характер, разположени над 1600 м н.в. в *землището на с. Бързия, общ. Берковица*. Биоразнообразието е много слабо проучено.

Защитена местност “Шумака”- обявена е със Заповед № РД- 899/22.11.2001 г. на МОСВ с цел запазване на местообитанието и популацията на редкия и защитен растителен вид “полско котенце”. Обхваща 0,5 ха земеделски земи в землище на с. Сливовик, общ. Медковец, обл. Монтана.

Защитена местност “Рибарници Орсоя”- с площ от 150,3 ха общо горски и поземлен фонд в землище на с. Орсоя (община Лом) с цел поддържане и опазване на популациите и местообитанията на защитени, редки и уязвими видове от флората и фауната. **Включена е в орнитологично важните места в България.** *Според публикации тук са установени над 160 вида птици, 33 от които са включени в Червената книга на България, а 90 броя са с европейско природозащитно значение..* Тук се среща най-многочислената популация на малкия воден бик, също гнездят белооката потапница и малкия корморан. От защитените флористични видове се среща щитолистната какичка и водната лилия. Биоразнообразието на района не е специално проучвано,

Защитена местност “Калето” е с площ 23,6 ха, землище на гр. Берковица. Обявена с цел опазване на уязвими и редки растителни видове, запазване компонентите на ландшафта и предоставяне на възможност за развитие на туризма.

Защитена местност “Китката” прекатегоризирана в защитена местност с площ 1,8 ха, землище на с. Вирове (община Монтана) с цел опазване на уязвима вековна гора от летен дъб.

Резерват “Горната кория” - Разположен върху северните склонове на Западна Стара планина в подножието на вр. Ком на 1500 м средна надморска височина и обща площ 161 ха. Обявен е с цел запазване на редките за Стара планина естествени смърчови и смърчово-елово-букови дендроценози. През 80-те години са били установени единични токовища на глухар (ловен вид). Биологичното разнообразие не е достатъчно проучено. Със Заповед на КОПС от 1986г около резервата е обособена буферна зона с площ 108 ха с цел намаляване и ограничаване на антропогенното въздействие върху горската екосистемата и запазването на естествения и характер.

Поддържан резерват “Ибиша” е публична държавна собственост, разположен в източната част на дунавския *остров Цибър, община Вълчедръм*, с площ 34,3 ха. Обявен е с цел запазване на “характерни за дунавските острови съобщества – заливни гори и

блата, както и убежища на редки и застрашени от изчезване растителни и животински видове”. Определена е буферна зона западно от резервата с ширина 200 м. До обявяването му за резерват е обитаван от няколко вида чапли (бяла, гривеста, нощна), лопатарка, малък и голям корморан, голям воден бик, испанско врабче и др., което определя и международния природозащитен статут на защитената територия като КОРИНЕ субсайт. **Включен е в списъка на орнитологично важните места в България**, което привлича любителите на този вид туризъм.

За природни забележителности са обявени характерни или забележителни обекти на неживата природа с **местно значение като ПЗ “Мраморна пещера”** - намира се до гр. Берковица и **ПЗ “Мишин камък”** пещера, в землището на с. Горна Лука, в Чипровския дял на Стара планина, в едноименен лесопарк.

Тези забележителности са с голяма стойност поради присъщата им рядкост, научната им стойност, но не са с особен потенциал за туризъм.

ПЗ “Хайдушки водопади” са водопади с пад над 5- 6 м, обявени за природна забележителност. Намират се в Берковския дял на Западна Стара планина, в землището на гр. Берковица и са образувани от сливане на р. Ценкова бара и р. Сливашка. Защитени са с територията около тях от 1,0 ха. Обектът е сравнително лесно достъпен, изградена е екопътека, и се посещава често от туристи и местни жители като предпочитано място за отдых сред живописна и величествена природа. Предлага отлични възможности за краткотраен отдых и почивка, в близост до зоната са изградени няколко почивни бази с малък капацитет.

ПЗ “Дуршин водопад” и ПЗ “Водния скок” – Намират се в границите на защитената местност “Копрен - Равно буче - Деяница- Калиманица” в **Копиловския дял на Западна Стара планина, община Г.Дамяново**. Тези два водопада са едни от най-красивите и забележителни природни гледки в областта. Падът на водата им е съответно над 15м. и 10м и представляват величествена гледка на фона на живописната защитена територия.

Тенденцията е да се увеличават защитените територии в областта, като се включват нови площи. Очаква се обявяване на някои нови защитени територии - “Равненско градище”, “Чипровски водопад” и “Сто овци” в землищата на общините *Чипровци и Монтана*.

Наличието на толкова много и разнообразни природни ресурси е голям потенциал за развитие на специализирани форми на еко и селски туризъм с учебно-познавателна цел, при засилен контрол и обучение от страна на подготвени специалисти.

Културно-историческо наследство и потенциал

В областта има редица интересни *паметници на културно-историческото наследство* – манастири, останки от антични крепости, архитектурни шедеври, музеи и етнографски ансамбли и сбирки.

В регистъра на недвижимите паметници на културата в област Монтана са включени 282 обекта, от които 29 са от национално значение. На територията на областта са разположени археологически находки и исторически паметници, свидетелстващи за древната история на района. **Тези паметници са концентрирани главно във градските центрове, наследници на древни селища и култури.**

Купа от Якимовското съкровище

Античният град Монтанезиум възниква като военен римски лагер върху останките на стара тракийска крепост през първата половина на I век от н.е. В околността на града е изградена система от 25 крепости, които служат за защита на местния рудодобив и златодобив по горното течение на река Огоста. Разкрити са основите на два комплекса римски вили край Монтана. В града е създадена музейна сбирка на открито “Лапидариум” - каменни останки от сгради и храмове, открити в района. Мраморни римски статуи от антична Монтана са изложени в Националния археологически музей.

Град Лом възниква като римски кастел (крепост с военни части) на р. Дунав, който по-късно прераства в селище с наименование Алмус. За културното и историческото наследство на град Лом свидетелстват паметници, статуи, римски монети и др. В историческия музей в Лом са изложени два римски саркофага. В местността “Калето” (село Сталийска махала) е съществувало римско селище. При село Долни Цибър е запазен каменен мост, съединяващ селището и пристанището на р. Дунав.

Катедрален храм „Успение Богородично”,
Лом

В Лом са запазените около 50 красиви сгради от началото на XX век в стил “Сецесион” (Русе), които оформят характерен ансамбъл по главната улица на град Лом с неповторима индивидуалност и уникални мозайки. Църквата “Успение Богородично” в града е паметник на културата, както и ансамбъла от сгради в централната част. Край с. Добри дол се намира манастирът “Света троица”.

Град Берковица е забележителен с крепостта “Калето”, която е символ от античността и средновековието, разположена на три нива върху хълма “Калето” в близост до центъра на града. Паметници на културата с национално значение са: църквите “Рождество Богородично” и “Св. Николай Чудотворец”; часовниковата кула от 18 в., етнографският музей и къщата-музей “Иван Вазов” от началото на XIX в.. В града има художествена галерия и малобройна група самобитни занаятчии и майстори

(грънчари, резбари и дърводелци), които биха могли да надградят и предадат своите умения и на туристите. Съществува идея за обособяване на улица на занаятите.

Община Чипровци е известна с Чипровския манастир “Свети Йоан Рилски”, чиято църква е паметник на културата от национално значение. Чипровският край е известен и с произведенията на чипровските килимарска и златарска школа, чипровското училище от 1624 г., висшето училище - Семинариум (преди повече от три века), останките от католическа църква, чипровското предвъзрожденско изкуство и архитектура, все ресурси, които са слабо известни, но с огромен потенциал за развитие на туризъм при подходяща социализация и маркетинг.

На територията на общ. Георги Дамяново са открити останки от осем тракийски и късноантични крепости, както и рудници в землищата на някои села (*Говежда, Дълги дел, Дива Слатина*).

Особено привлекателни за посещение са редица религозни обекти - Клисурски манастир “Св. Св. Кирил и Методий” (общ. Вършец), Чипровски манастир “Свети Йоан Рилски”, общ. Чипровци), Лопушански манастир “Свети Йоан Предтеча” (с. Георги Дамяново), Добридолски манастир “Света Троица” до с. Добри дол, община Лом.

Лопушански манастир „Св. Йоан Предтеча”, Георги Дамяново

Наличието на тези паметници на културата в областта дава възможност за развитие на продукт или маршрут тип “Културен парк” и включването на културно-историческото наследство, като обект на културен туризъм, съчетано със създаването на различни форми на отдих – “пътеки на здравето” в горното течение на р. Огоста, спортен риболов и водни спортове край яз. “Огоста”, селски и еко туризъм с комплекси за отдих (от типа на съществуващия комплекс край гр. Монтана). Разработването на подобни “Културни паркове” е една сравнително нова тенденция, която се налага в последните години в страните от европейската общност, особено в региони, които изпитват икономически затруднения и са част от държавната политика за формиране на култура на отдиха.

В областта ежегодно се провеждат редица фестивали и културни мероприятия от различен ранг, които също привличат туристи и са ресурс, подлежащ на развитие.

В Монтана се провеждат Национални празници на духовите оркестри “Дико Илиев” на всеки две години и редица национални и регионални фестивали.

В град Берковица ежегодно се провеждат 2 международни фестивала “Лачени обувки” за детски песни и **фолклорен фестивал „Балканът пее и танцува”**.

Оценка на материалната база и туристическата осигуреност

Статистическите данни в приложените таблици отразяват настоящото състояние на материалната база на сектора в областта. Има увеличаване на броя на средствата за подслон и на броя на нощувалите лица, но намаляване броя на пренощуващите и продължителността на престоя.

Населените места в областта са 130, от които 8 са градове - Монтана, Лом, Берковица, Чипровци, Вършец, Вълчедръм, Бойчиновци и Брусарци. **Осем от всички единадесетте общински центрове са градове, а три са села – Якимово, Медковец и Георги Дамяново.**

Очевидно е, че материалната база е концентрирана в 3 общини – Берковица, Вършец и Монтана, което се обяснява с богатите ресурси, изградената база и традиции в туризма на тези общини.

През последните години най-посещавана в областта е община Вършец (над 50% от посетителите), което може да се обясни освен със специфичните ресурси (мин.извори) и с добрия маркетинг, обновената и новоизградена материална база и повишената роля на балнеологията и спа процедурите като ресурс и фактор за развитие на туризъм. Този процес е логично следствие с оглед природните дадености и историческото развитие на селището през вековете. Град Вършец е възникнал около термалните минерални извори и неговата история е свързана с балнеолечението. Най-старият запазен писмен документ за съществуването му датира от VI в. във византийски хроники под името “Медека” (от медикус – лечебен).

Въпреки подобрените резултати делът на областта в туристопотока на национално ниво остава твърде малък.

Средства за подслон, нощувки и ниво на заетост на туристическата база през 2009г.

Общини	Средства за подслон	Легла	Реализирани нощувки		Пренощували лица		Ниво на заетост
			Общо	Дял обл.	Общо	Дял обл.	
Берковица	9	412	12682	23.0%	8606	36.4%	8.4
Вършец	4	255	28179	51.0%	5431	23.0%	30.3
Георги Дамяново	2	50	1297	2.3%	797	3.4%	7.1
Лом	2	165	5196	9.4%	3787	16.0%	8.6
Монтана	9	473	7889	14.3%	5011	21.2%	5.2
Общо МОНТАНА	26	1355	55243	100.0%	23632	100.0%	11.7

Източник НСИ

Въпреки икономическите трудности, през последните няколко години се наблюдава раздвижване на сектора в областта. Създават се нови туристически обекти за подслон (макар и с малък капацитет) - къщи за селски и еко туризъм в планинските общини Берковица и Чипровци. Средства за подслон се изградиха и обновиха в някои от населените места около минералните извори в община Вършец (с. Спанчевци).

Това е една добра база, която при подходящ маркетинг и по-добро използване на богатите ресурси, би могло да бъде значително надградена и по-добре експлоатирана.

Инфраструктура и туристически маркетинг

Областта има гранично - с Румъния и Сърбия, и кръстопътно транспортно-географско положение – пресича се от европейски транспортни коридори № 4 (Видин-София-Кулата) и № 7 (река Дунав).

Област Монтана има сравнително добре развита пътна мрежа. Гъстотата ѝ е 0,292 км/кв.км при средна за страната 0,336 км/кв.км. С голямо значение за икономическото развитие на областта са международният път Е-79(еврокоридор №4)-път от РПМ I-1 Видин-Монтана-Враца-София, който пресича областта и свързва Западна и Централна Европа с Гърция. С голяма важност е и второкласен път II- 81 Лом-Монтана-Берковица-София през прохода Петрохан, който свързва ломското пристанище с международния път Е-79.

Общото състояние на пътната мрежа в областта е незадоволително и не отговаря на съвременните изисквания.

Водният транспорт в областта е представен от пристанище Лом и местни пристани. „Пристанищен комплекс Лом” ЕАД включва пристанищата Лом и Оряхово (област Враца) и реализира около 40% от българския товарооборот по р. Дунав. Пристанище Лом е елемент от Общоевропейския транспортен коридор № VII – р. Дунав и е второто по големина дунавско пристанище в България.

Основни задържащи фактори за развитието на туризма в областта са лошият пътен достъп до туристическите локализации (Берковица, Вършец, Чипровци) през прохода Петрохан и липсата на достатъчно местни инициативи и капитал за популяризиране на наличните ресурси и възможности.

Възможности за туризъм

Природно-географските условия и историческото наследство на област Монтана позволяват да се развият различни видове специализиран туризъм (еко, ски, културен, селски, лов и риболов и балнеолечение).

Предпланинската част на областта съдържа редица туристически ресурси със скромна реализация, но голям потенциал за развитие на качествени и атрактивни продукти най- вече в областта на селския и еко туризма.

Предизвикателство за местните хора и власти е развитието на екотуризма, който се разглежда като възможност с голям икономически потенциал за подобряване социално-икономическата ситуация в областта.

Основните ресурси и потенциали са съсредоточени в общините Лом, Монтана, Берковица и Вършец. С по-ограничени и неизползвани ресурси са общините Г. Дамяново и Чипровци.

Локализации с изявени ресурси и перспективи за туристическо развитие са:

- **балнео-туризъм** – общините Вършец (гр. Вършец и с. Спанчевци) и Берковица (голям неизползван термо-минерален ресурс в гр. Берковица и с. Бързия със заявен инвеститорски интерес за реализация);
- **еко- и селски туризъм** – общините Берковица (с. Черешовица, с. Бързия, с. Бистрилица), Чипровци, община Г.Дамяново със селата от поречието на р. Дългоделска Огоста (с. Копиловци, с. Говежда, с. Дива Слатина и с. Меляне);

- **планински и ски-туризъм** – Берковица (планирано изграждане на ски-център с модерни съоръжение);
- **воден и речен туризъм** – язовир Огоста (общини Монтана и Берковица), дунавското крайбрежие на общините Лом и Вълчедръм и по-малките водни басейни (реки и язовири с местно значение) в областта създават възможности за воден, риболовен и др. видове туризъм.

Все по-реална е възможността тези ресурси да се разглеждат в **трансграничен аспект**, особено след пускането в експлоатация на Дунав мост 2 при Видин и облекчаването на режима за преминаване на границата със Сърбия.

Като общини с благоприятни условия за туризъм се оценяват общините Монтана (културен, конгресен и воден), **Берковица** (планински, еко и селски) и **Вършец** (спа и еко).

Общини с неразработен досега потенциал са Лом (културен, круизен и воден), **Чипровци** (културен, еко и селски) и **Георги Дамяново** (еко и селски). Има недостатъчно използвани възможности за развитие на круизен, орнитоложки и воден туризъм по р. Дунав в общините Лом и Вълчедръм.

Общините Бойчиновци, Брусарци, Якимово, Медковец и Вълчедръм са с ограничени ресурси, неизградена материална база и недостатъчно подготвени кадри за развитие на туризъм.

<i>Видове туризъм</i>	<i>Община/и</i>	<i>Оценка</i>	
		<i>Потенциал/ Капацитет От 1 до 4</i>	<i>Степен на развитост/ Усвоеност</i>
Общи условия и потенциал		3	2
<i>речен/воден туризъм</i>	Лом	3	1
	Вълчедръм	2	
<i>круизен туризъм</i>	Лом	3	0
<i>екологичен туризъм</i>	Берковица, Вършец	4	1
	Г.Дамяново и Чипровци	3	0
<i>селски туризъм</i>	Берковица, Вършец	3	1
	Г.Дамяново и Чипровци	2	
<i>културно-исторически туризъм</i>	Монтана	3	1
	Берковица, Лом, Чипровци	2	
<i>орнитоложки туризъм</i>	Вълчедръм, Лом	3	1
	Берковица, Г.Дамяново, Чипровци	2	
<i>спа и уелнес туризъм</i>	Вършец	4	3
	Берковица	3	1
<i>конен туризъм</i>	Берковица	2	1
<i>ловен туризъм</i>	Берковица, Г.Дамяново, Чипровци	2	1

VELO туризъм	Берковица, Г.Дамяново, Чипровци	2	1
планински туризъм	Берковица, Вършец	4	2
Други допълнителни форми на алтернативен туризъм (алпинизъм, делтапланиеризъм, винен и т.н)	Монтана, Берковица, Вършец	2	1

Легенда:

4 Висококачествени ресурси, с необходимо качество и потенциал. **Усвоени** с малки ограничения (национално и международно значение)

3 Висококачествени ресурси. **Недоусвоени**, необходимо количествено и качествено подобрене (регионално значение, с потенциал за национално)

2 Качествени ресурси, с потенциал. **Слабо до средно усвоени**. Значителни инвестиции за подобрене на качеството и потенциала (местно значение, с потенциал за регионално)

1 Нисококачествени ресурси. **Практически неусвоени** слабо познати и експонирани (локално значение)

Общата оценка на туристическият потенциал в област Монтана показва, че той се оценява като среден и дори по-голям, а нивото на усвоеност е значително под средното. Това говори за недостатъчно добро експониране, маркетинг и социализация на туристическите обекти и ресурси в областта, особено в малките общини Чипровци и Г. Дамяново.

Най-добри ресурси и потенциали за развитие в областта имат спа и планинският туризъм, допълвани в различна степен от останалите видове туризъм (предимно еко и селски). Най-голямо е несъответствието между потенциала и усвоеността при екологичния, спа и културно-историческия туризъм в областта. В най-голяма степен това засяга общините Лом, Монтана, Берковица и Вършец, където са съсредоточени ресурсите.

Изводи

Общи изводи:

- Географското положение на област Монтана от гледна точка на туризма може да се оцени като относително благоприятно, но недостатъчно експлоатирано;
- В областта има потенциал за развитие на планински, балнеологичен и някои форми на екологичния и селския туризъм –и др.;
- Развитието на туризма може да окаже положително влияние върху съживяването на икономиката на селските райони;
- За развитието на туризма от решаващо значение е подобряването на състоянието на техническата и особено на пътната инфраструктура;
- През последните години се наблюдава увеличение на средствата за подслон и на броя на нощувалите лица, но намалява продължителността на престоя на туристите.

ОБЛАСТ ВРАЦА

Природогеографски и ресурсен потенциал

Област Враца се простира от река Дунав на север до Стара планина на юг. **Релефът е разнообразен** - от равнинен край река Дунав, хълмист, с преобладаваща

надморска височина 150-300 м - в посока север и на юг – планински, включващ Врачанската планина. На север област Враца граничи чрез река Дунав с окръг Долж, Румъния. На запад областта граничи с област Монтана, на юг със София област и на изток с областите Ловеч и Плевен.

Характерно за природната среда на област Враца освен голямото разнообразие на релефа и ландшафта е и наличието на много защитени територии съгласно ЗЗТ, в т.ч. и един природен парк.

На територията на Областта има следните категории защитени обекти: 1 резерват, 1 природен парк, 13 защитени местности и 11 природни забележителности.

Богатият природен потенциал, специфичният и разнообразен ландшафт са ценен потенциал и ресурс за развитие на еко и алтернативен туризъм (делтапланиеризъм, алпинизъм т.н).

Особено ценен природен ресурс за областта е **вторият по големина в България природен парк - “Врачански Балкан”, който се разпростира на територията на две общини от областта - Враца и Мездра.** От животинските видове особен интерес представляват птиците, земноводните и влечугите, които привличат почитатели на орнитоложкия и еко туризма. Особено характерна за парка, поради карстовия характер на планината е пещерната фауна. Общият брой на пещерите минава 400.

В Природен парк “Врачански Балкан” са установени 12 хабитата, включени в европейското природозащитно законодателство, като площта им е почти половината от територията.

Голямото флористично, фаунистично и хабитатно разнообразие определя високото консервационно значение на Природен парк “Врачански Балкан” и Резерват “Врачански карст” в национален и европейски мащаб. **През 1999 год. парка е обявен за обект с международно значение за опазване на биологичното и ландшафтното разнообразие.**

Дирекцията на Природен парк "Врачански Балкан" има своя стратегия за развитие на алтернативен туризъм и е изградила следните туристически обекти: *Врачанска екопътека* – с. Згориград, Детски екологообразователен център в местността "Пършевица", “Леденика” и няколко посетителски центрове, образователни пътеки, кътове за отдих и др. **Във Врачанската планина съществуват обособени зони за отдих от три хижи - "Околчица", "Пършевица" и "Леденика".**

Врачанската еко-пътека е сред най-вълнуващите екопътеки в България. Започва от село Згориград, разположено в долината на река Лева, и води до сърцето на *маршрута – водопадът „Боров камък“.*

Районът е като музей на открито, в който са показани типични карстови форми – карни полета, въртопи, пещери, пропасти. *Характерно за маршрута е изключителното биоразнообразие, най-вече орнитофауната*

Изградени са и няколко нетрадиционни познавателни маршрути, които са различни както по тематика, така и по целеви групи посетители. По-интересните сред тях са:

– ***Познавателен маршрут “Карст и биологично разнообразие”***

Маршрутът е разработен на тематичен принцип и дава възможност за добиване на представа за повърхностните карстови форми, характерната растителност и връзката помежду им, съчетан с атрактивни елементи за игра. **Изграден в непосредствена близост до пещера Леденика и посетителския център на парка, маршрутът е**

предназначен предимно за посетители за кратко време в зоната за отдых около х. „Леденика”, като отлично допълва посещението в едноименната пещера и посетителския център на парка.

– ***Горска пътека на приказките***

Предназначен е за най-малките посетители, които съвместно с по-възрастните, ще направят своите първи стъпки в природата и гората, следвайки приказни герои. Този маршрут се посещава от над 20 000 посетители годишно.

– ***Образователен маршрут „В света на екологията”*** – тренинг пътека в местността „Горски дом”, запознаваща посетителите /предимно училищни класове/ с основните понятия в науката екология.

– ***Образователен маршрут „Гората - място за живот и прием”*** – с. Горно Озирово

– ***Туристически маршрут „Планинарство за начинаещи”*** – м. Леденика

Всички тези маршрути, освен че имат чисто образователна роля, допринасят за създаването на важни навици и разнообразяване на местния туристически продукт.

Добре позната дестинация за туристите в община Враца е районът на прохода Вратцата, където съществуват отлични условия за алпинизъм.

Проходът „Вратцата“ представлява тясно и скалисто ждрело, разположено по североизточните склонове на Врачанска планина. Намира се само на около половин километър от самия град Враца и е притегателно място за много алпинисти. През Римски времена тук е имало висока крепостна стена с порта. В пролома са запазени останки от средновековната крепост Вратица (X–XI век), дала името на града.

„Скакля“ е сред най-високите български водопади със своите 142 м височина. Водопадът впечатлява със своето величие и красота. Намира се на около километър над град Враца в южна посока, което го прави лесно достъпен и емблематичен обект за природното богатство на общината и областта.

Друг известен и посещаван туристически обект в община Враца е пещера „Леденика”. Пещерата се намира в северозападния – Стрешерски дял - на Врачанската планина, на 16 км от гр. Враца. Входът ѝ е разположен в най-ниската част на Леденишкия увал при надморска височина 830 м. Пещерата е дълга около 300 м. и има десет зали и едно езеро.

Водна пещера „Понора“ се намира до с. Чирен на 30 км от гр. Враца. Тя е една от най-големите водни пещери в България, с големи и просторни водни галерии, наситени с вторични пещерни образувания и дълбоко и дълго подземно езеро. Общо Понора е дълбока 3 км и е изключителна атракция за водните пещерняци.

Над х. "Пършевица" на надморска височина от 1484 м. се намира една от дългите скиписти в страната, разполагаща със собствен лифт, което е предпоставка за развитие и на скитуризъм.

Друг природен обект, предизвикващ интерес е Жабокрек – „Божия мост“. Намира се в Чиренско-Лиляшкия карстов район на север от гр. Враца. Входът на тази естествена арка е висок 20 м. и широк 25 м. По главната си ос тунелът е с дължина около 125 м и в него са разположени 3 езерца. Близко до моста се намират останките на древна крепост. „Божият мост“ съперничи на родопските „Чудни мостове“, определен е за природна забележителност, а районът му се оформя в привлекателна зона за отдых и туризъм.

Изключително приятни са веломаршрутите, промъкващи се сред склонове,

поляни, потоци и скали из Врачанския Балкан. С велосипед и раничка може да се стигне от град Враца до местността Леденика, Околчица, до манастирите Седемте Престола и Клисурски манастир, до красивите Лъкатнишки скали, а за по-упоритите една примамваща дестинация е връх Ком в Берковския дял на Стара планина.

Допълнителни атракции за тези, които желаят да покачат адреналина си, е възможността да скочат с парашут от хижа “Околчица”.

Уникален по своята същност и замисъл е мемориалният комплекс "Ботев път" - 120 километровата алея от легендарния параход-музей “Радецки” на Козлодуйски бряг през Бутанското ханче – Софрониево – Борован – Баница – Милин камък – Речка до лобното място на Христо Ботев в м. “Йолковица” във Врачанския балкан. По него, всяка година от 1946 г., на 27 май тръгват стотици походници от цялата страна, за да се поклонят пред паметниците и паметните плочи, свързани с пътя и сраженията на Ботев и неговите четници.

Специфичните за област Враца природни забележителности са предпоставка и ресурс за развитие на туризма и популяризирането на района. В този смисъл, важен приоритет е тяхното опазване и съхранение и едновременно с това използването им за развитие на туризма. Това налага в бъдеще да се подобри сътрудничеството между държавните институции и гражданското общество, в дейностите по опазване, съхранение и паралелно използване на местното биологично и ландшафтно разнообразие.

Около 5000 ха от територията на община Мездра са включени в Нарoden парк “Врачански Балкан”. Тази територия е от изключителна важност за запазване на богатото биологично разнообразие - над 700 вида висши растения, 90 вида птици, над 500 пещери, пропасти, скални и пещерни феномени. Управлението на парка се извършва от дирекция със седалище Враца.

Природни забележителности с туристически потенциал на територията на община Мездра са:

- “*Ритлите*” - скално образувание в землището на с. Люти брод с площ 123,3 ха;
- “*Новата пещера*” – зала с дълбочина 20 м, с интересни варовикови образувания, с площ около нея 1 ха в землището на Люти брод;
- “*Говедарника*” – скална височина с плитки пещери - ниши, в землището на с. Царевец с площ от 2,5 ха.

Тези забележителности биха могли да бъдат включени в туристически маршрут, който е привлекателен за хора, имащи интерес към такъв род природни феномени (напр. орнитолози и алпинисти). Още по-привлекателни би ги направило интегрирането с ресурсите на община Враца.

Някои от защитените животински видове като нам лебед, речен орел, ястреб-кокошкар, египетски лешояд и смок мишкар представляват интерес за любителите орнитолози и също биха могли да се използват като възможност за развитие на някои туристически атракции.

В северните райони по поречието на р. Дунав също би могло да се предвиди в дългосрочен план активизиране на туризма във връзка с риболов и атрактивни пътувания по реката.

Отлични възможности за развитие на селски туризъм предлагат природните дадености и обичаи на типичните села **в крайдунавските общини – Мизия, Козлодуй, Оряхово и някои от планинските селища на общините Роман и Мездра.** Запазеният в

тях дух на българщина и любов към земята и човека е една добра база за развитие на селския туризъм.

Културно-историческо наследство

В различните исторически епохи град Враца се е развивал като значимо обществено, икономическо и културно средище. Следите от човешка дейност по тези места датират още от новокаменната ера. Първите обитатели - тракийското племе трибали - развили висока материална култура, останки от която се намират и днес на територията на Врачанския регион. Уникалните находки, открити при археологически разкопки на “Могиланската могила” във **Враца, в с. Букьовци и в с. Рогозен** (общ. Хайредин), **носят информация за процъфтяваща древна цивилизация.** Тази ценна информация е недостатъчно проучена, което не позволява експонирането и използването и като ресурс за привличане на туристи и създаване на специализирани продукти.

Факт е, че още римляните са оценили стратегическото географско положение на земите около Искърския пролом, и ги превръщат в непристъпна крепост, контролираща най-късия път от и към р. Дунав на юг и богатите рудни находища високо във Врачанската планина. Върху руините на крепостта славяните съградили селище, което нарекли “Вратица”, селище с важно стратегическо значение и през Втората българска държава. В средните векове то разширило границите си и се превърнало в голям център с развити занаяти и стоково-парични взаимоотношения.

В наследство от тези епохи са останали многобройни паметници на духовната и материалната култура, които не са достатъчно добре експонирани.

През Възраждането градът дава много личности, оставили трайни следи в политиката, дипломатията, национално-освободителното движение, в културата и просветата. Ценни експонати от тези епохи, събития и личности са показани в богатите и привлекателни експозиции на *Регионалния исторически музей.*

Находки в Могиланската могила

Към Историческия музей са и двата комплекса – Етнографско-Възрожденски комплекс на името на Никола Войводов, и Етнографско-Възрожденски комплекс „Софроний Врачански“. Комплексът включва три възрожденски къщи в характерния за този район архитектурен стил и две обществени сгради от същия период.

Към музея се числят и двете средновековни кули на Куртишпатови от 17 век, намиращи се в западната част централния площад Христо Ботев в града и кулата на Мешчиите от 16 в., намираща се близо до сградата на Община Враца.

Ески джамия е построена в началото на XIX век. Намира се в най-стария квартал на Враца - "Кемера", в подножието на планината, откъдето тръгват основните туристически маршрути към село Згориград, пещерата "Леденика" и местността Пършевица. Запазена е само основната сграда на храма, минарето е разрушено при земетресение. Ески джамия е обявена за паметник на културата през 1953 г.

Врачанската Ески джамия се превърна в многофункционален природозащитен център „НАТУРА“. Изградена е по договор за безвъзмездна финансова помощ на програма „Фар“ Трансгранично сътрудничество България - Румъния по схемата „Устойчиво развитие и консервация на биологичното разнообразие“ и бе официално открита на 16 декември 2008 година. Ески джамия разполага с посетителски и информационен център и зала за семинари. Природозащитен център „НАТУРА“ на практика съвместява функциите на Посетителски център и Информационен център на Природен парк „Врачански Балкан“ и на Община Враца.

С особена стойност и неповторим ресурс за туризма в община Козлодуй е корабът-музей „Радецки“ и картинната галерия в града. Експозициите са свързани с делото на Христо Ботев и трагичната гибел на неговата чета. На парахода има зала, подходяща за провеждане на делови срещи, конференции, тържества. Параходът извършва круизи в акваторията на пристанище Козлодуй. Корабът „Радецки“ е единственият плаващ музей на Балканите, което е малко известен факт и още по-малко използван ресурс за развитие.

Сериозен интерес и чест обект за посещение е къщата-музей „Баба Илийца“, която се намира в центъра на с. Челопек, по пътя за връх Околчица, на 6 км от град Враца. В експозицията на къщата може да се види обзавеждане с характерния селски бит по това време и материали, свързани с подвига на великата българка.

Във Община Враца съществуват държавни, общински, ведомствени и частни културни институти. Драматичният театър, Историческият музей, Художествената галерия, Врачанската филхармония и Кукленият театър са разположени в Двореца на културата в гр. Враца. Със самостоятелна база разполагат Читалище "Развитие", Районната библиотека и Етнографско - възрожденският комплекс "Св. Софроний Врачански". Обединеният детски комплекс и Общинският младежки дом работят с децата и младежта на Общината. В гр. Враца има изградени три частни галерии. *Историческият музей е единственото място, където може да се види Рогозенското съкровище, върнато преди няколко години.*

В културния календар на град Враца са включени значими международни и национални форуми като:

- Ботеви дни, които се провеждат под патронажа на президента на Р България
- Национален фестивал на малките театрални форми
- Международен младежки музикален форум
- Националният преглед на малките театрални форми
- Международен фолклорен фестивал "Врачанска пролет"
- Национален конкурс за млади изпълнители "Дико Илиев" - Оряхово
- Национален пленер за ученици "Врачанска есен"
- Пролетен фолклорен празник
- Графити фест

- Празник на старата градска песен “Мара Врачанка”
- Художествени изложби /включително и на ОХИ “Земята на Ботев”/ и литературни прояви

Оценка на материалната база и туристическата осигуреност

През 2009 г. в областта са реализирани 54 674 нощувки от 25 745 лица, което прави средно по 2 нощувки на лице. Това е крайно недостатъчно ниво на заетост на базата, въпреки лекото увеличение спрямо предходната година.

Основна част от материалната и настанителната база на областта е съсредоточена в общините Враца и Козлодуй – почти 90% от реализираните нощувки. Това се обяснява с концентрацията на туристически ресурси и кадри в община Враца и специфичната роля на град Козлодуй като енергиен център на страната.

Брой средства за подслон, нощувки и ниво на заетост на туристическата база през 2009г.

Общини	Средства за подслон	Легла	Реализирани нощувки		Пренощуващи лица		Ниво на заетост
			Общо	Дял обл.	Общо	Дял обл.	
Борован	1	5	253	0.5%	210	0.8%	18.5
Бяла Слатина	2	35	2874	5.3%	1772	6.9%	22.5
Враца	14	1353	22086	40.4%	13256	51.5%	13.8
Козлодуй	5	234	26189	47.9%	9245	35.9%	30.7
Мездра	2	204	1888	3.5%	519	2.0%	2.7
Оряхово	2	28	1359	2.5%	718	2.8%	13.3
Роман	1	10	25	0.0%	25	0.1%	1.4
Общо Враца	27	1869	54674	100.0%	25745	100.0%	16.0

Източник НСИ

Община Враца, въпреки че е областен център и разполага с най-разнообразни и атрактивни ресурси, най-голям брой средства за подслон и легла, отстъпва първото място на община Козлодуй, а нивото на заетост на базата остава твърде ниско – 13,8%.

Общините Мездра, Бяла Слатина и Оряхово се отличават със сравнително малка настанителна база, която е недостатъчно популярна и експлоатирана, но е с добър потенциал за развитие.

В последните няколко години материалната база на туризма значително се обнови и подобри. Във Врачанския Балкан са изградени модерни и привлекателни туристически комплекси, като хотел “Оазис” в село Зверино и хотелска част към мандра “Пършевица”. Рехабилитирани са туристическите комплекси “Хъшове” и “Чайка” в покрайнините на град Враца и хижа “Горска фея” в община Роман.

Обособените зони за отдих във Врачанската планина също са в подобро състояние.

През 2010 година в областта са категоризирани 2 средства за подслон и места за настаняване и 16 заведения за хранене и развлечения. Увеличава се размера и на приходите от туристически такси в областта.

Инфраструктура и туристически маркетинг

Достъпът до областта се осигурява основно от път I-1 Видин-София, който я свързва с националната пътна мрежа от висок клас /АМ Хемус/ и осигурява достъп до и от другите райони на страната.

Второкласният път II-15 Враца-Оряхово осигурява връзката между вътрешността на областта и страната с пристанище Оряхово, *където функционира фериботът Оряхово-Бекет*. Вътрешните регионални връзки се обслужват от пътната мрежа III-ти клас, която не е в особено добро състояние.

Областта има създадени областни и общински групи за туризъм, които отговарят за маркетинга, участието в изложения и издаването на рекламни материали в областта.

Община Враца е редовен участник в ежегодните туристически изложения „Културен туризъм” и Ваканция.

В някои от центровете на общините има създадени информационни центрове в помощ на посетителите и сектора в областта.

В град Враца е създаден общински туристически информационен център, който работи успешно и предлага редица разнообразни услуги, подпомагащи развитието на туризма:

- Информация за защитените територии и зони на територията на Северозападна България;
- Пълна информация за територията на Природен парк „Врачански Балкан”;
- Пълна туристическа информация за Община Враца, Област Враца и Природен парк „Врачански Балкан”;
- Образователни програми, работа с деца и ученици на природозащитна тема;
- Провеждане на семинари и обучения;
- Провеждане на кампании и отразяване на специални природозащитни събития и дати;
- Организиране на мероприятия и кампании на природозащитна тема;
- Материали и филми на природозащитна и туристическа тематика;
- Предлагане на допълнителни туристически услуги - велосипеди под наем, анимационни и интерпретационни турове и беседи;
- Посещения на интерпретационни туристически услуги на територията на Природен парк „Врачански Балкан”;
- Осигуряване на водачески услуги.

Община Оряхово също има туристически информационен център, разположен в гр. Оряхово, който да подпомага, популяризира и проследява развитието на туризма в общината.

На този етап туризмът не е основен сектор в икономиката на област Враца, но има потенциал да се превърне в такъв за бъдещото развитие на областта. При създаване на подходящи условия за туристите (рехабилитация на пътищата, които осигуряват достъп до природните и исторически забележителности, ремонт и подобрене на материалната и настанителна база), както и при целенасочена рекламна дейност, това би могло да се промени.

Възможности за туризъм

Враца е сред областите с висококачествени, но неоползотворени туристически ресурси. Културно-историческите и природни ресурси, съчетани с

местните традиции и човешки потенциал, са фактори, които следва да се използват за развитие на някои форми на туризъм в общините от областта.

Запазената природа и съхранените многобройни природни забележителности и защитените територии са **предпоставка за развитие на еко туризъм** в редица населени места от област Враца. Най-подходящи условия за това има в общините, на чиято територия попада ПП Врачански Балкан – *Враца и Мездра*, за което спомага и изградената инфраструктура и познавателни маршрути, особено в района на пещера „Леденика”.

Добри природни ресурси с неразвит потенциал предлага дунавското крайбрежие на общините Козлодуй и Оряхово.

Многобройните пещери в общините Враца, Мездра, Роман и скални образувания (с. Люти брод и с. Зверино, общ. Мездра) също привличат туристите и са ресурс за разнообразяване и допълване на туристическия продукт (вкл. еко и селския туризъм).

Отлични условия за селски туризъм предлагат селата Челопек и Паволче (общ. Враца), с. Люти брод и с. Зверино (общ. Мездра, Згориград). Добри условия предлагат и някои села от общините Б. Слатина, Оряхово, Мездра и Роман, които имат проблем с достъпността и материалната база.

Отлични условия за любителите на **орнитоложкия туризъм** предлага Природния парк Врачански балкан, особено в района на община Мездра и дунавското крайбрежие на общините Козлодуй и Оряхово.

Възможности **за велотуризм** предлагат склоновете на Врачанската планина и наличието на множество природни забележителности и екопътеки в областта.

Културно-историческото наследство е концентрирано главно на територията на град Враца като утвърден исторически, културен и административен център (паметници, музеи, галерии, Вратцата). С добър културен потенциал са и общините Козлодуй и Оряхово. Основен проблем при тях е периферното им положение и отдалеченост от главните туристически центрове.

Интерес за посещение **представяват и многобройните манастири в областта. Особено живописен и атрактивен е Черепишкия манастир (общ. Мездра),** разположен на брега на р. Искър.

Към момента туристическите ресурси и инфраструктура са концентрирани в следните форми и локализации:

- **екотуризм** – ПП “Врачански Балкан”, пещера Леденика, вр. Околчица (общ. Враца), “Ритлите” – Мездра;
- **селски туризм** – селата Челопек и Паволче (общ. Враца), с. Люти брод и с. Зверино (общ. Мездра, Згориград) и някои села от общините Б. Слатина, Оряхово, Мездра и Роман;
- **културен туризм** – градовете Враца, Козлодуй, Оряхово, Мездра
- **орнитоложки** – в общините Враца, Мездра, Оряхово
- **по специални интереси** – “археологически училища на открито” – множество обекти в община Мездра, екоучилища – Община Враца, делтапланинизъм и алпинизъм – общини Враца и Мездра;

Видове туризъм	Община/и	Оценка	
		Потенциал/ Капацитет От 1 до 4	Степен на развитост/Усво еност
Общи условия		3	2

речен/воден туризъм	Козлудуй, Оряхово	2	1
екологичен туризъм	Враца,	4	2
	Мездра	3	1
	Роман, Оряхово	2	1
селски туризъм	Враца,	4	2
	Мездра,	3	1
	Роман, Б. Слатина, Оряхово	2	
културно-исторически туризъм	Враца	3	2
	Козлудуй, Оряхово	2	1
орнитоложки туризъм	Оряхово, Враца, Мездра, Роман	2	1
круизен туризъм	Козлудуй, Оряхово	2	1
конен туризъм		-	-
ловен туризъм	Козлудуй, Хайредин, Оряхово, Б. Слатина	2	1
велотуризм	Козлудуй, Борован, Враца, Роман	2	1
планински туризъм	Враца	3	2
Други допълнителни форми на алтернативен туризъм (алпинизъм, делтапланеризъм, винен и т.н)	Враца, Мездра, Козлудуй, Оряхово		

Легенда:

4 Висококачествени ресурси, с необходимо качество и потенциал. **Усвоени** с малки ограничения (национално и международно значение)

3 Висококачествени ресурси. **Недоусвоени**, необходимо количествено и качествено подобрене (регионално значение, с потенциал за национално)

2 Качествени ресурси, с потенциал. **Слабо до средно усвоени**. Значителни инвестиции за подобрене на качеството и потенциала (местно значение, с потенциал за регионално)

1 Нисококачествени ресурси. **Практически неусвоени** слабо познати и експонирани (локално значение)

Общата оценка на туристическия потенциал в област Враца показва, че макар да се оценява катомного добър, нивото му на усвеност към момента е дори под средното, като за някои видове практически липсва. Най-голямо е несъответствието между потенциала и усвоеността при екологичния и селския туризъм в областта – *общините Враца, Мездра, Роман и Оряхово*.

Най-добри ресурси и потенциали за развитие в областта има културно-историческият, еко и селския туризъм, допълвани в различна степен от останалите видове туризъм (в.т.ч. различни форми на алтернативния туризъм).

ОБЛАСТ ПЛЕВЕН

Природогеографски и ресурсен потенциал

Природните дадености на област Плевен като цяло не са уникални сами по себе си, с изключение на някои отделни местности.

Природно-ресурсният потенциал следва да се разглежда от гледна точка на ролята му като фактор за развитие на дадена територия (област или община), включително и като потенциал за туризъм.

Защитени територии и биоразнообразие

Защитените територии са предназначени за опазване на биологичното разнообразие в екосистемите, поради което стопанското им използване е силно ограничено.

Общата площ на защитените територии в Плевенска област е 39 982, 14 хектара, или 9.22% от общата територия, което не е често срещано явление. Въпреки това в областта няма национални паркове и обявени защитени зони.

Природен парк “Персина” е един от най-младите паркове в страната. Намира се на територията на **три общини - Никопол, Белене и Свищов**. Обхваща Свищовско-Беленската низина и острови по р. Дунав. Характерно за него е наличието на естетически блатни, крайречни и преовлажнени местообитания. В границите на парка са включени **Защитени местности “Китка” и “Милка”**, разположени на едноименни острови от Беленската островна група и съхраняващи първични върбови съобщества със значение като местообитаване на морския орел. На остров Белене се намира **поддържаеният резерват “Персински блата”**, обявен за опазване на три блата с характерна растителност, заедно с населяващите го колонии от рибарки, чайки, корморани, чапли, диви патици и гъски. *В границите на парка са включени и три защитени местности и една природна забележителност.*

Защитена местност “Кайлъка” има площ 1000 ха и обхваща каньона на р. Тученица и Бохотската гора, в състава на която има цер и благун. Защитени местности, представляващи вековни дъбови гори, са: **“Булин дол”, “Дългата бара-паметника”, “Гущера”, “Орниците” и “Брестнишко бранище”**.

Една от най-посещаваните природни зони в областта е местността “Кайлъка” в околностите на гр. Плевен. Основни цели на посещенията са отдых, развлечения и риболов, които в повечето случаи не са свързани пряко с природните дадености на територията. Защитена местност “Кайлъка” представлява живописна проломна долина на река Тученишка в непосредствена близост до гр. Плевен. През II-ри век пр.н.е. Римската империя сломява на това място упоритата съпротива на тракийците и слага началото на своята провинция Мизия. Тук е била **построена римската пътна станция “Сторгозия”, както е било наименовано римското селище** в Кайлъка, разрушено впоследствие от готите.

Други зони с рекреационен потенциал, обхващащи две компактни територии - едната формирана на основата на карстовите долини на реките Тученица и Чернялка, южно от гр. Плевен, а другата – в северозападната периферия на областта в района между с. Байкал и с. Гиген. И двете зони се отличават със значителен рекреационен потенциал, имащ основно местно и регионално значение.

ЗМ “Гарваница” е липова гора, нахождаща се в с. Върбица, **ЗМ “Палаза”** е находище на обикновен сладник край с. Коиловци, **ЗМ “Турията”** е с площ 150.8ха и е в землището на с. Николаево, всички в Община Плевен.

ПЗ “Чернелка” е разположена между селата Горталово и Къртожабене, каньонът на р. Чернелка. *Изключително богатство на скални образувания, специфична орнитофауна и разнообразна флора, в състава на която са установени над 500 вида висши растения.* В района на тази природна забележителност е изградена екопътека, която привлича все повече посетители.

Значителни са водните ресурси на областта. Освен р. Дунав, на нейна територия са реките Искър, Вит и множество язовири и водни басейни, предимно в общините Д. Дъбник, Пордим и Левски.

Концентрацията на културно-исторически паметници в Плевен, Долна Митрополия и Никопол, природни забележителности в Белене и др., налага един диференциран подход за заемане на всички възможни ниши, които туризмът предоставя.

Културно-историческо наследство и потенциал

Съдове от Вълчитрънското златно съкровище

В Плевенска област се наблюдава изключително богатство на културни паметници, което е предпоставка за опазване на културното наследство и развитие на културен туризъм. Ефективното използване и експониране на целия наличен културен ресурс би допринесло и за развитие на други видове туризъм в областта.

С най-голямо значение за културно историческото наследство в областта са редица обекти, свидетелстващи за древна история и култура.

По-известни сред тях са Късноантична и ранновизантийска базилика *“Сторгозия”*, Парк, античен римски град *“Димум”* до гр. Белене, Антична римска крепост *Луцернория Бургон* край с. Сомовит, антично римско селище *“Утус”*, край гр. Гулянци, праисторически и антични селища до с. Дъбован и с. Загражден, античен град *“Палациум”* и античен некропол до с. Байкал. Повечето от тези обекти съдържат редица уникални ресурси и са **носители на ценна информация**, но са слабо проучени и експонирани, особено за масовия турист.

Най-ранните доказателства за човешки живот и дейност на територията на област Плевен се отнасят към края на новокаменната епоха. *Остатъци от тяхната материална и духовна култура са открити по цялата провинция “Мизия”.* През първи и втори век от новата ера римляните завладяват територията на областта с наименованието *“Сторгозия”*. През периода IV-VI в. тази крепост се е намирала на главния път от Улпия Ескус /при с. Гиген/ през Балкана за Филипопол. **Цивилното селище Улпия Ескус възниква в началото на първи век, по времето на император Август.** По времето на император Траян, през 106 г., се превръща в град и бележи нов подъем по време на император Константин Велики. Улпия Ескус е разрушен в края на VI век.

Белене – Димум

Имената на град Плевен и на други населени места от областта, стават известни по света през време на Руско-турската освободителна война 1877-1878 г. – Телиш, Горни Дъбник, Гривица и Пордим.

След Освобождението в Плевен, предвид важността на боевете за неговото освобождение и дадените жертви, са изградени много **паметници, разпръснати из цялата област.** Най-значими сред тях са: Мавзолея параклис *“Свети Георги”*; Къща музей *“Цар Освободител”*, къща Музей *“Стоян и Владимир Заимови”*, Парк-музей *“Скобелев”*, музей *“Генерал Лавров”*, *Мавзолей на падналите румънски воители*, в с. Гривица, Музей *“Главна квартира на руската армия 1877-1878”* в гр. Пордим. Много ценни експонати от тази и други епохи се съхраняват в комплекса на *Регионалния исторически музей.*

Най-известен паметник, свързан с тези събития, е уникалната по своята същност „Панорама” Плевенска епопея 1877”, изградена като символ на героизма и саможертвата, това е и един от символите на областта, което го превръща и в чест обект на посещение.

Културният живот в областта е съсредоточен предимно в административния център гр. Плевен, където се намират основните културни институции и обекти за посещение.

Най-известните сред тях са Историческият музей, притежаващ богати експозиции, разположени във внушителна по размери сграда с художествено-архитектурна и историческа стойност - **паметник на културата с национално значение** и парк с открита експозиция на площ от 37 дка. Основният фонд на музея включва над 180 000 музейни единици.

В структурата на **Военно-историческия музей** са включени четири музея, два мавзолея, една представителна експозиция, три парка-музеи, Панорама *“Плевенска епопея 1877 год.”*, наброяващи общо 166 недвижими паметника в гр. Плевен и областта. Военно-историческия музей поддържа в добро състояние всички свои обекти. Най-големият от тях е Панорама *“Плевенска епопея 1877 г.”*. В последните години

Панорамата се превръща в културно средище за провеждане на концерти, изложби, поетични срещи.

Някои от провежданите културни мероприятия имат надрегионално и национално значение: международен музикален фестивал “Катя Попова”, Празниците на българската и руска култура, Националният конкурс за българска драматургия, Международен пленер за живопис /през две години/, Национално биенале на малките форми, Международно биенале по фотография, Национален фестивал на авангардния видеофилм “Артвизия” и др. В гр. Никопол ежегодно се провеждат “Крайдунавски празници на културата”.

В град Плевен развиват своята дейност *Драматичен-куклен театър “Иван Радоев”, Държавна филхармония с открита оперна сцена, Северняшки ансамбъл за народни песни и танци, Национално училище по изкуствата “Панайот Пипков”.*

На територията на областта **работят 13 музея**, и макар че повечето от тях са свързани с историческите събития от Руско—турската война, те са културни обекти, които в съчетание с други атракции представляват интерес за посетителите. Това важи в най-голяма степен за ученическия туризъм.

Интересна за любителите на изкуството е откритата през 1958г. Художествена галерия “Илия Бешков”, която притежава богат фонд от творби - живопис, графика и скулптура. През 1984г. е открита уникална постоянна изложба-дарение “Светлин Русев”, представляваща богата колекция от картини и скулптури на много световни и български майстори на изкуството.

Оценка на материалната база и туристическата осигуреност

Приносът на туризма за местното развитие и икономика остава твърде нисък. Основните посетители са организирани групи, транзитно преминаващи, или с кратък престой, посещаващи главно гр. Плевен и музеите, свързани с Руско-

турската война. Чуждестранните туристи са твърде малък дял. Те са представители на групите, посещаващи специализирани обекти (*напр. природен парк Персина*), почитатели на дивата природа и уникалните находки, непредставляващи интерес за широката публика. От своя страна тези туристи обикновено са по-платежоспособни и оставщи по-дълготрайно.

Легловата база е съсредоточена почти изцяло в областния център град Плевен. На територията на още три общини - Белене, Гулянци и Червен бряг - също има макар и малка настанителна база. Останалите общини са без официално регистрирани средства за подслон.

През 2009г. в областта са релизирани общо малко над 73 хил. нощувки от 45 690 души. Използваемостта на легловата база е твърде ниска - под 20%. Броя на нощувките отбелязва спад в почти всички общини, изключение прави община Белене, където се забелязва известно увеличение. Положителното е, че това се дължи главно на по-големия дял чуждестранни туристи, оценили природното богатство на общината.

Въпреки отбелязаният спад, концентрацията на нощувките и посетителите в областния център остава твърде голяма – над 95%, което може да се обясни по-скоро с минималния принос на останалите общини от областта.

Брой средства за подслон, нощувки и ниво на заетост на туристическата база през 2009г.

Общини	Средства за подслон	Легла	Реализирани нощувки		Пренощували лица		Заетост на базата
			Общо	Дял обл.	Общо	Дял обл.	
Белене	1	145	1967	2.7%	713	1.5%	4.8
Гулянци	1	14	106	0.1%	96	0.2%	2.1
Плевен	10	970	69636	94.8%	45690	95.8%	20.0
Червен бряг	1	32	1750	2.4%	1185	2.5%	15.0
Общо Плевен	13	1161	73459		47684	100.0%	18.1

Източник НСИ

Твърде нисък остава дела на регистрираните частни квартири и къщи за гости, които са основна препоставка за развитие на алтернативен туризъм и разнообразяване на туристическия продукт.

Възможности за туризъм

На територията на областта има 11 общини - *Плевен, Червен бряг, Кнежа, Долни Дъбник, Искър, Долна Митрополия, Гулянци, Никопол, Белене, Левски, Пордим*, с обща площ 4 653,324 кв.км..

Потенциалът за развитие на туризъм, основаващ се само на природни дадености на областта, не е достатъчен, за да се създаде завършен продукт и да преодолее конкуренцията на съседните области.

Природните дадености в областта са най-атрактивни и привлекателни в района на общините Белене, Никопол, Гулянци и Червен бряг. Особено характерно и предизвикващо интерес е природното богатство в района на град Белене с наличието на ПП Персина и множеството природни резервати и забележителности.

Уникални за района са влажните зони и островите по крайбрежието на р. Дунав (вкл. и най-големият български остров на реката – Белене). Все по-реално изглежда

обаче голяма част от тези ресурси да бъдат “жертвани” за развитие на атомната енергетика на страната.

С характерни пейзажи, ландшафтни форми и образувания се отличава и поречието на р. Искър (вливаща се в р. Дунав на територията на областта), *особено в района на община Червен бряг.*

Културно-историческото наследство е концентрирано главно на територията на град Плевен като утвърден исторически, културен и административен център (паметници, музеи, галерии, архитектура). С добър потенциал са и общините Никопол, Белене и Гулянци (Ескус), които съхраняват ценно културно-историческо наследство, което обаче е недобре социализирано и експонирано (проблем собственост).

Недостатъчно използвана възможност за привличане на туристи **в областта е подсекторът на конгресния туризъм.** В световен мащаб този вид туризъм носи повече приходи от всички останали подсектори на отрасъла. Реална е перспективата за развитие на делови /конгресен/ туризъм в гр. Плевен, като утвърден административен център не само на областта, а и на северна България, разполагащ с необходимата материална база, човешки ресурси и изградена инфраструктура.

Най-добри възможности за **селски туризъм в областта** има в общините *Белене, Червен бряг и Пордим.* Възможност за конна езда има в с. Победа.

Оценка на потенциала и степента на усвоеност по видове туризъм

<i>Видове туризъм</i>	<i>Община/и</i>	<i>Оценка</i>	
		<i>Потенциал/ Капацитет От 1 до 4</i>	<i>Степен на развитост/Усвое ност</i>
Общи условия		3	2
<i>речен/воден туризъм</i>	Белене, Никопол	3	1
	Искър	2	
<i>круизен туризъм</i>	Белене, Никопол, Гулянци	2	-
<i>екологичен туризъм</i>	Белене	3	1
	Ч.бряг, Гулянци	2	
<i>селски туризъм</i>	Ч.бряг, Белене	2	1
<i>културно-исторически туризъм</i>	Плевен	4	2
	Белене, Гулянци, Никопол	3	1
<i>орнитоложки туризъм</i>	Белене, Никопол	3	1
<i>спа и уелнес туризъм</i>	Плевен	2	-
<i>конен туризъм</i>		1	-
<i>ловен туризъм</i>	Белене, Никопол, Пордим	2	1
<i>VELO туризъм</i>	Белене, Никопол, Гулянци	2	1
<i>Други допълнителни критерии, ситуация, анализ</i>	Червен бряг, Гулянци	2	-

Легенда:

4 Висококачествени ресурси, с необходимо качество и потенциал. **Усвоени** с малки ограничения (национално и международно значение)

3 Висококачествени ресурси. **Недоусвоени**, необходимо количествено и качествено подобрене (регионално значение, с потенциал за национално)

2 Качествени ресурси, с потенциал. **Слабо до средно усвоени.** Значителни инвестиции за подобрене на качеството и потенциала (местно значение, с потенциал за регионално)

1 Нисококачествени ресурси. **Практически неусвоени** слабо познати и експонирани (локално значение)

Общата оценка на туристическия потенциал в областта показва, че той се оценява като среден, а нивото му на усвоеност е дори под средното, като за някои видове туризъм е практически нулев. **Най-добри ресурси и потенциали за развитие в областта има културно-историческият и екотуризмът**, допълван в различна степен от останалите видове туризъм..

В полза на туристическото развитие на област Плевен би било да се възприеме интегриран регионален подход, при който се обединят индивидуалните особености на природните и културните ресурси, като се отчете необходимостта от социализирането и експонирането им с цел икономическо развитието на областта и региона. **Струпването на културно-историческите и природните обекти в няколко дестинации на общините Белене, Никопол, Гулянци, Плевен, и Пордим**, дава възможност да се разработят удобни туристически маршрути. Тези маршрути биха могли да включват освен р. Дунав и няколко оси от вътрешността на областта (напр. посещения на музеи и обекти в Плевен, Червен бряг, Пордим), така че да се обединят усилията за максимално използване на наличния ресурс и неговото социализиране и капитализиране.

Изводи:

- Потенциалът за развитие на туризма, природен и културен, в област Плевен не е достатъчно оползотворен и социализиран;
- Слабо развита е туристическата инфраструктура и маркетингът на областта;
- Слабо развит селски и екотуризм (липсва настанителна база в селата);
- Популяризирането на културата и културно-историческо наследство, чрез изграждане на необходимата инфраструктура към тях, са онези дейности, които могат да превърнат културата в част от туристическия продукт, носещ добавена стойност за туризма в областта;
- Разширяването на местата за настаняване и качеството на услугите и техния обхват са основна предпоставка за обезпечаване на туристическите услуги;
- Възможности за алтернативен туризъм - *винен, риболовен, конен туризъм*

ОБЛАСТ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Природогеографски и ресурсен потенциал

Област Велико Търново е разположена в централната част на Северна България и се разпростира от билото на Стара планина на юг до река Дунав на север, което обуславя голямо разнообразие на ландшафта и природните ресурси в областта.

Дунавската равнина има равнинно-хълмист релеф, а релефът на Предбалкана е хълмист до нископланински. Старопланинската част на района е заета от Елено-Твърдишката планина, известен с връх Чумерна (1536 м.). Намира се на територията на община Елена. Не по-малко живописни са върховете Острец и Симаново. Този дял на Стара планина е един от най-посещаваните от почитателите на планинския и екотуризма.

Водните ресурси на областта са значителни. По-важните реки, които протичат през областта (изключвайки р. Дунав), са: *Янтра, Росица и Дряновска река*. Както и по-малките - *Студена, Елийска, Лефеджа, Стара река, Златаришка река, Веселина, Бреговица и Голяма река*.

На територията на областта са изградени **язовирите** "Ал. Стамболийски" (с обем 220 млн.куб.м), язовир "Йовковци" (използва се за водоснабдяване) и много други значително по-малки язовири за напояване. Язовирите освен чисто стопанските им функции са обект на краткосрочни, но редовни посещения от страна на риболовците и любителите на природата не само от областта, но и от други райони на страната. Само в района на община **Лясковец има 15 микроязовира.**

Значително богатство за областта са минералните води (с.Овча могила, общ. Павликени, с. Обединение, общ. Полски Тръмбеш, с. Вонеща вода, общ. В. Търново). За съжаление повечето от тях са практически неизползваеми. С най-голямо стопанско значение е този в с. Вонеща вода с дебит 9–10 л/сек. и температура 13°C. В района на извора е изградена настанителна и специализирана база, която е обект за туристически посещения, свързани с по-дълготраен престой.

Разнообразните природни ресурси, съхранената и чиста околна среда са **компоненти**, които привличат все повече туристи и са важен фактор за развитие на еко, селски, ловен и други форми на алтернативния туризъм. Тези компоненти са характерни за почти всички общини в областта, което е предпоставка за развитието на различни видове туризъм на тяхна територия. **Като пример в това отношение може да се вземе община Елена**, която успешно развива и привлича на своя територия любителите на еко, селския и въобще алтернативния туризъм.

Защитените територии (с обща площ 38 662 дка) са характерни с концентрираните в тях забележителни обекти на неживата природа и ландшафта. Макар и под особен режим те са интерес и база за развитие на еко и учебно-познавателен туризъм.

Под режима за защита на територията в землищата на общините в областта се срещат пет категории защитени територии - резерват, поддържан резерват, природен парк, защитена местност и природна забележителност.

На територията на община Елена са разположени два резервата. **Резерватът "Бяла крава"**, разположен върху землището на с. Костел, представлява една прекрасна планинска местност, характерна с вековни букови гори и високи варовикови скали, образуващи причудливи форми. **Другият резерват - "Хайдушки чукар"** – е в землището на с. Буйновци. Представен е предимно от букови и дъбови гори. И двата резервата са създадени с цел запазване на девствения характер на ландшафта и съхранение на вековните гори.

На територията на община В. Търново също има редица природни забележителности. Сред тях най-известна е резерватът "Савчов чаир" в подножието на Стара планина, в близост до Вонеща вода. Природни забележителности има и в района на с. Балван, с. Хотница и Къпиновския манастир, които също привличат туристите.

В близост до град В. Търново е обособена зона за почивка в местността „Ксилифор“, която разполага с изградена база. Често се ползва от местните за краткотраен отдих и пешеходен преход до АР „Арбанаси“.

На територията на община Свищов попада част от Природен парк „Персина“, намиращ се в землищата на гр. Свищов и с. Ореш. Площта е 29 241 дка. Предмет на опазване са характерни **влажни зони**, които са ценен потенциал за

орнитоложки и екотуризм, макар и при специален режим на посещение и експлоатация.

За защитени местности (15 бр.) са обявени територии с характерни и забележителни ландшафти, местообитания на застрашени, редки и уязвими растителни и животински видове. По-известни от тях са Кайкуша, Стариет дъб (на о-в Вардим) и др..

За природни забележителности (8 бр.) са обявени характерни и забележителни обекти на неживата природа, като: скални форми, пещери, находища на редки и защитени видове растения, водопади, специфични ландшафти и други, които са с изключителна стойност поради присъщата им рядкост, представителност, естетичност.

От анализа и оценката на природогеографския и ресурсен потенциал на областта **могат да се дадат следните обобщени изводи:**

- *Природната среда е разнообразна и добре съхранена*
- *Областта е със значителни водни ресурси (освен р. Дунав) - р. Янтра и многобройни язовири и водни басейни допълват това богатство.*
- *Наличие на защитени територии с уникални природни дадености, запазени растителни и животински видове*
- *Голямо разнообразие на ландшафтни форми и обекти (от планински релеф до влажни зони и меандри)*

Културно-историческо наследство и потенциал

Област Велико Търново е известна с много богатото си историческо минало и наследство. Това минало допринася на територията на общините от областта да се формира една от най-големите концентрации на културно-исторически паметници в страната. **На територията ѝ са обявени около 140 паметника на културата с национално значение (близо 15% от всички в страната).** От тях в община Велико Търново се намират почти 2/3 от паметниците, останалите са разположени в община Свищов и община Елена. **Археологически паметници има почти във всички общини.** Това са праисторически, антични и средновековни селища, крепости, могили.

В област Велико Търново са разположени едни от най-посещаваните културно- исторически обекти в България – символът на втората българска столица - Царевец, Самоводската чаршия, възрожденска Елена, римските крепости Никополис ад Иструм и Нове, архитектурният резерват Арбанаси. Все обекти, които сами по себе си съдържат достатъчно потенциал за туризъм, а ако се разгледат като интегриран продукт на туристическите ресурси в областта, се превръщат в една наистина уникална атракция с голяма културно-историческа и емоционална стойност.

Обявени за паметници на културата от национално значение са редица архитектурни ансамбли и единични обекти с архитектурна стойност *в с. Арбанаси, градовете Лясковец, Свищов, Елена и други населени места от областта.* Освен чисто архитектурната им стойност тези обекти са изключително важни и като носители на духа и културата на миналите времена. Това от своя страна ги превръща в още по-атрактивни обекти за туризъм и опознаване.

Село Арбанаси е едно от най-живописните и запазени стари селища в страната. Разположено е на едноименното скалист плато, само на 4 км североизточно от Велико Търново. С монументалната и неповторима възрожденска

архитектура от 16-17 в. на къщите и църквите и природните си дадености, Арбанаси е истински рай за туристите. В селото има 5 църкви и 2 манастира, строени в края на 16-ти и началото на 17-ти век. Непосредствено до селището са построени и двата действащи в момента манастира – “Св. Николай” и “Успение Богородично”. **В Арбанаси са запазени 80 къщи с уникална архитектура, от които 36 са национални паметници на културата.** Две от тях са превърнати в къщи-музеи, това са Костанцалиевата и Хаджиилиевата къщи. Село Арбанаси е обявено за архитектурен резерват и е включено в списъка на ЮНЕСКО за световно културно наследство, което още повече повишава стойността му като туристически ресурс.

В град Свищов представляват интерес архитектурният ансамбъл с родната къща на Алеко Константинов, “Сладкаровата къща”, къщата на възрожденеца Григор Начович, църквата “Св. Троица” (съборната църква), построена от Уста Колю Фичето, а кулата ѝ – от Уста Генчо Кънев, местността с паметниците “Текирдере”, където през 1877 г. са дебаркирали руските освободителни войски. Край Свищов се намира местността “Паметниците” - архитектурен комплекс, изграден в памет на жертвите при десанта на реката през 1877 г. Ежегодно на това място се извършват тържествени чествания, привличащи множество граждани от страната.

Архитектурните и историческите паметници на културата в община Елена са многобройни - над 400, от тях 263 са в град Елена. С национално значение са: *Часовниковата кула, Църквата “Св. Никола” /със стенописите/, Църквата “Успение Богородично”, къщата - музей “Иларион Макариополски”, сградата на класното училище, известна като „Еленската Даскалоливница”, Поп Николовата къща и Петте Разсуканови къщи.* Една част от тези паметници формират самобитен музеев комплекс, състоящ се от шест сгради и две черкви.

Сред историческите паметници от античността се отличава **крепостта Никополис ад Иструм**, която датира от 1 век от н.е. Намира се на около 25 км северно от Велико Търново.

Определен интерес и внимание изискват разкритията на античната римска и ранновизантийска крепост Нове край Свищов.

На запад от град Павликени се намира античен керамичен център, просъществувал от 3 до 5 век от н.е. - **сегашното село Бутово**, община Павликени е изградено върху огромен трако-римски керамичен център за художествено декоративна и култова керамика.

Безспорният стожер на туризма в областта е град Велико Търново. Наследник на древната българска столица, предлагащ уникално съчетание на антропогенни и природни ресурси, е световно известен туристически център, посещаван от многобройни групи български и чуждестранни туристи. Градът е атрактивен с уникалното си разположение между меандрите на р. Янтра, красивата природа и запазената архитектура. Най-голям интерес обаче представляват многото уникални културно-исторически паметници - (хълмовете Царевец и Трапезица, многобройните църкви и музеи.)

В средновековната крепост на **хълма Царевец** с площ 12 ха са разкрити, консервирани и реставрирани в различна степен крепостни стени с бойни кули, обществени сгради, църкви с малки манастирски комплекси и жилищни сгради. Най-съхранени са входната порта, Балдуиновата кула, част от крепостните стени. Възстановени са дворцовите и патриаршеските комплекси на Второто българско царство (12 – 14 в.).

Църквата “Св. Четиридесет мъченици”, строена от Иван Асен II, се нуждае от спешни предпазни мерки и от решаване на метода на консервация и цялостно експониране.

На хълма Трапезица, с площ 8,5 ха, са разкрити основи на 17 църкви. Въпреки че са започнати археологически разкопки и консервационно-реставраторски работи за разкриването на огромния потенциал на хълма, са необходими още по-мощни работи и ресурси, за което има заявена подкрепа от страна на държавните институции. **На близкия хълм Момина крепост, с площ 10,5 ха, също има неразкрити ресурси, но са необходими археологически проучвания.**

Във Велико Търново интерес представляват **църквите** “Св. Никола”, “Св. Св. Кирил и Методий”, “Св. Св. Константин и Елена”, **архитектурните паметници** “Къщата с маймунката”, “Къщата на Петко Р. Славеиков”, “Къщата на кокона Анастасия”, “Стамболовия хан”, **Самоводската чаршия с възрожденски къщи** и действащи работилнички, паметникът на Асеновци, паметникът “Майка България”, Стамболовият мост.

Много характерен и ценен ресурс за областта е най-голямата концентрация на **монастири в България - “Търновската Света гора” - общо 15** (Преображенски, Патриаршенски, Петропавловски, Килифареvски, Къпиновски, Присовски, Арбанашки и др.). Тези манастири са известни средища и пазители на духовността и българския дух от Средновековието и Възраждането. Този ресурс привлича много почитатели на поклонническия и религиозен туризъм.

Тази съвкупност от манастири, разположени около град Велико Търново, дава основание да се говори за Великотърновската Света гора. Сред тях се откроява Преображенският манастир – един от най-големите български манастири, издигнат в красива местност на 7 км от някогашната столица Велико Търново. Изграден е през 60-те години на XIV век, по времето на цар Иван Александър. Манастирът е възстановен изцяло през 1882 г., с участието на двамата колоси на Българското национално Възраждане - Уста Колю Фичето и Захари Зограф. **Преображенският манастир е национален паметник на архитектурата и изкуството.**

Не по-малка слава има и манастирът “Св. Св. Петър и Павел” - *Петропавловският манастир (известен още и като Лясковски)*. Построен е още по времето на Асеновци през 12 век, като по времето на турското робство неколkokратно е възстановяван и разрушаван. Тук е организирано през 1874 г. от митрополит Иларион Макариополски първото духовно училище в България.

Вкопана в земята църква „Св. Никола”, Елена

Преображенски манастир

Килифаревски манастир

Патриаршески манастир „Св. Троица”

Областта се отличава с развита и сравнително дисперсно **разположена музейна мрежа**, включваща 13 музея (*4 в община Велико Търново, 2 в Горна Оряховица, 3 в Павликени, 3 в Свищов и 1 в Елена*). Най-известен сред тях е регионалният исторически музей, който е вторият по големина в България и съхранява редица уникални за българската история експонати. **Данните за нивото на посещаемост на музеите показват, че броят на посетителите в тях се увеличава и е съпоставим с броя на пренощуващите в заведенията за настаняване**, което отново показва повишеното значение на културно-познавателния туризъм. Въпреки сравнително дисперсната музейна мрежа, броя на посещенията показва, че те са **силно концентрирани в община Велико Търново** (71% от всички посещения и над 96% от посещенията на чужденци).

Областта има значителни туристически атракции, свързани с **фолклора, обичаите, традиционни занаяти** (напр. Самоводската чаршия, Еленските майстори и т.н) и производства (напр. лозарство и винарство), както и периодични и епизодични прояви (събори, празници, конгресни прояви и др.). Ежегодно се провеждат редица международни и национални фестивали, предимно на територията на гр. Велико Търново, които обогатяват културния календар и привличат нови туристи.

Оценка на материалната база и туристическата осигуреност

През последните няколко години туризмът в областта претърпя сериозно развитие, което се вижда най-добре в увеличения капацитет на материалната база и броя на лицата, пренощували и посетители областта.

По данни на официалната туристическа статистика към 2009 г. област Велико Търново разполага с около 4900 легла в 86 средства за подслон от различна категория, в които са реализирани почти 190 хил. нощувки. **Това превръща областта в най-предпочитаното и посещавано от туристите място в региона**. Въпреки това, нивото на заетост остава незадоволително – малко над 11%, което може да се обясни с многото новооткрити обекти и намалената платежоспособност на населението в ситуацията на икономическа криза. **С доминиращо значение за туризма в областта са културно-познавателния и конгресния туризъм**. При този вид туризъм престоят на територията на областта е предимно кратък и на транзитно преминаващи групи.

В предлаганите към момента възможности за посещение и почивка доминират туристически бази, **концентрирани в центровете - Велико Търново, Свищов и Елена**. Към момента, по-скоро като изключения, може да се разглежда развитието на някои места **за престой извън тези центрове** (селски в общините *Елена, Павликени, Лясковец*, балнеотуризм – с. Вонеща вода).

Брой средства за подслон, нощувки и ниво на заетост на туристическата база през 2009г.

Общини	Средства за подслон	Легла	Реализирани нощувки		Пренощували лица		Заетост на базата
			Общо	Дял обл.	Общо	Дял обл.	
Велико Търново	44	2592	119526	63.0%	80672	70.7%	13.0
Горна Оряховица	8	263	6474	3.4%	3860	3.4%	7.0
Елена	21	965	18443	9.7%	7101	6.2%	6.7
Златарица	1	12	147	0.1%	113	0.1%	3.4
Лясковец	1	60	3955	2.1%	3063	2.7%	18.1
Павликени	3	130	7220	3.8%	1837	1.6%	15.2
Полски Тръмбеш	1	94	2735	1.4%	2735	2.4%	10.7
Свищов	7	767	31160	16.4%	14743	12.9%	11.2
Общо Велико Търново	86	4883	189660	100.0%	114124	100.0%	11.4

Източник НСИ

Настанителната база и реализираните нощувки са концентрирани главно в община Велико Търново (63% от нощувките и 70% от лицата), което е обяснимо с оглед ресурсите и традициите на сектора в общината. През последните години се забелязва голямо **увеличение на легловата база в общините Елена и Свищов**, което следва да се отчете като положително явление за туризма в областта, допринасящо за разнообразяване на възможностите и повишаване атрактивността на сектора като цяло. През 2009г. в тях са реализирани съответно 9,7% и 16,4% от нощувките в областта. Това допринася както за деконцентрацията на туристопотока, така и за подобряване на местното развитие в тези общини.

Към момента с доминиращо значение за туризма в областта са културният (по-точно културно-познавателния туризъм) и конгресният туризъм. При този вид туризъм престоят на територията на областта е предимно кратък на транзитно преминаващи групи.

Положително е, че и в малките общини Златарица и Полски Тръмбеш през 2009г. има регистрирани средства за подслон и реализирани макар и малък брой нощувки, което е добра база за надграждане и развитие.

Инфраструктура и туристически маркетинг

Централното разположение на област Велико Търново в Северна България я прави кръстопът на **транспортни артерии от най-висок клас, провеждащи националния и международен трафик**, като през областта преминава един от десетте общоевропейски транспортни коридори - ОЕТК № 9, по направлението на първокласния път I-5 Русе-Бяла-Велико Търново-Стара Загора-Кърджали- ГКПП Маказа.

В посока изток-запад областта се обслужва от двете основни пътни артерии в Северна България – първокласния път I-4 София-Ябланица-Севлиево-Велико Търново-Търговище-Шумен-Варна, и първокласния път I-3 София-Плевен-Бяла-Русе, минаващ през северната част на областта. Това прави областта лесно достъпна и атрактивна и за транзитно преминаващите към други дестинации туристи.

Край Горна Оряховица се намира летище, което макар и да не е обновено, позволява извършването на вътрешни и международни полети, което е от особено значение за туризма.

Пристанище Свищов се намира на 554-ия километър от устието на р. Дунав и на 1825-ия километър от пристанище Регенсбург **и е най-южната точка от българския участък на р. Дунав**, като от тук е най-късият път от р. Дунав до старопланинските проходи, а от там за Турция, Гърция и Близкия Изток.

От няколко години е в експлоатация ферибота Свищов- Зимнич, което би могло да се използва като ресурс за развитие на трансграничния туризъм. Интерес би предизвикало и възстановяването на така наречените „комети“ за воден транспорт и круиз по цялото дунавско крайбрежие. Както и другите дунавски пристанища, пристанище Свищов не уплътнява своя капацитет.

Въпреки отбелязаният спад в заетостта на туристическата база, институционалната структура, необходима за ефективно управление на туризма в областта, е сравнително добре развита. Създадени са местни туристически организации (сдружения) във Велико Търново, Елена и Бяла черква. Сдружението Царевград Търнов е една от най-старите и активни туристически организации в страната.

Туристически информационни центрове са създадени в Елена и Велико Търново.

Въпреки многото сайтове и огромни възможности на новите технологии (онлайн регистрация и справки), с малки изключения, представянето на областта в Интернет е незадоволително като цяло, особено на по-малките общини и туристически центрове.

Важно **предимство** на областта е наличието на специалност “Туризъм” във Великотърновския университет (съществуваща в различни форми от 1994 г.) и на Техникум по туризъм във Велико Търново, което допринася за високото качество на кадрите в областта. В Академия "Д. А. Ценов" Свищов съществува магистърска програма "Международен туризъм". Въпреки това липсва систематизирана информация за заетите кадри в туристическата индустрия (брой, квалификация, възрастова структура, сезонност и др.).

Възможности за туризъм

Област Велико Търново и нейните общини са сред областите с най-голям туристически потенциал не само в разглеждания регион, но и в цяла Северна България. Областта постепенно възстановява имиджа си на утвърдена дестинация за познавателен туризъм, обогатявайки предлагането си с нови продукти.

Природните ресурси въпреки своето разнообразие като цяло не могат да се смятат за уникални и при тяхното оползотворяване областта има сериозна конкуренция от други области в региона. **Това предполага** съчетаване на двата основни вида ресурси природни и антропогенни при формирането на цялостен продукт, **за да се постигне уникалност и конкурентноспособност.**

Особено характерно и ценно за областта е една от големите концентрации на културно-исторически паметници в страната. **Макар и намиращи се главно на територията на община В. Търново**, те привличат много туристи. Допълнено от потенциала на останалите общини, това културно-историческо наследство е отлична предпоставка за бъдещето на сектора в областта като цяло.

Възможностите и ресурсите за **селски туризъм в областта са главно в общините Елена и В. Търново**, предлагащи съхранена природа, уникална архитектура и атрактивна настанителна база (АР Арбанаси). През последните години се забелязва макар и в малки мащаби, развитие на **селски туризъм** в общините Павликени, Лясковец, В. Търново и Г. Оряховица.

Особен ресурс и интересни възможности за развитие дава така нареченият „**винен туризъм**” – в общините Лясковец и Сухиндол, които разполагат с необходимия потенциал и изградена база за развитие.

В областта има много (около 30) **локализации и центрове за развитие на отдиха и туризма**. Като селища с изявени туристически функции към момента са известни туристически центрове - Велико Търново, Арбанаси и Свищов, Вонеща вода (балнеоложки) и Елена (планински).

Към момента главни центрове за развитие на туризъм са:

- **културно-познавателен** (В. Търново, Арбанаси, Свищов, Елена)
- **еко и селски туризъм** (В. Търново, Елена, Павликени, Лясковец)
- **балнеоложки** (с. Вонеща вода, община В. Търново)
- **планински** (Елена)
- **винен** – Лясковец (с музей на градинарството и лозарството), Сухиндол, Караисен;

Оценка на потенциала и степента на усвоеност по видове туризъм

Видове туризъм	Община/и	Оценка	
		Потенциал/ Капацитет От 1 до 4	Степен на развитост/ Усвоеност
Общи условия		4	3
<i>речен/воден туризъм</i>	Свищов	3	2
	В.Търново	2	
<i>екологичен туризъм</i>	Елена	3	1
	Павликени	2	
<i>селски туризъм</i>	Елена, Велико Търново	4	2
	Лясковец, Павликени	3	1
<i>културно-исторически туризъм</i>	Велико Търново	4	3
	Елена, Свищов	3	1
<i>орнитоложки туризъм</i>	Свищов	2	1
<i>круизен туризъм</i>	Свищов	3	1
<i>спа и уелнес туризъм</i>	Велико Търново	3	1
<i>конен туризъм</i>	Лясковец, Велико Търново		
<i>ловен туризъм</i>	В.Търново, Елена,	3	2
	Златарица	2	1
	Павликени, Сухиндол		
<i>VELO туризъм</i>	Елена, В.Търново, Лясковец	2	1

Други допълнителни форми на алтернативен туризъм (алпинизъм, делтапланеризъм, винен и т.н)	Елена, Лясковец Павликени, Сухиндол	3	1
--	--	---	---

Легенда:

- 4** Висококачествени ресурси, с необходимо качество и потенциал. **Усвоени** с малки ограничения (национално и международно значение)
- 3** Висококачествени ресурси. **Недоусвоени**, необходимо количествено и качествено подобрене (регионално значение, с потенциал за национално)
- 2** Качествени ресурси, с потенциал. **Слабо до средно усвоени**. Значителни инвестиции за подобрене на качеството и потенциала (местно значение, с потенциал за регионално)
- 1** Нисококачествени ресурси. **Практически неусвоени** слабо познати и експонирани (локално значение)

Оценката на туристическия потенциал в областта показва, че той се оценява като отличен, а нивото му на усвоеност е над средното за разглежданата територия. Възможности за туристическо развитие има практически във всяка община на областта, но висококачественият, атрактивен ресурсен потенциал е сравнително силно концентриран в 2 общини - *В. Търново и Елена. Туристическият ресурс на община Свищов*

Най-добри ресурси и потенциали за развитие в областта имат следните видове туризъм - културно-познавателен (В. Търново, Арбанаси), следван от еко и селския туризъм (Арбанаси, Елена), допълван в различна степен от възможностите на останалите видове туризъм (ловен, винен, спа).

Изводи

От направените **обобщени анализи и изводи е очевидно, че общините от Великотърновска област притежават** изключително благоприятни възможности и потенциал за развитие на туризма. Те се определят от наличието и съчетанието на разнообразни и атрактивни природни и антропогенни условия и ресурси с голям рекреационен потенциал.

Анализът на настоящата ситуация за туризма, въпреки силната динамика и влиянието на икономическата криза, позволява да се направят следните констатации:

- Много от елементите на туристическо предлагане в областта все още не са включени в цялостни продукти и не са известни на туристическия пазар. Това са преди всичко природни атракции и ресурси в общините В. Търново, Лясковец и Павликени⁵;
- Особено важни за **туристическото развитие са ресурсите и паметниците, свързани с културно-историческото наследство** (*Царевец, манастири, Никополис ад Иструм. Нове*);
- Транспортната инфраструктура в областта предполага лесен достъп и предоставя обслужване с всички видове транспорт – пътен, железопътен, въздушен и воден, с възможност за смяна на един вид транспорт с друг;
- Наличието на международно летище е голямо предимство за областта, което дава изключителни възможности за развитие;

⁵ Негованска екопътека, природните забележителности край селата Мусина, Хотница, Вишовград.

- Областта разполага с отлична настанителната база и въпреки малката заетост и кратката продължителност на престоя тя е основополагащ ресурс за бъдещо развитие;

Добри показатели за ефективност на туристическата индустрия са слабо изразената сезонност, диверсифицираната и балансирана структура на посетителите по националност с висок дял нетипични за България, но атрактивни *посетители (от Япония, Франция, Италия, Испания, САЩ)*.

Наличието на значителен и разнообразен потенциал за туристически атракции, свързани с фолклора, обичаите, традициите и културата в областта, допринася за разнообразяване на предлагането и увеличаване на престоя.

ОБЛАСТ РУСЕ

Природогеографски и ресурсен потенциал

Област Русе има редица предимства като туристическа дестинация. **Голямо предимство за областта е транспортно-географското ѝ положение.** Освен че се намира на най-голямата транспортна магистрала в Европа – река Дунав, областта е разположена на кръстопътя и на други важни транспортни коридори. Дунав-мост е мащабна комуникационно-транспортна, железопътна и шосейна връзка със съседна Румъния и Европа. Само на 72 км северно от Русе се намира 2,5 милионната румънска столица Букурещ. В близост до Русе е разположено летище Щръклево, което, въпреки че в момента не функционира, е приспособено за редовни вътрешни и международни карго- и пътнически полети.

Област Русе се характеризира с изключително богато биологично разнообразие. **На територията на областта попадат 6 защитени местности, 4 природни забележителности, един резерват и един природен парк.**

Природният Парк “Русенски Лом” е създаден през 1970 г. с цел опазване на биологичното и ландшафтно разнообразие, както и на културно-историческото наследство. Намира се на около 20 км югозападно от гр. Русе и обхваща 3 408 хектара от долината на река Русенски Лом и нейните притоци: Черни Лом, Бели Лом и Мали Лом.

Скалите на каньона са покрити със съобщества от келяв габър, драка, смрадлика, люляк (около 60 вида дървета и храсти). В реките има 22 вида риби, 10 вида земноводни и 19 вида влечуги. **Най-голямо е разнообразието на птиците – 193 гнездящи вида, 127 от които са включени в Червената книга на България или са застрашени в европейски мащаб.** Това са черен щъркел, ръждив ангъч, египетски лешояд (най-северното находище на вида в Европа); сред грабливите птици най-често срещани са белоопашатият мишелов и осоядът, срещат се скален, малък и креслив орел, както и ловният сокол. От регистрираните в България 68 вида, в парка се срещат 62 вида бозайници, като от тях най-често: сърни, диви свине, елени, чакали, лисици и вълци. *Пещерите, скалните дупки и горските участъци се обитават от 26 вида прилепи.*

Част от резерват **“Бели Лом”** попада на територията на Област Русе. Резерватът е защитен през 1980 г. Общата му площ е 773 ха. През 1987 г. 278, 3 ха площ около него, е обявена за буферна зона. *Резерватът обхваща землищата на село Кривня, Община Ветово и град Цар Калоян, Област Разград.* Включва естествени

широколистни гори от дъб и липа по поречието на река Бели Лом. Защитени са типични за района растителни и животински екосистеми.

Влажните зони, които имат голяма орнитологична значимост, са по поречието на Русенски Лом (Природен парк “Русенски Лом”) и природна забележителност Рибарниците край гр. Ветово – място, на което гнезди червения ангъч. Рибарниците Мечка (при село Мечка, община Иваново), заедно с езерата Сребърна, Дуранкулак, Шабленско и още четири влажни зони, дават подслон на малката белочела гъска, която е класифицирана като световно застрашен вид.

Без преувеличение Дунавският бряг в **територията на Община Иваново е един от най-атрактивните участъци от българския бряг**. Силно залесен, с разнообразна растителност от водо- и влагалюбива до сухоустойчива. Ясно се отделят две части: западна - нисък, частично заблатен бряг, и източна - стръмен, на места до отвесен. Уникално скално образувание Стълпище, с все още неизяснен произход. Обиталище на много птици, мечтани кътчета за рибарите, свидетелства за древни пристанища и крепости.

Пещерата Орлова чука, освен като природен обект е и археологически резерват с национално значение - в нея са намерени останки от праисторически хора, от пещерна мечка и други животински видове. Днес е обитавана от повече от десет вида прилепи, които през зимния период достигат до три-четири хиляди броя. **Орлова чука е най-дългата пещера в Северна България – галериите ѝ достигат 13 км**. До входа на пещерата има туристическа хижа. Прохладата на пещерата Орлова чука събира множество посетители през лятото, но и в студените месеци температурата в нея е постоянна - около 12 градуса.

Област Русе като туристическа дестинация е известна най-вече със следните природни ресурси

- **Дунавското крайбрежие**, предоставящо условия за развитието на различни видове туризъм и съпътстващи го услуги. Дунавският бряг предлага отлични условия за воден, орнитоложки и екотуризм
- **Природен парк “Русенски Лом”** (обявен за защитена територия през 1970 г.), обхващащ поречието на река Русенски Лом – десен приток на р. Дунав и притоците ѝ между селата Сваленик, Писанец, Кошов и Иваново. Площта му е 3200 ха. Богатото биологично разнообразие и ландшафт, уникалното културно-историческо наследство, превръщат Парка в притегателен център за развитието на вътрешен и международен туризъм, рекреационно ползване и развиване на научно-изследователска дейност, вкл. и екообразование и ученически посещения.
- **Поломието** (в по голямата си част съвпадащо с природен парк “Русенски Лом”) е богато на културно-исторически паметници със световно, национално и местно значение - Археологически резерват Ивановски скални църкви под егидата на ЮНЕСКО, Архитектурен резерват Средновековен град Червен -, които благоприятстват развитието на туризма с различни профили – познавателен, екотуризм, риболов, разходки на велосипеди или на коне.
- **Природен резерват “Бели Лом”**, разположен по поречието на р. Бели Лом, югоизточно от гр. Ветово в местността Голямата кория, с основна функция – запазване на характерни за Лудогорието горски екосистеми с присъщия им растителен и животински генетичен фонд и редки видове.
- **Рибарници, обект на орнитоложки туризъм са:**

- **при с. Мечка** - орнитоложско важно място, гнездилище на водоплаващи и други птици, намиращо се в местността Стълпище край с. Мечка на брега на р. Дунав
- **при гр. Ветово** (природна забележителност). Разположени са по поречието на р. Бели Лом в землищата на гр. Ветово и гр. Цар Калоян и са предназначени за запазване местообитанията на червения ангъч.
- **Пещера “Орлова чука”** (природна забележителност). Намира се на 35 км южно от Русе и на 3 км североизточно от с. Пепелина, в долината на р. Черни Лом. Пещерата с площ от 80 ха е втора по дължина в България - над 12 км с галериите. Проходимата дължина на пещерата е около 1300 метра. Обитава се от 15 вида пещерни животни, от които 8 вида прилепи.
- **Влажна зона “Калимок – Бръшлен”**, защитетена местност, обхващаща територия и от съседната област Силистра. Основна функция - да се запазят характерни за Дунав блатни екосистеми с присъщия им растителен и животински фонд.
- **Екосистема по поречието на р. Янтра**. Красиви природни формирования, разположени на територията на две общини - *Бяла и Ценово*.

Културно-историческо наследство и потенциал

Културно-историческото и архитектурното наследство е съхранено и сравнително добре проучено. Паметниците на културно-историческото наследство като основен туристически ресурс са концентрирани главно на територията на общините Русе и Иваново. Някои по-малко атрактивни обекти на КИН са разположени в общините Две могили, Ветово и Бяла.

Експонати от Боровското съкровище

За културно-историческото наследство на областта свидетелстват откритите археологически паметници. От каменен надпис е известно, че **гр. Русе е основан по времето на император Веспасиан (69-79 г.)**. От това време датира и римския кастел “Сексагинта Пристис” - предшественик на съвременния град. *Сексагинта Приста* е един от важните пунктове на римската отбранителна система по Долнодунавския лимес. Обитаването ѝ през различни периоди – от елинистическата епоха до османския период - повишава нейната атрактивност. Безспорно тя представлява основна изходна точка за организиране на туристически маршрути в близката околност. Разположението ѝ в рамките на съвременния град улеснява туристическия достъп до разкритите на място архитектурни елементи от римския период. Част от движимите паметници на културата са експонирани в местния исторически музей. Завършен е и ремонтът на “Пантеон на възрожденците”. През есента на 2002 г., след извършена реставрация е открита Експозицията на открито “Сексагинта Приста”.

В гр. Русе се намират едни от най-забележителните архитектурни паметници и ансамбли, изградени в края на XIX и началото на XX в. Под закрила като паметници на културата са обявени 267 сгради. Град Русе е известен като селище с богата история, уникална архитектура и множество културни паметници, носещи духа на отминали времена. Благодарение на географското си положение градът е известен като най-голямото българско пристанище на р. Дунав и все още е най-удобната и пряка връзка с Румъния и ЕС. По време на Османското владичество Русе е важен военен, търговски, занаятчийски и културен център. От 1864 г. е седалище на Туна вилает (Дунавската област) на Османската империя. За стопанското развитие на областта много допринася построяването през 1866 г. на първата ж. п. линия в България - Русе-Варна. Изградената тогава ж.п. гара по-късно е превърната в музей на транспорта. В края на XIX век и началото на XX век Русе е най-големият и красив град на България, с подчертан европейски облик. *Специфичен ресурс за културното наследство е богатата и уникална за България архитектура на стария Русе от края на 19 и началото на 20 век в стил "барок" и "сецесион", дело на италиански, австрийски, немски и български архитекти. Тези уникални сгради са част от безценното културно-историческо наследство. Международните отношения се развиват интензивно – свидетелство за това са били 14 консулства през XIX век. Благодарение на широкия спектър от икономически и духовни контакти със страните по Дунава, Русе се формира като град със специфичен европейски облик и традиции, неразделна част от европейското пространство.*

Културните институции в гр. Русе са многобройни - *Драматичен театър, Оперно-филхармонично дружество, "Държавен репертоарен театър", Регионален исторически музей, Регионална библиотека.* Тези институции освен, че са люлка за местния културен живот и квалификация на кадровия ресурс, са чести обекти на посещение от външни туристи. С голямо значение за подготовката на кадрите на русенската култура е *Националното училище по изкуства "Проф. Веселин Стоянов"* (със статут на държавен културен институт от 2004 г.), *правоприемник на изграденото през 1959 г. Средно музикално училище.*

Други характерни културно-исторически паметници в общината са Пантеонът на възрожденците, Къщите-музеи "Баба Тонка" и "Захарий Стоянов", Русенската селищна могила, Музей на градския бит – "Къщата на Калиопа", Музей на транспорта – в гр. Русе.

В гр. Русе се организират редица фестивали с международно, национално и регионално значение:

В гр. Русе е известният Пантеон на българските възрожденци, където се съхраняват костите на редица емблематични за българското Възраждане личности - *Любен Каравелов, Стефан Караджа, Ангел Кънчев, Захари Стоянов, Панайот Хитов, баба Тонка Обретенова и др.* Забележителен е Паметникът на свободата, Паметникът на загиналите в Сръбско-българската война от 1885 г., Паметникът на Л. Каравелов, Паметникът на Стефан Стамболов. Градът разполага с редица музеи, сред които са: Историческият, съхраняващ Русенското сребърно съкровище и редица други ценни експонати.

Добре развита е мрежата от музейни експозиции (20) към Регионален исторически музей – Русе. Сред тях се открояват Музеят на градския бит - "Къщата на Калиопа", Музеят на транспорта, които са уникални за страната.

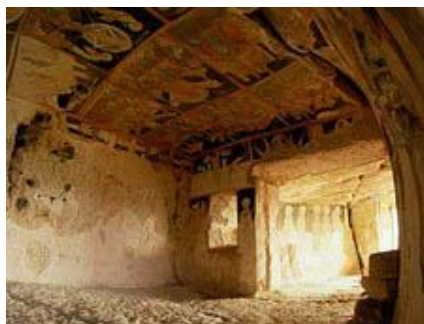
Голям интерес сред туристите предизвикват "Ивановските скални манастири" и Средновековния град Червен.

Археологически останки от това време са обособени в две културно-исторически зони – архитектурен резерват *Ивановски скални църкви* и *Средновековен град Червен*. Първият резерват е включен в списъка със защитените световни културни паметници на ЮНЕСКО. Ивановски скални църкви е важен религиозен център от 11 в. Има запазени множество скални църкви, отделни килии и уникални стенописи от края на 14 век. Намира се на 4 км. от с. Иваново. Достъпът до обекта е много добър, има и маркирана пътека за пешеходци. Вторият, Средновековен град Червен, е национален паметник. По пътя от Русе за Иваново и Червен се намира Басарбовския скален манастир в с. Басарбово, който тематично е свързан с комплекса в Иваново. Намиращите се в скалните църкви стенописи според историците сочат, че тук е бил един от най-големите културни и духовни центрове на Второто българско царство. **На около 14 км от Ивановските скални църкви се намира “Средновековен град Червен”** - най-голямата и автентично запазена крепост от епохата на Втората българска държава.

Голям Нисовски манастир – св. Константин и Елена – 11 в. Достига се пеш за 1 час и 30 минути от с. Нисово по долината на р. Малък Лом. В района се намира и Еврейската пещера. Село Нисово се намира на 35 км. източно от с. Иваново.

Копривецки манастир „Св. Петка”, Бяла

Ивановски скален манастир

*Скалният манастир при с. Басарбово се намира на 12 км. от Русе по пътя за село Иваново - той успешно допълва темата за историята на манастирите от долината на река Русенски Лом и е атракция като единствен у нас действащ скален манастир. През 2002 г. в манастира е изградена музейна сбирка. Манастирът е център на местен култ към покровителя на Русенското Поломие- **Свети Димитър Басарбовски, живял по тия места през 17 век.** През XIV век скалният манастир е бил владение на Влашкия княз Иванко Басарба - тъст на цар Иван Александър. Според легендите в манастира е идвал и младият Влад III (Дракула). След възсияването на Свети Димитър манастирът привлича поклонници, живеещи от двете страни на река Дунав. Отначало мощите му се пазели на втория етаж на манастира в каменно легло, покрито с плоча, а сега са в патриаршеската катедрала на Букурещ, като покровител на града. Това допълнително привлича голям брой румънски туристи и вярващи.*

Оценка на материалната база и туристическата осигуреност

Туристическата инфраструктура в областта е сравнително добре изградена. Град Русе разполага с много добра хотелска база, наблюдава се и значително

подобряване на хотелския продукт през последните няколко години. Обновени са повечето по-големи хотели, а в експлоатация са пуснати и няколко нови, предлагащи много добри условия. Хотелите значително разшириха предлагането на допълнителни услуги. Съществен фактор за подобряването на хотелския продукт е засилената конкуренция и диверсификация на сектора. Това нарежда областта на второ място по брой на реализираните нощувки и пренощуващите лица в региона съответно с 21% и 24%.

В района на високостойностните атракции, каквито са Червенската крепост и Ивановските скални църкви, в периода 2003-2004 г. със средства на Програма ФАР-“Културен туризъм” се подобри достъпът до туристическите обекти, започна изграждането на туристическа инфраструктура - паркинги, заведения за хранене, санитарни възли, информационни табла и услуги, ел. хранване и водоснабдяване, което повишава допълнително атрактивността на обектите.

Брой средства за подслон, нощувки и ниво на заетост на туристическата база през 2009г.

Общини	Средства за подслон	Легла	Реализирани нощувки		Пренощували лица		Ниво на заетост
			Общо	Дял обл.	Общо	Дял обл.	
Бяла	3	65	1896	1.5%	618	0.7%	9.6
Две могили	1	30	677	0.5%	582	0.6%	6.2
Иваново	10	81	1543	1.2%	1216	1.3%	5.2
Русе	36	1727	126491	96.8%	88514	97.3%	21.1
Общо Русе	50	1903	130607	100.0%	90930	100.0%	19.8

Източник НСИ

В плюс за сектора в областта е, че в гр. Русе има специализирано учебно заведение за подготовка на кадри по хотелиерство и туризъм - професионална гимназия, която предлага обучение по специалности, свързани с туризма, хотелиерството, кетъринга и общественото хранене.

През последните години (все още няма данни за последствията от икономическата криза) **туристическият поток** бележи постоянен ръст, насочен към община Русе (97% от нощувките и посетителите) в областта. Този ръст съответства, както на развиващата се леглова база, така и на засилващия се интерес към туристическите обекти. В структурата на туристическия поток, който се реализира в туристическия ареал на областта, преобладава вътрешният туризъм (88% от посетителите и 85% от нощувките), без съществени различия в средния престой на българските и чуждестранните посетители. Основната част от българските туристи се определя от ученически групи.

Сезонността на туризма в област Русе е слабо изразена. При българските посетители се наблюдава *по-слаб летен сезон*, типичен за градския туризъм (предимно конферентен). Пиков сезон за чуждестранните туристи е лятото, през което са 35% от нощувките им. Средният престой не се променя съществено по тримесечия.

Основните характеристики на **структурата на туристическите дейности** (туроператорски, туристическа агентска и информационна) са:

- Определяща в цялата област Русе е структурата на дейностите в община Русе и по-точно в град Русе, където са съсредоточени 70% от активните фирми в отрасъла
- В останалите общини се осъществява допълваща туристическа дейност, която е в зависимост от културния и икономически център гр. Русе
 - Все още слабо е развито семейното хотелиерство (в т.ч. еко и селския туризъм), както в Русе, така и в другите общини от областта.

Възможности за туризъм

Природните и културни забележителности на областта, допълнени от нейната история и местоположение, превръщат региона в интересно място за посещение и развитие на различните видове туризъм.

По-голямата част от общините в област Русе имат излаз на р. Дунав, като разполагат и с други естествени (басейна на Ломове) и изкуствени водоеми. Това обуславя наличието на традиции в риболова, рибовъдството, рибната кухня и производство на рибни продукти. Екзотиката на средата и бита в *т.нар.* „*рибарски селища*“, съчетани с възможностите за развитие на водни спортове, представляват значителен ресурс за обогатяване на предлагания туристически продукт.

Запазените традиции в местните занаяти могат да бъдат предложени като туристическа атракция особено в селата от областта - бъчварство, дърводелство, добив и обработка на камък по традиционни методи, тъкачество, ръчно плетиво и бродерия с традиционни мотиви. Най-добри условия за селски туризъм има в общините и населените места в близост до други атракции като Ивановските манастири, рибарски селища и водоеми. В област Русе тези условия са най-подходящи в общините Иваново, Две могили, Ветово и Бяла.

Поставените под защита недвижими обекти на културно-историческото наследство в областта са разнообразни по вид, степен на социализация (експонираност, респ. съвременно ползване и достъпност) и посещаемост.

- **Специфичен ресурс за туризма е богатата и уникална за страната архитектура на стария Русе от края на XIX и началото на XX век** в стил барок и сецесион, дело на италиански, австрийски, немски и български архитекти. Емблематична за гр. Русе е сградата “Доходното здание” (днес ДТ “Сава Огнянов”).
- **Добре развита е мрежата от музейни експозиции (20) към Регионален исторически музей – Русе.** Сред тях се открояват Музеят на градския бит - “Къщата на Калиопа”, Музеят на транспорта, **които са уникални за страната. Тук попадат експозицията на открито “Сексагинта Приста” и “Пантеон на възрожденците”.**
- От **антропогенните туристически ресурси** на Северна България, на територията на област Русе са разположени около 30 обекта.
- **Ивановски скални църкви са под закрилата на Юнеско.** Те са разположени 21 км югозападно от Русе, до село Иваново, на височина до 36 м над водата в отвесните скални брегове на река Русенски Лом. Създадени **през XII век**, те образуват манастирски комплекс от близо 20 средновековни църкви, параклиси и килии, в които археолозите откриват повече от 300 помещения.
- **Културно-историческото наследство като основен туристически ресурс е силно концентрирано** главно на територията на общините Русе и Иваново и в по-малка степен в общини Две могили и Бяла.

Областта разполага с богати традиции – местен фолклор, бит, занаяти, ритуали, кухня и др., които също са ценен ресурс за туризма.

В областта има редица орнитологично важни места (рибарниците край село Мечка и Ветово, каньоните на Ломовете и др), привличащи почитателите на този туризъм.

Освен областния център гр.Русе, добър туристически потенциал имат общините Иваново и Бяла. Утвърдени туристически дестинации в областта са.

- **културно-познавателен** – Русе, Иваново, Бяла
- **конгресно-делови** – Русе
- **еко и селски** - Иваново, Бяла
- **орнитоложки** – Иваново, Ветово

Оценка на потенциала и степента на усвоеност по видове туризъм

Видове туризъм	Община/и	Оценка	
		Потенциал/ Капацитет От 1 до 4	Степен на развитост/Усво еност
Общи условия		4	2
речен/воден туризъм	Русе	4	2
	Иваново	3	

круизен туризъм	Русе	4	1
екологичен туризъм	Иваново, Сливо поле, Ветово	3	1
селски туризъм	Бяла, Иваново, Две могили, Ветово	2	1
културно-исторически туризъм	Русе, Иваново Бяла	4 2	2
орнитоложки туризъм	Русе, Сливо поле, Иваново, Ветово	3 4	2
спа и уелнес туризъм	Русе	1	1
конен туризъм			
ловен туризъм	Ценово, Ветово	2	1
вело туризъм	Русе, Ценово	2	1
Други допълнителни форми на алтернативен туризъм (алпинизъм, делтапланеризъм, винен и т.н)	Борово, Русе, Иваноео	2	0

Легенда:

4 Висококачествени ресурси, с необходимо качество и потенциал. **Усвоени** с малки ограничения (национално и международно значение)

3 Висококачествени ресурси. **Недоусвоени**, необходимо количествено и качествено подобрене (регионално значение, с потенциал за национално)

2 Качествени ресурси, с потенциал. **Слабо до средно усвоени**. Значителни инвестиции за подобрене на качеството и потенциала (местно значение, с потенциал за регионално)

1 Нисококачествени ресурси. **Практически неусвоени** слабо познати и експонирани (локално значение)

Някои от стопанските дейности на областната икономика също притежават потенциал за обогатяване на предлагания туристически продукт с допълнителни атракции и предлагане на възможности за свободното време:

- *Рибовъдството и риболовът* – възможности за организиране на спортен риболов
- *Лозарството, винопроизводството и овощарството* – възможности за дегустация на местни вина, участие в гроздобер и др. атрактивни форми за полагане на земеделски труд

ОБЛАСТ СИЛИСТРА

Природогеографски и ресурсен потенциал

Територията на област Силистра обхваща части от Добруджа, Лудогорието и източната част на Дунавската хълмиста равнина. Преобладаващата повърхност до 200 м н.в. е равнинна, силно нарязана от суходолия, които придават на релефа хълмист характер. На север платата завършват със стръмен бряг, висок до 100 м. Между брега и р. Дунав са се образували известните крайдунавски низини Побрежие, Попино-Гарванска и Айдемирска, в югозападната част на която е разположено езерото - резерват Сребърна.

По крайбрежието на р. Дунав в областта са се образували многобройни острови, характерни с богата си растителност и уникални местообитания на птици.

Фауната в областта е с подчертано разнообразие, както по отношение на бозайниците, така и по отношение на птиците. Характерни за района са степните животински видове (дребни гризачи). Макар и силно намалели, все още в естествени условия, се срещат популации и на по-едрите бозайници, които са ценен ресурс за почитателите на ловния туризъм.

Това разнообразие от релефни форми и ландшафти обуславя наличието на многообразни и специфични природни ресурси в областта, които имат голям потенциал за развитие на туристическа дейност.

Поречието на р. Дунав с неговите влажни зони и острови са от изключително значение за редица *световно застрашени видове птици*⁶. Тези зони са идентифицирани като *орнитологично важни местообитания* и са важни елементи на *Европейската екологична мрежа НАТУРА 2000*. Езерото Сребърна⁷, блатото Калимок и остров Пожарево са представителите на областта в **националната система на “орнитологично важните места”**.

Традиционно богатата и специфична орнитофауна на региона, в съчетание с другите природни дадености, е ресурс с голям потенциал за популяризиране и изучаване екосистемите на областта.

Под *Режима на защита на територията* в областта има три категории защитени територии⁸ - *поддържан резерват, защитени местности и природни забележителности* (всичко – 11 защитени територии с обща площ – 7 392,5 ха):

⁶ Къдроглав пеликан, малък корморан, малка белочела гъска, червеногуша гъска, белоока потапница, водно шиварче, ливаден дърдавец, белошипа ветрушка и др.

⁷ Поддържаният резерват “Сребърна” е единственото в страната място, където гнездят къдроглави пеликани, срещат се розови пеликани, голям и малък корморан, бяла, червена и сива чапла, ням лебед, белоока потапница, тръстиков блатар, малък ястреб и други интересни видове птици, общо около 27 вида.

⁸ *Източник:* Национална база данни за защитените територии, МОСВ.

С най-голяма природо-научна стойност и интерес за посещение е резерватът “Сребърна”. Разположен е на брега на река Дунав. Включва остров Девня с площ 91,6 ха, земеделски земи с площ 135,0 ха в землищата на с. Сребърна и с. Ветрен, заблатени площи с площ 649,8 ха, в землището на с. Сребърна и акваторията на река Дунав с площ 25,7 ха.

През 1977 г. е обявен за биосферен резерват по критериите на Световната мрежа на биосферни резервати. През 1983 г. е включен в списъка на обектите от световното и културното наследство под егидата на ЮНЕСКО.

Резерватът “Сребърна” е една от трите български влажни зони с глобална значимост и е част от *Националния план за действие по опазване на най-важните влажни зони в страната*. През 1989 г. е включен в списъка на орнитологично важните места в Европа, а през 1993 г. - в списъка на обектите от световното и културното наследство в опасност.

Резерватът е известен най-вече със своето орнитоложко богатство, като най-голяма слава му е донесла единствената в България колония на световно- застрашения вид кърдроглав пеликан.

В близост до резервата е разположен природонаучен музей, който притежава забележително богата сбирка от препарирани птици и бозайници. В колекцията могат да се видят редки и застрашени видове.

От своя страна, ограниченията, произтичащи от статута на резервата, са пречка за пълно оползотворяване на потенциала му като обект за развитие на туризъм.

Със заповед на РИОСВ - Русе временно е определено място за спортен риболов. Участъкът, в който е разрешен спортният риболов, е разположен в северозападната част на езерото, непосредствено до село Сребърна. Заповедта въвежда ограничения за риболовците, охраната на резервата следи за тяхното спазване. През 2004 г. управлението на резервата изгради съоръжение за спортен риболов. Интересът към тази атракция е много висок.

Други местности и забележителности, представляващи обекти с ресурс за развитие на туризъм в областта са:

Защитена местност “Гарвански блатата” с обща площ 228,5 ха. Попада в землищата на селата *Гарван* и *Попина*, община *Ситово* и обхваща поземлен фонд. Защитената територия е обявена с цел запазване на естествените местообитания на редки водоплаващи птици и месторастения на редки растителни видове. Към момента трите водни площи са силно еутрофицирани и са обрасли с блатна растителност. Поради тази причина почти не се срещат водоплаващи птици.

Защитена местност “Калимок - Бръшлен” с обща площ 5952,3 ха. Обхваща поземлен и горски фонд на територията на две области Русе (община *Сливо поле*) и Силистра (община *Тутракан*). В област Силистра местността попада в землищата на селата *Цар Самуил*, *Нова Черна*, *Старо село* и *град Тутракан*.

Защитени са характерни за района екосистеми и ландшафти, местообитания на редки и застрашени растителни и животински видове, които представляват интерес за посещение и наблюдение. Рибарниците Калимок са едно от международно значимите местообитания за водолубиви птици. Те са от световно значение за гнезещата тук белоока потапница и като място за почивка на кърдроглавия пеликан. Защитената местност е включена в проект на община Тутракан за популяризиране и

оползотворяване на водните и еко потенциали на общината като ресурси за привличане на туристи и развитие на туризъм.

Защитена местност “Блатото” - с. Малък Преславец - е с площ 147,3 ха. Попада в землището на село Малък Преславец, Община Главиница. Обявена е с цел запазване на естествените местообитания на водоплаващи и грабливи птици и месторастения на редки растителни видове.

Защитена местност “Остров Пожарево”. Общата ѝ площ е 71,0 ха. Намира се в землището на село Пожарево, Община Тутракан. Обявена е с цел запазване на естествените местообитания на защитени и редки видове птици, включени в “Червена книга на РБ” и в списъка на застрашените видове птици в Европа. *Остров Пожарево е орнитологично важно място и има световно значение като гнездовище на глобално застрашения вид малък корморан.* Дунавското крайбрежие и горите около острова са сред предпочитаните дестинации на природолюбителите, ловците и рибарите в областта.

От град Тутракан до село Пожарево **има изграден веломаршрут**, който продължава, макар и в не особено добро състояние до ЗМ **Блатото** в Малък Преславец. Има заявен интерес в близко бъдеще да бъде изграден веломаршрут в цялата област, който в перспектива да обхваща и цялото дунавско крайбрежие.

Други природни ресурси и забележителности в областта, които имат потенциал за привличане на туристи са:

В землището на град Алфатар се намира ловния резерват –“Каракуз”, който предлага отлични възможности за почитателите на ловния туризъм. В близост до

резервата са изградени хижи и материална база в подкрепа на този вид елитарен туризъм, който привлича платежеспособни посетители и ценители.

Друг природни обект за посещение в община Алфатар са две “сухоречия” дерета “Канагьола” и „Табан”, които в миналото са били дъно на реки. Ландшафта около тях се характеризира със стръмни и полегати хълмове и множество причудливи форми (в т.ч. и монашеска колония), които представяват интерес за туристите.

Природна забележителност “Находище на божур”. Намира се в държавен горски фонд на площ 4 ха в землището на с. Добротица, община Ситово. Защитено е естествено находище на див божур.

Природна забележителност “Блатен кипарис”. Намира се на остров “Радецки” (община Тутракан), с площ 0,2 ха. Защитена е изкуствена култура от блатен кипарис, създадена през 1920 г. Културата е в недобро състояние. Голяма част от нея е напълно изсъхнала, но представлява интерес за научно изследване и проучване на възможностите за възстановяването и.

Природна забележителност “Пещерата” (Гяур пещера). Площта ѝ е 8,5 ха. Намира се в землището на село Голеш, Община Кайнарджа и представлява скално образувание.

Поради спецификата на ресурсите (река Дунав и резервата “Сребърна”, ЗМ „Калимок” и ЗМ „Пожарево”), *тези защитени територии, освен за орнитоложки, дават възможност за развитие на еко туризъм с образователна стойност.* В допълнение към тях условия за развиване на селски туризъм има в общините Силистра (в селата Сребърна и Ветрен), Алфатар, Тутракан (Пожарево и Дунавец).

На базата на анализа и оценката на природогеографския и ресурсен потенциал на областта интерес и възможност за туризма са:

- Съхранената природа и уникални екосистеми и ландшафти (влажни зони, острови, суходолия и скални форми и ландшафти);
- Наличие на много специфични представители на флората и фауната (птици и растения), поставени под режим за защита на територията;
- Многобройните възможности за лов, риболов и водни атракциони;

Културно-историческо наследство

Богатото минало на района и **присъствието на различни култури** (*тракийска, римска, византийска, турска, възрожденска, румънска*) са напластявали разнообразни културно-исторически забележителности и паметници, които представляват безценен ресурс за туристическото развитие на областта.

Много от тях са концентрирани на територията на областния и административен център – град Силистра, което го превръща в най-известната и атрактивна дестинация в областта.

Почти 2/3 от територията на гр. Силистра (1720 дка) е обявена за Национален архитектурно-археологически резерват “Дуросторум-Дръстър-Силистра”⁹.

⁹ Решение на Министерски съвет № 627 от 28.12. 1971 г., актуализирани граници с протокол на НИПК от

Високата културно-историческа, познавателна и туристическа стойност на уникални паметници от римската и средновековната българска епоха превръщат резервата в поле за изследвания и база за развитие на многобройни туристически продукти. Сред тях са:

– *Силистренската гробница* (първата половина на IV век) - изключителна художествена и историческа ценност. Това е най-известният в страната и чужбина античен паметник на Дуросторум, емблематично творение на късноантичната цивилизация, без аналог в територията на Късноримската империя, присъства във всички сериозни изследвания, посветени на тази епоха.

– *Патриаршеската базилика* на патриарх Дамян (първата патриаршеска църква в българската държава, втора по големина в страната).

– *Част от колона на хан Омуртаг* (все още неоткрит остава “преславен дом на Дунава”, построен от него; изследователските хипотези са насочени именно към Силистра).

– *Северната крепостна стена* на средновековния Дръстър (реставрирана и експонирана през 2000 г.).

– *Средновековният катедрален патриаршески и митрополитски храм на Дръстър-Силистра и патриаршеската резиденция от X век*. Импазантна трикорабна базилика до северната крепостна стена на Дръстър, многократно преустройвана в дългата си история на катедрален храм.

– *Дворецът на доростолските епископи през V-VI в. до раннохристиянската епископска базилика* (в централната част на града) в комплекс с руини от римска вила-урбана (II-III в.).

– *Мощехранилищата на Св. Дасий Доростолски* (урната-саркофаг на този светец се съхранява в гр. Анкона – Италия). При посещението си в България през 2001 г. Папа Йоан Павел II дари на Силистра част от мощите на Св. Дасий, положени в мраморна мощехранилища (приблизително копие на урната от Анкона), която днес се съхранява в катедралния митрополитски храм Св. Ап. Петър и Павел.

– *Турски форт “Абдул Меджиди”* (Меджиди табия). Намира се южно от гр. Силистра. Това е най-запазеният от шестте пункта на фортификационната система по северната граница на Османската империя. Построена е в периода 1841-1853 г. от немския военен инженер фон Молтке.

– *Куришумлу джамия* - в центъра на гр. Силистра, паметник на културата от местно значение.

– *Гробът на еврейския равин Елиезер Папо* (живял в началото на XIX век в Силистра, сред 12-те най-известни равини на Израел). Мястото е почитано като особено свято за вярващите евреи.

– *Арменски апостолически храм “Сурп Аствадзадзин” (Св. Богородица), 1620 г.* Това е най-старият арменски храм в България.

Други по-значими културно-исторически паметници и места за посещение в областта извън град Силистра са:

–Добруджанска къща гр. Алфатар – реставрация с етнографска експозиция, открита през 1984 г. Къщата е основен притегателен център за туристически посещения, както и едно от културните средища на общината. **Тя е и една от най-познатите туристически “марки” на областта.** Посещава се редовно от туристически групи от черноморските курорти, но не формира самостоятелен продукт;

–**Християнски храм “Св. Троица”, гр. Алфатар – трикорабна базилика от 1846 г. с богата украса от икони и дърворезби, изпълнени от майстори на Тревненската школа;**

–Историческа местност “Аязмото”, с. Руйно - средновековна българска крепост от IX-XI век, охранявала древния стратегически път между столиците Плиска и Велики Преслав с р. Дунав. Местността е свързана и с пребиваването на мюсюлманския светец Демир Баба (Железния баща) в средата на XVI век.

–Ранносредновековна крепост “Картал кале” до с. Руйно (XVIII в.) – разположена на причудливо недостъпно място в суходоліе върху руините на малко тракийско селище и късноантично укрепление.

–Архитектурен резерват “Рибарска махала”, гр. Тутракан – съхранено рибарско селище, показващо атмосферата и бита на някогашния основен поминък за наслението му – рибарството. Резерватът има висок статут на автентичност - 48 от сградите в него са паметници на културата. Тази висока културна и туристическа стойност обаче не е добре експонирана. Много от сградите са в критично състояние.

–Уникалният етнографски музей “Дунавски риболов и лодкостроене”-единственият специализиран музей на такава тематика по цялото поречие на р. Дунав. В него са съхранени над 1500 уреди и пособия, използвани от риболовците от древни времена до втората половина на XX век – различни мрежести и кукести пособия и уреди, лодки и т.н..

–Исторически музей – Тутракан – съхранява ценни експонати от фондовете Археология, Възраждане, Нова история, Етнография. Изложени са находки от V хилядолетие пр.н.е., тракийска керамика, експонати от времето на античната крепост “Трансмариска”, от времето на Първото и Второто българско царство, от периода на османското владичество и национално-освободителните борби, документи и материали от времето след Освобождението през 1878 г. до 1940 г. В иконната зала се намират оригинални икони и старопечатни книги от втората половина на XIX век. Музеят разполага и с етнографска експозиция, която отразява основните поминъци и бит на населението в Тутраканския край.

–Мемориален комплекс “Военна гробница – 1916 г. - паметник с национално значение, намира се на 10 км от гр. Тутракан с площ 3 дка, при с. Шуменци. Тук почиват костите на 8000 бойци – българи, румънци, немци и турци, участвали в сраженията за Тутраканската крепост през 1916 г.

–Историческа чешма край село Кайнарджа – свързана с подписването на Кючук-Кайнарджанския мирен договор през 1774, построена през 1892. Значимостта ѝ се подсилва от уникалните размери – фронт над 70 м. Обявена е за паметник на културата.

Наличието на всички тези обекти потвърждава тезата, че **историческата, познавателна и научна стойност на културни пластове в област Силистра е сравнима с тази на цяла Северна България.** Работите по проучване, консервация и експониране на повечето от обектите все още не са достатъчни за формиране на

завършени туристически продукти и атракции, които да спомогнат за утвърждаването на областта като туристическа дестинация.

Оценка на материалната база и туристическата осигуреност

През последните 4-5 години се наблюдава увеличение на средствата за подслон и легловата база в областта. През 2009г. техният брой достига 22 места за настаняване и малко над 700 легла, което е почти двойно повече в сравнение с 2003 година.

През 2009 година в областта са реализирани 33 хил нощувки, като почти 90% от тях са на територията на община Силистра. От останалите общини най-посещавани са Тутракан и Ситово, но броят на нощувките и приносът им за туризма и икономиката в областта е незначителен (*под 2 хил. нощувки*).

Брой средства за подслон, нощувки и ниво на заетост на туристическата база през 2009г.

Общини	Средства за подслон	Легла	Реализирани нощувки		Пренощували лица		Ниво на заетост
			Общо	Дял обл.	Общо	Дял обл.	
Кайнарджа	1	19	297	0.9%	297	1.4%	8.5
Силистра	15	576	29123	88.2%	18306	85.7%	14.6
Ситово	1	30	1667	5.0%	1068	5.0%	19.4
Тутракан	5	77	1928	5.8%	1678	7.9%	6.9
Общо Силистра	22	702	33015	100.0%	21349	100.0%	13.8

Източник НСИ

Въпреки увеличеният капацитет на легловата база, той остава скромнен в национален и дори регионален мащаб. Главният проблем е не броят, а ползваемостта на легловия капацитет (13,8%), което говори за недостатъчно атрактивни продукти, слаба реклама и липса на утвърдена туристическа “марка” и изявена привлекателност.

Концентрацията на легловата база и броя на посещенията в община Силистра с над 85% показва, че към момента Силистра е главният туристически център и дестинация за посещение в областта.

Напоследък се наблюдава **засилен интерес към развиването на туристическа дейност от частни предприемачи чрез изграждането на места за настаняване** (*къщи за селски туризъм, нов високотегорниен хотелски комплекс в гр. Силистра*) или чрез обновяването на вече съществуващи. Изгражда се материална база с високо качество, отлични технико – експлоатационни характеристики и възможност за предоставяне на разнообразни допълнителни услуги. В селата Сребърна и Ветрен вече са изградени няколко места за настаняване и посрещане на гости по линията на селския туризъм.

От страна на туроператорите вече има разработен еднодневен туристически продукт, който за момента осигурява основния туристопоток към общината за летния сезон, привличайки туристи от черноморските курорти.

Основен проблем пред туризма в областта е състоянието на довеждащата и основна инфраструктура в и към туристическите обекти. Липсват добре обособени условия за посещение на туристи до повечето природни и културни обекти като (*паркинги, санитарни възли, а на някои места, дори ток и вода*).

Инфраструктура и туристически маркетинг

Излазът на голяма част от общините в област Силистра на река Дунав разкрива богати и разнообразни възможности за използването на реката като елемент за обогатяване и развитие на туристическия продукт.

Освен Дунавският воден път през областта преминава и коридора с балканско значение (*Лесово – Ямбол – Шумен – Силистра*), който също може да спомогне за развитието на туризма на територията на областта.

Това гранично местоположение на общините в областта предоставя възможност за улеснен излаз на външни туристически пазари и включването на местните ресурси в трансгранични такива – най-вече с Румъния. Част от общините вече имат опит в тази насока като са участвали в редица проекти, подкрепящи туристическото развитие в трансграничния регион. Благоприятен фактор е участието на община Силистра в Еврорегион “Долен Дунав”.

Друг фактор, оказващ влияние на туризма в трансграничен аспект, е улесненият преход и достъп до областта чрез пускането в експлоатация на ферибота Силистра-Калараш. Улесненият достъп и превръщането на р. Дунав във вътрешна граница на ЕС е огромен потенциал за туризма в областта, който засега се изразява главно в шопинг-турове на румънските граждани.

От друга страна, туристическите ресурси на областта (особено на община Силистра) се намират сравнително близо до Черноморското крайбрежие и до два от най-големите ни морски курорти “Албена” и “Златни Пясъци”, което и дава възможност да участва в туристическото предлагане чрез различни тематични туристически маршрути и турове (дори едnodневни).

Наличието на богато природно и културно наследство към момента е повече потенциален, а не реален туристически ресурс. Това предполага включване на ресурсите в атрактивни и предпочитани туристически продукти. Повечето обекти с потенциал за туризъм в областта имат както чисто инфраструктурни препятствия (достъп, специализирана, чистота на средата), така и много неизвършени действия по тяхното експониране и социализация (реставрация, визуална информация, атрактивна презентация и маркетинг). Състоянието на туристическата инфраструктура в областта е незадоволително.

Пропуск за сектора е липсата на единна информационна система, представяща туристическите възможности на региона, страната и чужбина. В областта единствено на територията на община Тутракан функционира информационен туристически център.[?]

Възможности за туризъм

Област Силистра и нейните общини са сред областите с най-голям туристически потенциал, не само в разглеждания регион, но и в цяла Северна България (заедно с област В. Търново).

Областта разполага с висококачествени природни и антропогенни ресурси. Отлична база за развитие на различни форми на туризъм имат следните обекти и ресурси на областта:

- резерватът “СРЕБЪРНА” и ЗМ „Калимок-Бръшлен”, ЗМ „Пожарево” – туризъм за общи и специални интереси – орнитоложки, еко, ученически - общините Силистра и Тутракан;
- Ловни стопанства “Каракуз” и „Воден” – ловен туризъм (елитарен) - общините Дулово и Алфатар
- Река Дунав и нейното крайбрежие в района на градовете Тутракан и Силистра – туризъм, спортен риболов, круизи, туристическа инфраструктура по брега (възможност за ползване на пристанища);
- Суходолие “МАЛЪК КАНАГЪОЛ” – археологически училища на терен (тракийско светилище “Баджалията”) - община Алфатар;
- Условия за еко и селски туризъм - общините Алфатар, *Кайнарджа и Тутракан* (нужда от инфраструктура, в т.ч. и достъп),
- **Богато културно-историческо наследство и атрактивността на археологическите паметници и експозиции (в т.ч. музеи).** С най-голям потенциал е община Силистра. В по-малка степен това се отнася за общините Тутракан и Алфатар.

Възможност за допълнителни атракции и разнообразяване на продуктите дава винарската изба в Кайнарджа, къщите за гости в с. Ветрен и с. В. Левски (общ. Силистра).

Оценка на потенциала и степента на усвоеност по видове туризъм

Видове туризъм	Община/и	Оценка	
		Потенциал/ Капацитет От 1 до 4	Степен на развитост/ Усвоеност
Общи условия		4	2
<i>речен/воден туризъм</i>	Силистра	4	2
	Тутракан	3	1
<i>круизен туризъм</i>	Силистра	4	1
	Тутракан	3	0
<i>екологичен туризъм</i>	Силистра,	4	2
	Тутракан, Главиница	3	1
<i>селски туризъм</i>	Силистра	3	1
	Тутракан, Алфатар, Кайнарджа	2	
<i>културно-исторически туризъм</i>	Силистра	4	2
	Тутракан	3	
<i>орнитоложки туризъм</i>	Силистра, Тутракан	4	1
	Главиница	2	
<i>спа и уелнес туризъм</i>			
<i>конен туризъм</i>			
<i>ловен туризъм</i>	Дулово, Алфатар	4	2

	Главиница		
вело туризъм	Силистра, Тутракан	3	1
	Главиница, Ситово	2	
Други	Силистра, Тутракан, Алфатар, Кайнарджа	2	-

Легенда:

4 Висококачествени ресурси, с необходимо качество и потенциал. **Усвоени** с малки ограничения (национално и международно значение)

3 Висококачествени ресурси. **Недоусвоени**, необходимо количествено и качествено подобрене (регионално значение, с потенциал за национално)

2 Качествени ресурси, с потенциал. **Слабо до средно усвоени**. Значителни инвестиции за подобрене на качеството и потенциала (местно значение, с потенциал за регионално)

1 Нисококачествени ресурси. **Практически неусвоени** слабо познати и експонирани (локално значение)

Общата оценка на туристическия потенциал в областта показва, че той се оценява като много добър, разполагащ с висококачествени и уникални ресурси. Нивото на развитие и усвоеност обаче е дори под средното, като за някои видове туризъм е практически нулево.

Най-добри ресурси и потенциали за развитие в областта има културно-историческият (Силистра, Тутракан, Алфатар), орнитоложкият и екотуризмът (Силистра, Тутракан). В различна степен на усвоеност от останалите видове туризъм с най-голям потенциал са ловният (Дулово, Алфатар Главиница) и круизният (Силистра).

Анализът и данните на туристическото развитие на областта позволяват да се направят следните изводи:

- *Наличие на биосферен резерват с международно значение и множество защитени територии от национално значение;*
- *Област Силистра заема особено място в българската национална история и притежава богато културно-историческо наследство;*
- *Намира се на най-голямата транспортна магистрала в Европа – река Дунав и е на кръстопътя на други важни транспортни коридори;*
- *Географското положение подпомага развитието на туризма в трансграничен контекст. Област Силистра е разположен на вътрешна граница на ЕС и в “буферната” зона на черноморската туристическа дестинация;*
- *В близост до Силистра е разположено летище Ламбриново, което, въпреки че в момента не функционира, е приспособено за редовни вътрешни и международни карго- и пътнически полети;*

Слабости

- *Лошо състояние и ниска степен на изграденост на туристическата инфраструктура;*
- *Липса на цялостен туристически продукт;*
- *Недостатъчен маркетинг и реклама на ресурсите;*
- *Ниска средна продължителност на престоя, ниски приходи, ниска използваемост на наличната леглова база;*
- *Недоразвита техническа база за предоставяне на допълнителни услуги.*

ОБЛАСТ РАЗГРАД

Макар че няма излаз на р. Дунав, областта е с много богати и интересни природни и антропогенни ресурси, които могат да допълнят туристическото предлагане в района.

Природогеографски и ресурсен потенциал

Област Разград е разположена в източната част на Дунавската хълмиста равнина и включва части от Лудогорското плато и Разградските и Самуиловски височини, както и долината на р. Бели Лом.

Област Разград е бедна на **водни ресурси** – всички реки, освен р. Бели Лом, са временни. Най-големият язовир в областта е “Бели Лом” (25,5 млн.куб.м.). На територията на община Исперих се намира най-големият карстов извор в тази част на страната, като дългогодишните карстови процеси са предизвикали проявлението на уникален комплекс от карстови форми: пещери, понори, скални ниши, цепнатини и др.

Тази част на Лудогорието има хълмисто-ридов и платовиден релеф, представен от плитки вододели, с наклон на север към р. Дунав и на запад - към долината на р. Бели Лом. Долините на Лудогорските реки са в повечето случаи суходолия, чиито начални части навлизат в очертанията на платовидните вододели. На много места льосовата покривка воалира суходолията в падини. Там, където височината на речното течение е дълбоко, долините представляват истински каньони, като най-типична в това отношение е долината на р. Бели Лом.

Защитени територии

Защитените територии в областта имат за цел опазване на биологичното разнообразие в екосистемите и на естествените процеси, протичащи в тях, на характерни и забележителни обекти на неживата природа, и на пейзажи.

На територията на областта, въпреки богатите ресурси, не са обявени **много защитени територии**. Попадащи под този режим в областта са две категории защитени територии¹⁰ - защитени местности и природни забележителности.

За **защитени местности** в областта са обявени предимно вековни гори и находища на див божур:

- “Юперска кория” – вековна гора с площ 23,2 ха, в землището на с. *Юпер, община Кубрат*
- “Колчаковската кория” - вековна гора с площ 25,5 ха, в землището на с. *Хърсово, община Самуил*
- Вековна гора в землището на с. *Гороцвет, община Лозница*
- Находище на див божур - в землището на с. *Беловец, община Кубрат*
- Находище на див божур - в землището на с. *Подайва, община Исперих*
- Находище на див божур “Божурите” - в землището на с. *Печеница, община Исперих.*

За **природни забележителности** на територията на областта са обявени характерни образувания, разположени **основно в община Разград**:

- “Големият юг” – земни пирамиди в землището на гр. Разград, с площ 21,5 ха
- Юч пещера, в землището на с. *Топчиш, община Разград, с площ 3,6 ха*

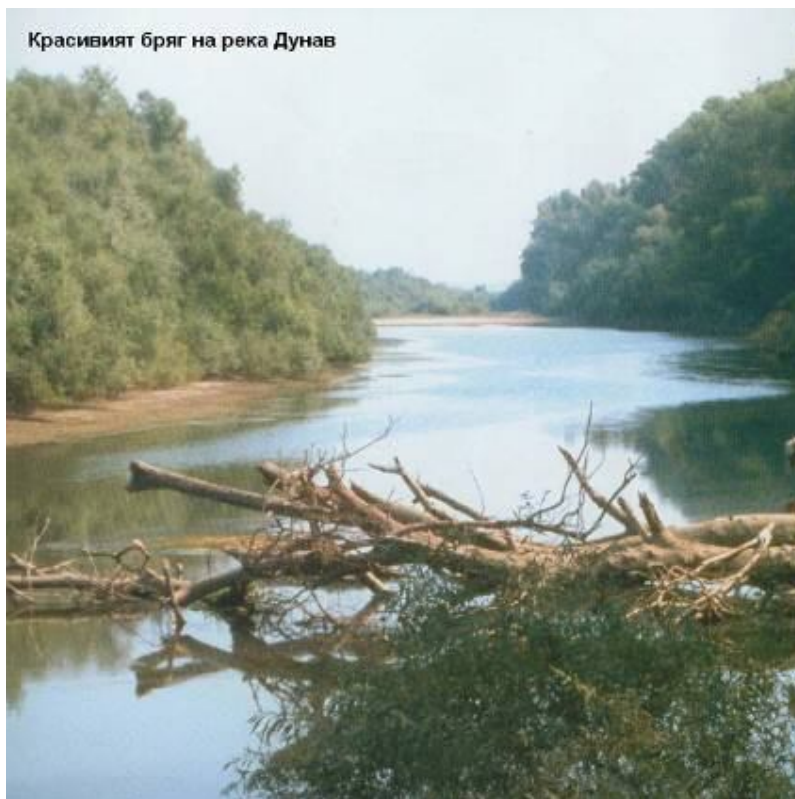
¹⁰ Източник: Национална база данни за защитените територии, МОСВ.

- Живописна скала, в землището на с. *Топчиш*, община *Разград*.

На територията на община Цар Калоян се намира част от природния резерват Бели лом. В резерватът са установени 50 вида птици, сред които рядко срещаните египетски лешояд, сокол, бял щъркел и др. В резервата има много пещери и ниши, като в част от тях са запазени останки от стари християнски манастири и църкви, които са слабо проучени и неекспонирани ресурси.

Животинският свят е представен от сравнително богат евросибирски комплекс, предимно в горските части на областта. Особено характерен ресурс за областта е ловния резерват *“Воден”*, който съдържа голям природен потенциал и привлича платежоспособни туристи. Голям потенциал за превръщане в зона за отдих, спорт и туризъм, макар и от местно значение, има местността *“Пчелина”* край *Разград*.

Въпреки че в областта няма много защититени територии, обявените за такива и уникалният хълмист релеф и ландшафтни форми на Лудогорието, са добра база за привличане на туристи и развитие на алтернативен туризъм (еко, селски), особено в малките населени места.

Културно-историческо наследство

Област Разград се характеризира с изключително богато културно-историческо наследство и множество паметници на културата, представляващи главния туристически ресурс на областта и предизвикващи сериозен интерес у посетителите.

В областта са регистрирани около **1200 недвижими паметници**, които заедно с хилядите предмети и артефакти, свидетелстват за богатата материална и духовна култура на племената и народите, живели в Лудогорието през миналите хилядолетия.

Първите следи за живот в областта датират от ранния период на старокаменната епоха (500 000 - 200 000 год. пр. н. е.). Край Разград е **едно от най-големите находища на кремъчни оръдия в Югоизточна Европа**. От каменно-медната (5 000 - 4 000 г. пр.н.е.) и бронзовата (3 000-2 000 г. пр.н.е.) са известни повече от 100 поселения, оформени в селищни могили, като най-големите и високи от тях са *разположени в землищата на селата Свещари, Малък Поровец, Самуил*.

Днес тези следи от древното минало са експонирани в архитектурно – археологически резервати, някои от които са световноизвестни:

Националният историко-археологически резерват “Сборяново” е с площ 6470 дка и охранителна зона 13 304 дка в *община Исперих (между селата Малък Поровец и Свещари)*. В неговите граници се **намира един от деветте паметника на културата в България под закрилата на ЮНЕСКО - Тракийската гробница при с. Свещари**, обявена за паметник на културно-историческото наследство през 1985 г. В резервата са разположени и четири други проучени гробници, два големи могилни некропола от елинистическата епоха, некропол от старожелязната епоха, две селищни могили и некропол от халколита, светилища от старожелязната и елинистическата епоха, тракийски укрепен град-столица, няколко укрепени селища от различни епохи от Античността до Средновековието и Алианско теке.

Историко-археологическия резерват “Абритус” в гр. Разград с площ от 1000 дка *е паметник на културата с национално значение*. Представя фортификационната система на античния град, която е проучена и частично възстановена, експонирана и достъпна за туристи.

Часовниковата кула е построена през 1764 г.. Тя е символ на град Разград и е един от най-забележителните и запомнящи се паметници в областта.

Джамията “Ибрахим паша” в Разград е уникален паметник на ислямската култура (1614 г.) и е втора по големина в България. Освен като религиозен храм, тя има принос в опазването на културата, духовността и традициите на мюсюлманите.

Културно-историческите паметници се оценяват като все по-важни фактори за развитие на туризъм. **Именно богатото културно наследство е основното предимство за развитието на сектора в област Разград**. Подходящото му социализиране и експониране може да изиграе решаваща роля за превръщането им в атрактивни туристически обект и инструмент за местно развитие.

Важни центрове на културното развитие и духовното обогатяване на населението на Разградска област са *музеите, театрите, читалищата, библиотеките, галериите, религиозните домове на различните вероизповедания и др.* Съвременният облик на културния живот се определя предимно от обектите и дейностите, развити и функциониращи в областния център - гр. Разград. **По значимите и интересни културни институции са.**

Исторически музей в град Разград - основан още през 1887 г., музеят притежава 53 000 движими паметници културата.

Къща-музей “Димитър Ненов” - музей на известен български пианист и музикален педагог.

Къща-музей “Станка и Никола Икономови” - музей на известни възрожденски дейци.

Етнографски музей - музей за традиционния бит и култура на етнографската група капанци.

Друга известна институция е *Историческият музей в Исперих*, който се грижи за уникалния Историко-археологически резерват “Сборяново”. Исторически музеи в областта има още в *град Кубрат и с. Хърсово, община Самуил*.

Интерес представляват *етнографските музеи и комплекси в с. Побит Камък, общ. Разград, Къщата-музей "Илия Йовчев" в град Лозница* със стари битови експонати и действащ

Художествената галерия "Илия Петров" – Разград - притежава колекция от 2000 картини, предимно на известни български художници от началото на XX в.

Многобройни фестивали се провеждат предимно в град Разград - *Международен фестивал на художествените занаяти и Панаир на киселото мляко; Международна карикатурна изложба; Международен конкурс за млади пианисти "Димитър Ненов"; Национален детски танцов фестивал "Децата на България танцуват"; Национален конкурс за поезия "Станка Николица Спасо-Еленина"; Международен пленер по живопис; Традиционен есенен панаир с културни празници.*

Инфраструктура и туристически маркетинг

Състоянието на пътната инфраструктура и транспортната достъпност в областта е сравнително добре осигурена и не прави изключение от констатираните проблеми в останалите области (амортизирана инфраструктура).

Област Разград има предимството да се обслужва от **първокласния път I-2 Русе–Разград–Шумен**, /европейска категоризация **E-70/**, формиращ една от традиционно изявените оси в североизточна България - регионалния транспортен коридор **Русе-Варна**.

Второкласният път **II-49 Търговище-Разград-Кубрат-Тутракан** е в сравнително най-добро състояние от регионалната пътна мрежа в областта.

Характерно за областта е ниската изграденост на пътищата от висок клас. Автомагистрала на територията на областта няма, а относителният дял на първокласните пътища (11,2%) е доста по-нисък от средния за страната (15,6%). По-нисък е и относителният дял на третокласните пътища (56,5%) спрямо този за страната (62,8%).

Второкласните пътища представляват около една трета от общата пътна мрежа в областта, което е много повече, в сравнение с относителния им дял в страната (видно от таблицата по-долу). Неблагоприятно е, че над 70% от тях са в лошо състояние, което силно затруднява транспортния достъп до центровете, предлагащи услуги от по-висок клас и връзките със съседни области.

През последните години са предприети активни мерки за популяризиране и маркетинг на туристическите ресурси на областта.

В община Разград е изграден Център за туристическа информация. Създадена е база от данни и е разработен програмен продукт за дейността му. През 2004 г. е създаден Консултативен съвет по туризъм на община Разград, а общинският съвет прие програма за развитие на туризма, която отчита предпоставките за развитието на туристическите продукти, проблемите и свързаните с тях задачи и оперативни дейности.

С цел активно промотиране и маркетинг през последните години са изготвени пакет промоционни материали на различни носители /печатни, електронни, DVD/. Издадени са рекламен филм, пътеводители, дипляни, каталог и интернет страница популяризиращи туристическите ресурси на областта.

Оценка на материалната база и туристическата осигуреност на областта

Настанителната база в областта е концентрирана на територията на две общини - Разград и Исперих. В тях се реализират съответно 87% и 13% от нощувките. Това се

обяснява с концентрацията на ресурсите и човешките кадри в тези общини. На територията на останалите 5 общини няма официално регистрирани средства за подслон.

Брой средства за подслон, нощувки и ниво на заетост на туристическата база през 2009г.

Общини	Средства за подслон	Легла	Реализирани нощувки		Пренощували лица		Ниво на заетост
			Общо	Дял обл.	Общо	Дял обл.	
Исперих	5	150	3079	13.3%	1791	12.0%	6.4
Разград	15	681	20149	86.7%	13170	88.0%	9.3
Общо Разград	20	831	23228	100.0%	14961	100.0%	8.8

Източник НСИ

С цел пълноценно използване на даденостите за развитие на туристическа дейност, общините от областта реализираха редица проекти за подобряване на атрактивността и инфраструктурата.

Реализирани са редица дейности за подобряване на атрактивността, достъпността и физическата среда в главните туристически обекти - АР “Абритуc”, Историко-археологически резерват “Сборяново”, Джамя “Ибрахим паша” и др..

Добър пример в тази посока дава община Разград, където Общинския съвет е приел концепция за развитие на местността “Пчелина” като зона за отдих, спорт и туризъм. С помоща на външно финансиране значително са подобрени условията за отдих и рекреация в зоната.

Към момента основна част от посещенията на областта са краткотрайни и предимно на транзитнопреминаващи групи. Целта за в бъдеще е колкото е възможно да се разнообрази и популяризира местния потенциал с оглед по дълготрайния престой на туристите.

В туристическата стратегия на областта са определени две главни направления за развитие – “буфер” на черноморската дестинация и самостоятелен регионален продукт заедно с прилежащи области – Силистра и Търговище. Постигането на тези цели ще допринесе и за уплътняване на легловата база в областта.

Възможностите за туризъм

Отличителни особености в туристическата характеристика на областната територия се определят от съхранените природни дадености и богатото културно-историческо наследство, които са с различна степен на усвоеност и значимост за развитието на общините в рамките на областта.

На територията на област Разград съществуват благоприятни условия за развитие на туристическата индустрия на основата на културно-историческото наследство и природните дадености на разградския край. Възможностите за това се определят от близостта на археологичен резерват “Сборяново” и ловния резерват “Воден”, останките на античния град “Абритуc”, потенциалът на местността “Пчелина” като зона за отдих, спорт и туризъм, както и от многото исторически, етнографски, културни и природонаучни музеи в общините от областта.

През последните годни развитие получи **и селският туризъм в областта**, макар и предимно чрез купуване на къщи и терени в селата от *общините Разград, Лозница и Исперих*. Голям потенциал за развитие на еко и селски туризъм има в *общините Цар*

Калоян и Лозница като общини със богат и съхранен природен потенциал и добра транспортна достъпност.

Важни предпоставки за развитието на туризма в областта са:

- Географска близост до големите морски курорти, старите столици и река Дунав;
- Наличие на паметници на културата от национално и международно значение (АР Сборяново, Абритус);
- Мрежа от исторически музейни обекти и Етнографски комплекси;
- Обновена база за спорт и краткотраен туризъм – “Пчелина” край Разград;
- Новоизградена и обновена материална база на средствата за подслон;
- Разнообразие от традиции и възможности за алтернативни дейности;

Към момента туристическите ресурси и инфраструктура в областта са концентрирани в следните форми и локализации:

- **културно-познавателен** - “Сборяново” – Исперих, “Абритус” – Разград;
- **ловен** – резерват “Воден” – Разград, Исперих, Кубрат;
- **конен спорт** – Разград;
- **селски и еко** – Цар Калоян, Исперих, Кубрат – слабо развит потенциал

Оценка на потенциала и степента на усвоеност по видове туризъм

Видове туризъм	<i>Община/и</i>	Оценка	
		<i>Потенциал/ Капацитет От 1 до 4</i>	<i>Степен на развитост/Усвое ност</i>
Общи условия		3	2
<i>екологичен туризъм</i>	Цар Калоян	3	1
	Кубрат	2	
<i>селски туризъм</i>	Кубрат, Лозница	2	1
<i>културно-исторически туризъм</i>	Исперих, Разград	4	3
<i>орнитоложки туризъм</i>	Цар Калоян	2	1
<i>спа и уелнес туризъм</i>	Разград		
<i>конен туризъм</i>	Разград	3	1
<i>ловен туризъм</i>	Разград, Исперих, Кубрат	3	1
<i>VELO туризъм</i>	Кубрат, Лозница, Разград	1	0
<i>Други допълнителни форми на алтернативен туризъм (алпинизъм, делтапланеризъм, винен и т.н)</i>	Кубрат, Лозница, Цар Калоян	2	1

Легенда:

4 Висококачествени ресурси, с необходимо качество и потенциал. **Усвоени** с малки ограничения (национално и международно значение)

3 Висококачествени ресурси. **Недоусвоени**, необходимо количествено и качествено подобрене (регионално значение, с потенциал за национално)

2 Качествени ресурси, с потенциал. **Слабо до средно усвоени**. Значителни инвестиции за подобрене на качеството и потенциала (местно значение, с потенциал за регионално)

1 Нисококачествени ресурси. **Практически неусвоени** слабо познати и експонирани (локално значение)

Област Разград притежава културно-историческо наследство **от световно значение, както и ресурси за развитие на елитарен туризъм** (конен, ловен). Все още липсва достатъчно добра туристическа инфраструктура и предлагане на цялостни продукти за формиране на специализирани маршрути за систематично привличане на туристи:

Общата оценка на туристическият потенциал в областта показва, че той се оценява като среден, а нивото му на усвоеност е дори под средното, като за някои видове туризъм е практически нулев. **Най-добри ресурси и потенциали за развитие в областта има културно-историческият туризъм в общините Разград и Исперих**, допълван в различна степен от ловния и еко туризма.

ОЦЕНКА И ДИФЕРЕНЦИРАНЕ/ГРУПИРАНЕ НА ОБЩИНИТЕ ВЪЗ ОСНОВА НА ЦЯЛОСТНИЯ ПОТЕНЦИАЛ И СТЕПЕН НА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА

Както бе отбелязано, България е страна с разнообразни ресурси и разполага със значителен туристически потенциал. На практика съществуват благоприятни условия за развитие на всички съвременни видове туризъм. Към момента тези богати ресурси и потенциали не са достатъчно добре експонирани и използвани като компоненти за развитие на туризъм и превръщането им във фактор за развитие на местната и регионална икономика като цяло.

Тези констатации и изводи в голяма степен са характерни и за разглежданата територия на българското дунавско пространство.

Следвайки избрания подход и методика, описани в началото, общините от дунавския регион са диференцирани и оценени по два основни критерия:

1. **оценка на ресурсния потенциал, включваща** и нивото на неговата усвоеност
2. **оценката на съвременното ниво на туристическо развитие** (в т.ч. използваемост и осигуреност с материална база) - ниво на заетост и посещаемост на съществуващата база.

Получените обобщени оценки за ресурсите и потенциала на отделните видове туризъм очертават следните тенденции:

- **Най-голям е броят на общините, определени като такива с висококачествени, но недоусвоени ресурси.** Това отново показва, че за тяхното реално и ефективно използване е необходимо количествено и качествено подобрене на тяхното експониране и предлагане. Това важи в най-голяма степен за общините с потенциал за еко и културно-познавателен туризъм.
- Значителен е броят на общините с качествени ресурси и потенциал, **които са слабо усвоени и имат нужда от** значителни инвестиции за подобрене на качеството и потенциала. Най-голям е броят на тези общини с потенциал на селски и орнитоложки туризъм.
- Общините с висококачествени ресурси са 28 на брой, като някои от тях попадат в повече от един вид туризъм от тази категория (*В. Търново, Русе, Силистра, Разград, Белоградчик, Вършец и др.*). Това показва, че качествените ресурси

(природни и антропогенни) са концентрирани в ограничен брой общини, особено изявено е това при общините с потенциал за еко и селски туризъм – съответно 5 и 3 на брой.

- Най-много общини, оценени с висок потенциал на развитие, са тези, попадащи в категорията на културно-познавателния туризъм - 9 на брой
- Не е малък броят и на общините с нисококачествени ресурси, които са **практически неусвоени и слабо познати** - брой

2009

Област	Средств а за подслон	Легла	Реализирани нощувки		Пренощували лица		Ниво на заетост
			Общо	Дял обл.	Общо	Дял обл.	
Видин	38	758	48492	9.1%	28967	6.4%	18.2
Монтана	26	1355	55243	8.0%	23632	7.9%	11.7
Враца	27	1869	54674	9.0%	25745	7.0%	16.0
Плевен	13	1161	73459	12.1%	47684	13.0%	18.1
Велико Търново	86	4883	189660	31.2%	114124	31.1%	11.4
Русе	50	1903	130607	21.5%	90930	24.8%	19.8
Силистра	22	702	33015	5.4%	21349	5.8%	13.8
Разград	20	831	23228	3.8%	14961	4.1%	8.8
Общо	282	13462	608378	100.0%	367392	100.0%	

		Потенциал на туристическа функция						
Вид Оценка	Еко	Селски	КИН	Воден/ Круизен	Орнитоложки	Спа и уелнес	Ловен	Брой общини
4 Тежест 2	Берковица, Вършец, Враца, Белоградчик, Силистра 5 общини	Враца, Елена, Велико Търново 3 общини	Белоградчик, Видин, Плевен, Велико Търново, Русе, Иваново, Силистра, Разград, Исперих 9 общини	Видин, Русе, Силистра 3 общини	Иваново, Силистра, Тутракан 3 общини	Вършец 1	Разград, Дулово, Алфатар, Главиница 4 общини,	Общо 28 общини От тях в повече от една категория са 9 общини ¹¹ (Белоградчик, Видин, Велико Търново, Русе, Силистра, Разград, Исперих Вършец, Враца,)
3 Тежест 1,5	Белене, Иваново, Мездра, В. Търново Елена, Георги Дамяново, Чипровци, Чупрене, Тутракан, Главиница, Цар Калоян 11 общини	Берковица, Вършец, Мездра, Лясковец, Павликени, Силистра 6 общини	Монтана, Враца, Козлодуй, Белене, Никопол, Тутракан, Елена, Свищов 8 общини	Лом, Козлудуй, Свищов, Оряхово Тутракан 5 общини	Белене, Никопол, Русе, Сл. поле, Ветово, Цар Калоян 6 общини	Видин, Берковица, В. Търново, Плевен 4 общини	В. Търново, Елена, Златарица, Исперих, 4 общини	Общо 47 общини От тях в повече от една категория са
2 1,2	Роман, Свищов, Никопол, Павликени, Сливо поле, Видин 6 общини	Монтана, Георги Дамяново, Чипровци, Роман, Б.Слатина, Оряхово Белоградчик, Иваново, Две могили, Тутракан, Алфатар, Кайнарджа, Разград Кубрат, Лозница, Русе, Плевен 16 общини	Берковица, Лом,, Оряхово, Бяла 4 общини	Ново село, Белене, Никопол, Монтана 4 общини	Вълчедръм, Берковица, Г.Дамяново, Чипровци, Чупрене, Главиница, Гулянци 7 общини	Силистра, Разград, Враца, Русе, място 4 общини	Берковица, Г.Дамяново, Чипровци, Чупрене, Ружинци 5 общини	Общо 40 общини От тях в повече от една категория са
Брой общини	Общо	Общо	Общо	Общо	Общо			

Легенда:

4 Висококачествени ресурси, с необходимо качество и потенциал. **Усвоени** с малки ограничения (национално и международно значение)

3 Висококачествени ресурси. **Недоусвоени**, необходимо количествено и качествено подобрение (регионално значение, с потенциал за национално)

2 Качествени ресурси, с потенциал. **Слабо до средно усвоени**. Значителни инвестиции за подобрение на качеството и потенциала (местно значение, с потенциал за регионално)

1 Нисококачествени ресурси. **Практически неусвоени** слабо познати и експонирани (локално значение)

За диференцирана оценка на съвременното ниво на туристическо развитие на общините е избран следният подход.

- 1 група общини с реализирани над 100 хил. нощувки – 25 т.
- 2 група общини с реализирани над 50 хил. нощувки – 20 т.
- 3 група общини с над 30 хил. нощувки – 15 т.
- 4 група общини с над 20 хил. нощувки – 10 т.
- 5 група общини с над 10 хил. нощувки – 5 т.
- 6 група общини с под 10 хил. нощувки – 2 т.

Брой средства за подслон, нощувки и ниво на заетост на туристическата база през 2009г.

ОБЩИНА	Средства за подслон	Легла	Реализирани нощувки	Пренощували лица	Приходи от нощувки
Русе	36	1727	126491	88514	5577014
Велико Търново	44	2592	119526	80672	5396414
Плевен	10	970	69636	45690	2739331
Видин	20	634	44946	26009	1787083
Свищов	7	767	31160	14743	869459
Силистра	15	576	29123	18306	1442159
Вършец	4	255	28179	5431	606571
Козлодуй	5	234	26189	9245	657886
Враца	14	1353	22086	13256	985693
Разград	15	681	20149	13170	790641
Елена	21	965	18443	7101	387176
Берковица	9	412	12682	8606	170113
Монтана	9	473	7889	5011	362296
Павликени	3	130	7220	1837	144014
Горна Оряховица	8	263	6474	3860	211539
Лом	2	165	5196	3787	204322
Лясковец	1	60	3955	3063	71643
Белоградчик	17	114	3361	2773	74304
Исперих	5	150	3079	1791	61980
Бяла Слатина	2	35	2874	1772	65127
Полски Тръмбеш	1	94	2735	2735	10532
Белене	1	145	1967	713	155536
Тутракан	5	77	1928	1678	71027
Бяла	3	65	1896	618	22868
Мездра	2	204	1888	519	33520
Червен бряг	1	32	1750	1185	38446

Източник НСИ

Така обобщените и анализирани данни показват следните тенденции:

- В групата на общините, реализирали над 100 хил. нощувки през 2009 г., попадат 2 общини – Русе и В. Търново.

- През 2009 г. с **реализирани над 50 хил. нощувки** е само община *Плевен*.
- В групата общини с **над 30 хил. нощувки** –попадат 2 общини *Видин* и *Свищов*, към тях се прибавят още 2 общини с много близки показатели - *Силистра* и *Вършец* (съответно с 29-28 хил.нощувки)
- Общините с **над 20 хил. нощувки** – в нея попадат 3 общини *Козлодуй*, *Враца* и *Разград*. Тези 3 общини оформят групата от 10 общини с над 20 хил. нощувки през 2009 г., които условно могат да бъдат **наречени топ 10** на реализираните нощувки и **привлечените приходи в техните икономики**.
- В групата на общините с **над 10 хил. нощувки** –попадат само 2 общини – *Елена* и *Берковица*. Трябва да се отбележи, че община Елена все повече доближава границата от 20 хил. нощувки
- Най-много общини попадат в групата на общините с **под 10 хил. нощувки** – в нея попадат 13 общини. **Сред общините в тази група се открояват някои общини, оценени като такива с висококачествени ресурси като Белоградчик, Исперих, Белене, Тутракан, Монтана, Лом и др.** Това показва, че наличието на дадени ресурси и потенциали не е достъчно за развитието на туристическата функция или поне по такъв начин, който да окаже влияние на местното развитие.

На базата на получените оценки и определени прагови стойности се получава и оценката на цялостния потенциал на изследваните общини

Оценка на цялостния туристически потенциал - Топ 15

Община	Оценка на ресурсния потенциал	Оценка на материалната база	Общо
В.Търново	29,5	25	54,5
Силистра	36,5	15	51,5
Русе	22,9	25	47,9
Видин	22,9	15	37,9
Плевен	14,9	20	34,9
Враца	22,9	10	32,9
Разград	20,8	10	30,8
Вършец	20,5	10	30,5
Берковица	21,8	5	26,8
Свищов	11,4	15	26,4
Елена	21,5	5	26,5
Тутракан	23,9	2	25,9
Козлодуй	11,4	10	21,4
Белоградчик	18,4	2	20,4
Монтана	11,4	5	16,4

Очертават се няколко групи общини с изразена туристическа функция, имащи голям потенциал за развитие на различни видове туризъм и достатъчна осигуреност с материална база.

Въз основа на сумиране на оценките по отделните показатели (получаване на комплексна оценка) **общините се групират по следния начин:**

Над 40/50т. – общини с висококачествени ресурси – притежаващи обекти с национално и международно значение. Това са общини, притежаващи утвърдени центрове за туризъм със значителен ресурсен потенциал. По избраната методика като такива се **очертават 3 общини В. Търново, Русе и Силистра** (най-вече заради големия си

потенциал)

Над 30т. – общини с качествени, но недоусвени ресурси или ненапълно изградена материална база. Притежаващи обекти с национално значение, **центрове за вътрешен туризъм** - *Видин, Вършец, Враца, Плевен, Разград и Вършец*. Прави впечатление попадането на община Вършец в тази категория, което се дължи на богатия и природен потенциал, минералните извори и добрата заетост на материалната база. Останалите общини са административни и културни области на съответните области, което привлича голяма част от посетителите.

Над 20т. – общини с качествени, но недостъжно използвани ресурси и база. Притежаващи обекти с регионално значение, **регионални центрове за вътрешен туризъм**. Тук попадат **6** от общините, притежаващи туристически потенциал – *Белоградчик, Елена, Берковица, Тутракан, Свищов и Козлодуй*(брой)

Под 20 т. – общини с качествени ресурси, но малък потенциал и недоразвита база-обекти с местно значение. *Центрове предимно в рамките на общината (в т.ч. места на краткотрайния отдих)*. Тук попадат редица общини със сериозни ресурси, които на този етап не са усвоени и не привличат достатъчно туристи. - *Белене, Никопол, Исперих , Оряхово, Мездра, Лясковец, Павликени, Георги Дамяново, Чипровци*.

Оценка на цялостния туристически потенциал	Брой общини	Общини
над 50	3	В.Търново
над 30	5	
над 20	6	
под 20	10	
Всичко		

Представените оценъчни скали се нуждаят от някои допълнителни пояснения. Често допускана слабост е надценяването на познавателната и ресурсна стойност на обектите (природни и антропогенни) **поради смесването им с тяхното реално значение за развитието на туризма в дадена територия**. Това значение е трудно измеримо и се определя от влиянието на много компоненти и критерии, които са дадени в приложение и намират израз в комплексната оценка.

Избраните показатели и формираните на тяхна база оценки не претендират за изчерпателност, те отразяват експертната работа с оглед целите и задачите на настоящата разработка. Резултатите от баловата оценка може да се комбинират с други методи в зависимост от преследваните цели.

В много случаи получаването на реалната оценка налага по-детайлна работа и проучване на разностранна информация (в т.ч. и на терен), за да се оцени потенциала на отделен обект, вид туризъм или територия. Тогава е възможно и желателно изменение на показателите, включване на някои нови, отразяващи специфичните особености на разглеждания обект. Това важи в пълна степен например за обектите, отнасящи се към групата на културно-историческите паметници.

Изводи и препоръки

В цялата страна на туризма се гледа като на приоритетен сектор и важен инструмент за подкрепа на местното развитие - общинско и регионално. В голяма част от общинските планове и областните стратегии за периода до 2015 туризма е определен като водещ приоритет.

Често пъти неговите възможности са надценявани - в крайна сметка не всяка община и район може и трябва да стане туристически. Това показват и обобщените резултати от анализа и оценката на ресурсите и потенциала на общините в разглежданата територия.

Развитието на туризма е комплексен процес, който зависи от общото **състояние на средата и влиянието на различни фактори (външни и вътрешни)** - степен на развитие на основната инфраструктура, достъпност, опазване и експониране на природното и културно-историческо наследство, икономически възможности на туристите и др..

Безспорно е богатството, разнообразието и ценността на туристическите ресурси в разглежданата територия. Туристическите ресурси и потенциали на разглежданата територия, въпреки спецификата на всяка област и община, имат редица **общи черти и характеристики. Най-общо изброени това са:**

- *Река Дунав с нейните острови, влажни зони, резервати и уникално биоразнообразие;*
- *Специфичен релеф и ландшафтни форми като - пещери, суходолия, въртопи и т.н;*
- *Множество природни забележителности и резервати с богато биологично разнообразие (в т.ч орнитоложки);*
- *Изключително богатство на културно-исторически паметници и артефакти (в т.ч. манастири и музеи);*
- *Река Дунав е най- големият европейски транспортен коридор (85% от течението на реката е плавателно), което е предпоставка за круизен и познавателен туризъм;*
- *Запазен бит, фолклор и природа на голяма част от селските райони.*

Природните ресурси и паметниците на културното наследство в голяма степен са взаимно свързани, а тяхното развитие, опазване и експлоатиране е необходимо условие за развитие и на други видове туризъм.

На базата на резултатите от изготвената оценка на потенциала на различните видове туризъм е видно, че в дунавския регион най-много са общините с висок туристически потенциал въз основа на културно-историческия туризъм (9 на брой)

Това показва, че най-целесъобразно и оправдано ще е общините от региона да насочат усилията си в тази насока. **В подкрепа на това твърдение е и новоприетата Дунавска стратегия на ЕС, която също отбелязва културно-историческото богатство за ценен ресурс.**

С помоща на трансграничен проект са анализирани текущата ситуация и тенденции на туризма в региона. Резултатите от него също показват, че районът **има нужда от**

изграждане на идентичност и потенциал за утвърждаване като дестинация за културен туризъм.

Обектите на културно-историческото наследство в разглеждания териториален обхват са разнообразни по вид (резервати и комплекси, крепости, гробници, музеи, могили, архитектурни паметници), степен на социализация (експонираност, респ. съвременно ползване и достъпност) и моментно физическо състояние на туристическата инфраструктура.

Въпреки сериозния си туристически потенциал, в много от случаите сегашният статус на обектите (физическо състояние, експонираност, начин на функционално използване, достъпност, осигуреност със съпътстващо туристическо обслужване) не позволява оптимална реализация на този потенциал.

Интегрираният подход по опазването и валоризирането на културното наследство е важно условие за повишаване привлекателността на общините както за инвестиции, така и за изграждане на качествена жизнена среда и запазване на регионалната идентичност. Реконструкцията, реставрацията и консервацията на движими и недвижими паметници на културно-историческото наследство е предпоставка за развитие на културния туризъм при приоритетно обновяване на съществуващата туристическа инфраструктура. **Създаването на общи маршрути** и туристически продукти между общините и областите със сходен потенциал, чрез инвентаризация и социализация на най-ценните и посещавани паметници и обекти изглежда все по-необходимо условие за привличането на туристите. Пример за това са богатите и близко разположени културно-исторически ресурси на областите Силистра и Разград, които са атрактивни по няколко показателя – *уникалност, стойност и значимост в национален, трансграничен и международен контекст.*

Културно-историческите паметници са сред стратегическите фактори за постигане на устойчиво развитие. Подходящото социализиране и експониране може да изиграе решаваща роля за превръщането им в посещавани туристически обекти и инструменти за местно развитие. Именно тук са и неизползваните възможности на повечето общини за представянето на такъв туристически продукт, който би оползотворил потенциала на целия район, включително и за развитие на други видове туризъм.

Развитието на културата и туризма попада в обсега и приоритетите на Дунавската стратегия до 2020, което също показва значението и потенциала на тези ресурси.

Дунавският регион се характеризира с голямо наследство от разнообразни култури, религии, етноси, общества и държави. Известно е, че интеркултурният диалог е пътят към толерантното взаимно разбиране, което позволява на европейската общност да бъде единна в многообразието си. **Туризмът и межкултурният диалог ще спомогнат за ускоряване на процеса на икономическо и социално сближаване на регионите и развитие на устойчиви партньорства между тях.**

Особено важен приоритет за България е устойчивото развитие на туризма чрез ефективното използване на туристическия потенциал и **насърчаване на межкултурното трансгранично сътрудничество.** Ето защо има нужда от обща стратегия и трансгранична структура, която да обедини усилията на **България и Румъния** за създаване на интегрирани туристически продукти.

Очаква се през септември 2012 г. в Русе да пристигнат близо 400 експерти от 15 държави. Идеята е чрез конгреса да се **популяризира възможността за туризъм в някогашните римски територии в България.** В днешна България от тях попадат 471

км., все територии по поречието на река Дунав (от Ново село до Силистра).

В стратегията на ЕС за Дунавския регион като ключови дейности за България в областта на туризма са отбелязани:

- *Подобряване на развитието на планирането и инфраструктурата за устойчив туризъм;*
- *Развитието на Дунавския регион като европейски бранд и важна туристическа дестинация;*
- *Развитие на културния туризъм и културния обмен;*
- *Развитие на екотуризъм и активен туризъм.*

С оглед на ресурсите и потенциала си като други перспективни видове туризъм в българското дунавско пространство се очертават еко, селския и орнитоложки туризъм

Поради спецификата на ресурсите *защитени територии, освен за орнитоложки, дават възможност за развитие на еко туризъм с образователна стойност.*

Някои от по-малко известните ресурси като (ловен, риболовен, винен или т.нар "хоби туризъм"), също притежават потенциал за обогатяване на предлагания туристически продукт с допълнителни атракции и възможности за туристите.

Приложение – критерии

Всички общини са оценени по следните критерии, разделени по видове туризъм, като част от избраните критерии са обект на оценка за повече от един вид туризъм:

Културен туризъм:

- Наличие на архитектурни резервати и забележителности, етнографски комплекси и съчетания – състояние и значимост в национален и регионален контекст.
- Наличие на автентични, характерни местни сгради и културни паметници (*къщи, читалища, библиотеки и др.*) - социализираност и атрактивност.
- Наличие на исторически и археологически паметници, места с историческо и културно значение и др. Статут на обекта – (*национален, регионален, местен*) и брой посетители
- Атрактивност и туристически потенциал на обектите (културно-исторически, резервати, музеи) за привличане на туристи и популяризиране на района
- Историческа и културна стойност на обектите (време на основаване и степен на проученост и експонираност)
- Културни институции (музеи, галерии, опери, театри и т.н). Статут (национален, регионален, местен) и брой посетители
- Местни занаяти – уникалност и демонстрации
- Изявени фестивали, културни събития и спектакли - ранг и регулярност
- Местни традиционни празници и обичаи
- Участие или възможност за формиране на културни маршрути в т.ч. и тематични (*римско, религиозно, възрожденско наследство и т.н*)
- Посещение на обекти на религиозния туризъм (църкви, манастири, джамии, свещени места)
- Местоположение и физическо състояние на обекта и прилежащото му пространство
- Транспортна достъпност и свързаност на обекта с други туристически атракции
- Други

Екологичен туризъм

- Наличие на защитени територии /национални и природни паркове, защитени местности, природни забележителности/ и други от регионално и национално значение.
- Характерни и атрактивни за района пейзажи и образowania (пещери, влажни зони, суходолия и т.н)
- Наличие на защитени животински видове и естествени природни забележителности (напр. мечки, сърни, глигани, пеликани, езера, блатата и т.н)
- Интересна, запазена и открояваща се природа и ландшафт с характерни обекти като: планини, езера, реки, заливи и крайбрежни зони
- Наличие на еко пътеки и маршрути
- Разнообразие от екосистеми и видове
- Възможност за посещение на еко мероприятия (фестивали и еко инициативи)
- Възможност за велосипедни и пешеходни преходи

Допълнителни възможности като:

- Делтапланеризъм
- Парапланеризъм
- Скално катерене и алпинизъм
- Спускане в пещери
- Други (*посочете кои*)

Селски туризъм

- Възможност за наблюдение и участие на туристите в специфични дейности, свързани с живота на село – земеделски дейности, специализирани ферми и др.
- Наличие на еко пътеки и характерни маршрути (места за наблюдение и почивка)
- Запознаване с местния бит и традиции.
- Местни занаяти – уникалност и демонстрации
- Запознаване и изучаване на местния фолклор, наличие на експозиции и сбирки
- Местна кухня и характерни ястия
- Велосипедни преходи и маршрути

Допълнителни възможности като:

- Делтапланеризъм
- Парапланеризъм
- Скално катерене и алпинизъм
- Спускане в пещери
- *Други*

СПА и здравен туризъм

- Наличие на минерални извори и изградена база за СПА процедури
- Минерализация и значение на ресурсите- приложение и степен на използване
- Програми за лечение на различни заболявания
- Програми за възстановяване
- Програми за красота
- “Анти-стрес” програми
- *Други*

Ловен туризъм

- Наличие на ловни стопанства
- Изградена база за настаняване и бивакуване
- Атрактивни животински видове за отстрел и колекциониране

Орнитоложки туризъм

- Наличие на уникални и атрактивни видове птици
- Изградени места за наблюдение и изучаване
- Наличие на музей или образователен център
- Местоположение и достъпност
- Допълнителни атракции

Круизен и воден туризъм

- Инфраструктурна осигуреност и изграденост (пристанища и кейове)
- Възможност за включване на населеното място в круизни маршрути
- Организиране на атракции и различни събития (рафтинг, речни състезания и събития и т.н)
- Допълнителни атракции (места за посещение и почивка)

Конен туризъм

- наличие на конни бази
- възможности за преходи и обучение
- достъпност и физическа обособеност на базите

Вело туризъм

- Наличие на вело пътеки и маршрути
- Атрактивни вело пътеки с възможност за включване във вело маршрути (международни, национални, регионални)
- Възможности за допълнителни атракционни спускания (маугинбайк и вело състезания)
- други

Транспортна достъпност, кадрова осигуреност и маркетинг на дестинацията

- Достъп и близост до големи градове, летища, други дестинации на туристически обекти
- Осигуряване на обществен транспорт в рамките на съответната дестинация
- Обектът е разположен край път с интензивно туристическо движение или в големи центрове за стационарен престой на туристите (главен път/автомагистрала или ж.п.транспорт)
- Възможност за комбиниране два или повече вида транспорт (воден, ж.п, авто)
- Общо състояние на инфраструктурата в районите и обектите за посещение
- Допълнителни услуги и условия (ресторанти, магазини, места за развлечение т.н)
- Популярност и информационна осигуреност на посещаваните обекти и забележителности
- Изградени канали за информация и маркетинг, участие на община в туристически сдружения и изложения
- Разпознаваемост и улеснен достъп до характерните обекти и забележителности (наличие на табели, туристическа маркировка)
- Наличие на квалифицирани кадри, има ли достатъчно обучени лица

Паметници на културата – приложение

Защитени зони, паркове и др. - приложение

Съкращения

АР – архитектурен резерват

ДТ – драматичен театър

КИН – културно-историческо наследство

ПП – природен парк

ПЗ – природна забележителност

РИМ – регионален исторически музей

Литература

1. Бъчваров, М. Рекреационно-туристически функции на селищата - географски синтез. С., 1990
2. Бъчваров, М. Антропогенни ресурси на туризма. - В: География на отдиха и туризма в България – проблеми на териториалната организация. С., 1985.
3. Бъчваров, М., Н. Апостолов. география на туризма. Варна, 1982.
4. Бъчваров, М., С. Кираджиев. Антропогенни (социално-икономически) ресурси за развитието на отдиха и туризма в планините на България. В: Природният и икономическият потенциал на планините в България. С., 1989.
5. Бъчваров М., Цв.Тончев. Основи на туризма. С. 1996
6. Воденска, М. Социално-икономическите фактори формирования териториалной организации отдыха населения Болгарии. Дис., М., 1978.
7. Георгиев, Г. Националните и природните паркове и резерватите в България. С., 2004.
8. Дарданова и др. Анализ и оценка на развитието и устойчивото на територии за туризъм с международно, национално и регионално значение в България. НЦТРЖП, С., 1992.
9. Дограмаджиева, Е. Концепция за устойчиво туристическо развитие в общините Тетевен, Троян и Априлци. С., дис., 2003.
10. Динев, Л. Концепция за туристическото райониране на България. - Годишник на СУ, ГГФ, кн. 2, География, т. 66, 1972. С., 1974.
11. Еврев, П. Териториално-устройствено планиране на отдиха и туризма. С., Унив. изд. "Св. Кл. Охридски", 1999.
12. Еврев, П. Териториално-устройствено планиране на отдиха и туризма. С., 1988.
13. Еврев, П., В. Маринов и др. Концепция за териториално развитие на туризма. Предварителен анализ. С., НЦТР, МРРБ, декември 2003.
14. Закон за защитените територии.
15. Закон за туризма
16. Закон за регионалното развитие
17. Критерии и териториален обхват на местата с туристически потенциал, МРРБ 2004.
18. Маринов, В. Значение на показателите за туристическите потоци при курортно-туристическото райониране и класификацията на туристическите районни единици. - Типология и райониране на териториите за туризъм и отдих. С., 1986, 184-195.
19. Национална стратегия за устойчиво развитие на туризма в България 2008 -2013
20. Оперативна програма Регионално развитие 2007-2013
21. Стратегия за устойчиво развитие на България 2007
22. Стратегия за еко туризъм на България
23. Списък на световното наследство (<http://whc.unesco.org/pg.cfm?CID=31&>)
24. Списък на резерватите – паметници на културата, НИПК.
25. Списък на 100-те национални туристически обекта (www.btsbg.org)